

А.Н. НОРЧАЕВ

ЗАМОНАВИЙ ТУРИЗМ
ИНФРАТУЗИЛМАСИНИНГ
ШАКЛЛАНИШ ВА РИВОЖЛАНИШ
ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ

558.48

Н79

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта
махсус таълим вазирлиги

Тошкент давлат иқтисодиёт университети

А.Н. НОРЧАЕВ

ЗАМОНАВИЙ ТУРИЗМ *қор*
ИНФРАТУЗИЛМАСИНИНГ
ШАКЛЛАНИШ ВА РИВОЖЛАНИШ
ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ

117753
• TDIU
kutubxonasi 050

11-24

Тошкент-2020

230.70
H-79

УЎК: 338.48 (575.1)

КБК 65.(5Ў)

Н 88

А.Н. Норчаев. Замонавий туризм инфратузилмасининг шаклланиш ва ривожланиш тенденциялари. (Монография). – Т.: «Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи», 2020. – 220 бет.

ISBN 978-9943-6595-3-7

Монографияда рақамли иқтисодиёт ва инновацион технологияларни иқтисодиётга кенг жорий этиш шароитида туризм инфратузилмасини такомиллаштириш ва ривожланиш йўналишларини аниқлашнинг долзарб муаммолари тадқиқ этилган бўлиб, миллий иқтисодиётнинг таркибида туризмнинг иқтисодий салоҳиятини оширишнинг назарий-услубий жиҳатлари, асосий омиллари кенг қамровли статистик материаллар ёрдамида ўрганилган. Жумладан, унда туризм инфратузилмасининг таркибий тузилишини такомиллаштириш, туристик минтақаларни ривожлантиришнинг янги стратегиясини ишлаб чиқиш, туризмда инновацион технологияларни қўллаш, туризмни кластер усулида ривожлантириш ва инфратузилманинг ривожланишига таъсир этувчи омиллар батафсил кўриб чиқилган, улар хусусида муаллиф ишланмалари, ғоя ва таклифлари баён этилган.

Монография соҳа мутахассислари, олий ўқув юртларининг туризм йўналиши бўйича таълим олаётган бакалавр ва магистрлари, илмий тадқиқотчи ходимлар ҳамда тармоқ амалиётчиларига мўжалланган.

УЎК: 338.48 (575.1)

КБК 65.(5Ў)

Масъул муҳаррир:

А.Абдувоҳидов – иқтисод фанлари доктори, профессор.

Тақризчилар:

Б.Салимов – иқтисод фанлари доктори, профессор;

А.Кўчаров – иқтисод фанлари доктори, профессор;

М.Алиева – иқтисод фанлари доктори (DSc), доцент.

© А.Н. Норчаев., 2020;

© “Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи”, 2020.

КИРИШ

Халқаро туризм соҳаси жаҳон иқтисодиётида тез суръатлар билан ривожланиб бораётган ва энг даромадли бизнес тури бўлиб, унинг жаҳон бўйича ялпи ички маҳсулотдаги (ЯИМ) улуши 10%ни, ҳар 1/10 иш ўрни, жаҳон экспортининг 7%, хизматлар экспортининг 30% тўғри келмоқда¹. Халқаро туризм мамлакат ташқи савдо тўлов баланси, миллий иқтисодиётгагина эмас, уларнинг ижтимоий, маданий муҳитига ҳам таъсир этади. Бу борада ривожланган мамлакатларда туризм салоҳиятини янада ошириш, янги туристик хизматларни ишлаб чиқиш, машҳур туризм брендларини яратиш, туристик хизматлар рақобатбардошлигини ошириш, инфратузилмани такомиллаштириш, туризмда инновацион технологияларни қўллаш, ЯИМдаги улушини ошириш ҳамда туризмни рентабелли соҳалардан бирига айлантириш масалаларига катта эътибор қаратмоқда.

Жаҳон туризмидаги бу каби ўзгаришларни ҳисобга олган ҳолда ва республикамызда туризм соҳасини тубдан ислоҳ қилиш мақсадида Президентимиз томонидан 2016 йил 2 декабрда ПФ-4861-сонли “Ўзбекистон Республикасининг туризм соҳасини жадал ривожлантиришни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони қабул қилинди². Фармонга кўра “Ўзбектуризм” МК негизида Ўзбекистон Республикаси Туризмни ривожлантириш давлат қўмитаси ташкил қилиниб, қўмита туризм соҳасидаги ваколатли давлат органи этиб белгиланди, шу билан бирга туризмни ривожлантириш билан боғлиқ бўлган барча масалаларни, ҳаракатларни амалга оширувчи ташкилот ҳисобланади. Туризм қўмитаси асосан республикада туризмнинг барча турларини ривожлантириш, унинг моддий-техник базасини ва инфратузилмасини вужудга келтириш, туристларга хизмат кўрсатиш даражасини жаҳон андозаларига кўтариш, иқтисодиётимизга чет эл валютаси тушумини кўпайтириш, республикадаги тарихий ва маданий ёдгорликлар ҳақидаги

¹ www.unwto. 15.09.2019 y.

² www. Lex.uz

маълумотларни жаҳонга (тарғибот ва ташвиқот ишларини олиб бориш) ёйиш, туризм соҳаси учун кадрлар тайёрлаш, янги иш жойларни ташкил этиш каби қатор масалалар билан шуғулланади.

Шу билан фармон ижросини таъминлашнинг стратегик йўналишлари этиб қуйидагилар:

-мамлакат иқтисодиётининг стратегик тармоғи сифатида туризмни жадал ривожлантириш учун қулай иқтисодий ва ташкилий-ҳуқуқий шарт-шароитлар яратиш, ҳудудларнинг улкан туризм салоҳиятидан янада тўлиқ ва самарали фойдаланиш, туризм тармоғини бошқаришни тубдан такомиллаштириш, миллий туризм маҳсулотларини яратиш ҳамда уларни жаҳон бозорларида тарғибот қилиш, туризм соҳасида Ўзбекистоннинг ижобий қиёфасини шакллантириш;

-туризмни ривожлантиришнинг яхлит концепциясини шакллантириш ва изчил амалга ошириш, туризмга иқтисодиётнинг стратегик сектори мақомини бериш, ушбу соҳани барча ҳудудларни ва ўзаро боғлиқ тармоқларни комплекс равишда жадал ривожлантиришнинг етакчи кучига айланиши лозим бўлган иқтисодиётни диверсификациялаш, таркибий ўзгартириш ва барқарор ривожланишнинг қудратли воситасига айлантириш, яратиладиган ялпи ички маҳсулотда, маҳаллий бюджет даромадларида туризмнинг улушини кўпайтириш, иш билан бандликни таъминлаш, аҳолининг турмуш даражаси ва сифатини ошириш бўйича тизимли чора-тадбирларни амалга ошириш;

-туризм индустрияси субъектлари фаолияти учун қулай шарт-шароитларни шакллантиришга йўналтирилган туризм фаолияти соҳасидаги қонун ҳужжатларини ва меъёрий-ҳуқуқий базани янада такомиллаштириш, туризмнинг ривожланишидаги барча тўсиқ ва ғовларга барҳам бериш, виза ва рўйхатдан ўтказиш тартиб-таомилларини, паспорт ва божхона назоратини соддалаштириш, туризм соҳасини давлат томонидан бошқариш ва бозорга хос тарзда тартибга солиш механизмни мақбуллаштириш;

-мамлакатда туризмни жадал ривожлантириш, мавжуд улкан туризм салоҳиятидан янада тўлиқ ва самарали фойдаланиш, аъъанавий маданий-тарихий туризм билан биргаликда туризмнинг бошқа салоҳиятли турларини зиёрат қилиш, экологик, маърифий, этнографик, гастрономик, спорт, даволаш-соғломлаштириш,

кишлоқ, саноат, ишбилармонлик туризми ва бошқа турларини жадал ривожлантириш, болалар, ўсмирлар ва ёшлар туризмни, оилавий туризмни, кексалар учун ижтимоий туризмни ривожлантириш ҳисобига туризмнинг ижтимоий аҳамиятини кучайтириш, ҳудудларда янги туризм йўналишларини ташкил этиш;

-туризм фаолияти соҳасида халқаро ҳамкорликни, биринчи навбатда, БМТнинг Бутунжаҳон туризм ташкилоти (UNWTO), хорижий мамлакатларнинг туризм бўйича нуфузли халқаро ва миллий ташкилотлари - туризм хизматлари минтақавий ва жаҳон бозорларининг фаол иштирокчилари билан ҳамкорликни кенгайтириш;

-республиканинг барча минтақаларида замонавий жаҳон стандартларига, туристларнинг эҳтиёжлари ва талабларига жавоб берадиган туризм индустрияси объектларини - меҳмонхоналарни ва жойлаштиришнинг шу каби воситаларини, умумий овқатланиш объектларини, транспорт-логистика тузилмаларини, ахборот марказларини, маданият ва спорт муассасаларини жадал ривожлантириш;

-халқаро туризм ривожланиши тенденцияларини ва замонавий маркетинг воситалари қўлланилишини ҳисобга олган ҳолда, рақобатбардош туризм маҳсулотлари ва хизматларини ишлаб чиқиш, уларни ички ва халқаро туризм бозорларида тарғибот қилиш бўйича стратегияни ишлаб чиқиш, қулай туризм ахборот муҳитини ташкил этиш ва ривожлантириш;

-туризм тармоғи учун, айниқса менежмент ва маркетинг соҳасида малакали кадрларни сифатли тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш, гидлар (экскурсия етакчилари) тайёрлаш, туризм фаолияти субъектлари ходимларини мунтазам равишда қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимларини такомиллаштириш бош вазифалар қилиб белгиланди.

Бажарилиши лозим бўлган вазифаларни аниқ амалга ошириш учун Президентимиз томонидан 2019 йил 5 январь куни “Ўзбекистон Республикасида туризмни жадал ривожлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-5611-сонли Фармонни қабул қилинди³. Бу фармонга асосан қуйидаги йўналишлар:

³ www. Lex.uz. ҚХММБ: 06/18/5611/2430-сон. 06.01.2019 й.

-туризм инфратузилмасини ривожлантириш ҳамда мақбул ва кулай туризм муҳитини яратиш;

-туризм бозорининг турли сегментларига йўналтирилган туризм маҳсулоти ва хизматларини диверсификация қилиш;

-туризм тармоғи учун кадрлар тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини такомиллаштиришга алоҳида эътибор берилган бўлиб, амалга оширилиши керак бўлган вазифалар белгилаб берилди. Бундан келиб чиққан ҳолда бизнинг олдимиздаги вазифаларимиз туризм инфратузилмасини ривожлантириш ва ривожланиш йўналишларини ишлаб чиқишда асосий эътибор нималарга қаратилишини ўрганиш масаласи долзарб бўлиб қолмоқда.

Юқоридагилардан кўриниб турибдики, бугунги кунда Ўзбекистонда туризм инфратузилмасини шакллантириш жараёни жадаллик билан амалга оширилмоқда. Бунинг натижасида республикада қисқа вақтда бир қатор ютуқларга эришмоқда. Жумладан, туризм хизматлари экспорти 2017 йилда 546,9 млн., 2018 йилда 1,041 млн., 2019 йилда 1,313 млн. АҚШ долларини ташкил этган⁴. Шунга мос равишда республикамизга хорижликларнинг ташрифи ҳам ортиб бормоқда. Охириги 20 йилликни оладиган бўлсак, хориж фуқароларининг Ўзбекистонга ташрифи тенденцияси ўсиши охириги икки йилда юқори кўрсаткичларга эришди. Бу борада 2002 йилдаги 442,1 минг кишидан 2017 йилда 2,847 минг кишига, 2018 йилда 5,300 минг кишига, 2019 йилда 6,748 кишига етган⁵.

Ўзбекистон фуқароларининг чет элларга ташрифи 2017 йилда 5,182 минг кишини ташкил этган, бу 2002 йилга таққосланганда 6,5 марта кўп. 2017 йилда Ўзбекистонга ташриф буюрган хориж фуқароларининг сафар мақсадлари бўйича таҳлил қилганимизда 272,3 минг киши (84,7%) қариндошларни йўқлаш мақсадида, 203,7 минг киши (7,6%) туристик мақсадда, 159,9 минг киши (5,9 %) хизмат юзасидан, 28,7 минг киши (1,1%) даволаниш мақсадида, 18,5 минг киши (0,7 %) тижорат мақсадида, 6,9 минг киши (0,3 %) ўқиш мақсадида ташриф буюрган. 2016 йилдан бошлаб хорижлик ташриф буюрувчиларнинг сони кескин равишда ортиб бормоқда.

⁴ www.uzbektourism.uz

⁵ www.uzbektourism.uz

Бунинг асосий сабаби сўнгги йилларда республикамизда амалга оширилаётган ислохотларнинг натижасидир. Ташриф буюраётганларнинг асосий қисми МДХ давлатлари фуқаролари бўлиб, уларнинг Қозоғистон Республикасига катта қисми тўғри келади 1,784 минг киши (МДХ давлатларидан ташриф буюрганларнинг 67,7 %), Тожикистонга 261,9 минг киши (9,9 %), Россияга 143,9 минг киши (5,5 %), қолган давлатларга 16,9 % (булар Туркменистон 62,5 минг киши, Озарбайжон 4,3 минг киши, Беларус 3,0 минг киши, Украина 0,7 минг киши) тўғри келди⁶.

Ўзбекистонга 2018-2019 йилларда хорижлик ташриф буюрувчиларнинг асосий қисми узоқ хорижий мамлакатлар орасида катта қисми Туркияга тўғри келади 2018 йилда 41,2 минг, 2019 йилда 63,5 минг кишини ташкил қилди, кейинги ўринларда Хитойдан 2018 йилда 32,4 минг, 2019 йилда 54,2 минг киши, Корея Республикасидан 2018 йилда 27,2 минг, 2019 йилда 35,5 минг киши, Ҳиндистондан 2018 йилда 21,0 минг, 2019 йилда 27,8 минг киши, Германиядан 2018 йилда 18,0 минг, 2019 йилда 27,6 минг киши, Япониядан 2018 йилда 17,0 минг, 2019 йилда 27,6 минг киши, Италиядан 2018 йилда 13,8 минг, 2019 йилда 20,3 минг киши, Франциядан 2018 йилда 13,5 минг, 2019 йилда 20,3 минг киши ташриф буюрган⁷. Бундан кўриниб турибдики, бу бозорда асосий эътиборни Европа, Яқин Шарқ ва Жанубий-Шарқий Осиё регионларига қаратишимиз керак. Бу регионлар бизга потенциал туристларни етказиб бермоқда. Бунга мос равишда туризм индустриясида жойлаштириш воситаларини кўрадиган бўлсак, республикамизда 2017 йилда 676та меҳмонхона мавжуд бўлган бўлиб, 17703 номерлар (хоналар) ва 34140 та ўринларга (жойлар) эга бўлган. Бу кўрсаткич 2018 йилда 886та меҳмонхона бўлиб, уларда 19832 та номерлар (хоналар)ни ташкил қилди. Бу жараён изчил давом эттирилиб, 2019 йилда умумий хоналар сони 4664та бўлган яна 212та янги меҳмонхоналар қурилди.

Юқоридагилардан кўриниб турибдики, туризм республикамиз иқтисодиётининг комплекс ривожланиши ва шаклланишида ўзига хос ўрин тутмоғи зарур. Республика иқтисодиётининг шаклланишида бошқа тармоқлар сингари туризм ҳам ягона моделга

⁶ www.stat.uz

⁷ www.uzbektourism.uz

боғланиши керак. Республикамизда туризм инфратузилмасини такомиллаштиришда қуйидаги масалаларни биринчи навбатда ҳал қилиниши лозим деб биламиз:

- туризм соҳасида ягона миллий иқтисодий сиёсатни таъминлаш;

- туризмнинг барча турларини ривожлантириш учун ташкилий-ҳуқуқий қарорларни такомиллаштириш;

- рекреацион ресурсларнинг самарали ишлатилишига, миллий-тарихий меъморчилик ёдгорликларини асл кўринишида сақлаб қолишга эришиш;

- замонавий туристик комплексларни бунёд этишда чет эл сармоясини жалб этиш, мавжуд мажмуаларни халқаро талабларга мослаштириш, зарурий маблағлар билан таъминлаш;

- йирик хорижий фирмалар билан туристик хизмат кўрсатишнинг янги шакллари ташкил этиш;

- жаҳон бозорида талаб катта бўлган йўналишларни йўлга қўйишда ва ишлаб чиқишда фаол иштирок этиш;

- юқори маалакали менежерлар, маркетинглар, бизнесменлар ва тадбиркорларни тайёрлаш, республикамиз олий ўқув юрларида шундай кадрларни қайта тайёрлашни жорий қилишдан иборатдир.

Юқорида кўрсатиб ўтилган омиллар ва ресурслардан самарали фойдаланиш ва туризм инфратузилмасини шунга мос равишда ривожлантириш ва шакллантириш долзарб масалалардан бири бўлиб, уни бартараф этишда мазкур тадқиқот муайян даражада хизмат қилади.

Ушбу монография мамлакатимиз иқтисодиётига рақамли иқтисодиётни ва инновацион технологияларни жорий этиш шароитида туризм инфратузилмаси ривожланиши йўналишларини белгилашнинг назарий-услубий асосларини такомиллаштириш юзасидан айрим фикрлар билдирилиб, Ўзбекистон Республикасида туризм соҳасида амалга оширилаётган иқтисодий ислохотларни янада чуқурлаштиришда, туризмнинг иқтисодий самарадорлигини оширишда, уни ривожлантириш бўйича чора-тадбирлар дастурини ишлаб чиқишда ва ривожланиш тенденцияларини таҳлил қилишда баъзи бир илмий ишланмалар тақлиф этишга ҳаракат қилинди.

I БОБ. ЗАМОНАВИЙ ТУРИЗМ ИНФРАТУЗИЛМАСИ РИВОЖЛАНИШИНИНГ ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

1.1. Замонавий туризмнинг вужудга келиши жараёнлари ва босқичлари.

1.2. Туризм инфратузилмасини ташкил қилувчи воситалар ва унинг ривожланишига таъсир этувчи омиллар.

1.3. Халқаро туризмнинг ривожланиши тенденциялари.

1.1. Замонавий туризмнинг вужудга келиши жараёнлари ва босқичлари

Туризмнинг ривожланиш жараёнларини таҳлил қилиб ўрганиб чиққанимизда шу нарса намоён бўлдики, у ўзининг ривожланиш жараёнида бир неча босқичларни босиб ўтган бўлиб, қадимдан инсонлар ҳаётида дунёни билишда асосий восита бўлиб келган.

Туризм ёки сайёҳликнинг илк бор бошланиш даври қадим-қадимларга бориб тақалади. Кишиларнинг бир жойдан иккинчи жойга ўтиши ёки бориши кўп ҳолларда савдо-сотик юмушлари, атроф-оламни кўра-билиш истаги, ҳамма иштирок этаоладиган ўқиш, диний ва дам олиш омиллари билан боғланган. Қадимги манбаларда ёзилишича, бундан икки минг йиллар олдин (милодга қадар) мисрликларнинг ҳаётида сайёҳлик, кўнгил очиш ва дам олиш одатдаги ҳодиса бўлган.

Маълумотларга кўра, дунёда энг қадимги сайёҳлик марказларидан бири Осиё ва Тинч океан туристик минтақасида жойлашган Океания ҳудуди бўлиб ҳисобланади. У ерда яшовчи аҳолилар унча катта бўлмаган оддийгина қайиқчаларда Жанубий-Шарқий Осиёнинг Микронезия ва Марказий (Тинч океани) ороллари, Туамоту архипелаги (ороллар гуруҳи)га саёҳат қилишган. Милодга қадар 500 йил олдин полинезияликлар Гавай ороллари (Тинч океани)га 2 минг милл. масофагача океанда сузиб

боришган. Улар сафар давомида қуёш, юлдузлар, булутлар ва қушларнинг ҳаракатидан фойдаланиб манзилга етиб олишган. Саёҳат давомида улар учун энг муҳим муаммо, бу ичимлик суви ва озиқ-овқатлар ҳисобланган.

Қадимги сайёҳликнинг энг ривожланган марказларидан бири Ўрта Ер денгизи қирғоқларида жойлашган Греция, Италия, Франция, Испания, Миср, Тунис каби мамлакатлар бўлиб ҳисобланади. Денгиз бўйларида яшовчи аҳолилар савдо-сотик, диний сафарлар, илм олиш, даволаниш, янги ҳудудларни кашф этиш мақсадида узоқ-узоқ сафарларга денгиз орқали чиқишган. Бу тўғрисида жуда кўпгина маълумотлар мавжуд бўлиб уларнинг бир қисми ҳозирги кунгача бизга етиб келган. Жумладан Грецияда V асрда (милодга қадар) Геродот ва IV асрда (милодгача) Пифей каби олимлар бошқа мамлакатларни ўрганиш учун саёҳатга борганлар.

Қадимги юнон тарихчиси Геродот биргина Мисрда бўлиб қолмасдан, балки Шарқнинг кўпгина мамлакатларида, жумладан Ливиядан тортиб Вавилония, Ассирия, Кичик Осиё, ҳатто Қора денгизнинг шимолий соҳилларида ҳам бўлган. У ўзининг саёҳат таассуротларини тўққиз томлик “Тарих” номли асарида тасвирлаб берган.

Бу даврда қадимги Хитой ҳам юксак маданиятли давлатлардан бири бўлган. Хитойлик сайёҳлар, олимлар, дарё, денгиз, тоғлар тўғрисида жуда кўплаб географик маълумотлар (кўлёмалар)ни ёзиб қолдирган. Хитой элчиси Чжан Цан II асрда (милодгача) саёҳатга чиқиб жуда катта амалий аҳамиятга эга бўлган маълумотларни тўплаб қолдирган. Унинг босиб ўтган сафар йўллари кейинчалик Буюк Ипак йўлига асос бўлган.

Қадимги Рим империяси туризм тараққиётига жуда катта ҳисса қўшган мамлакат бўлиб ҳисобланади. Бу ерда мустақкам империянинг ташкил этилиши, бойлиги, мўл-кўлчилик, худудининг катталиги, денгиз соҳилида жойлашганлиги каби омиллар туризмнинг ривожланиши учун зарурат ҳисобланган. Римликлар ўша даврда ажойиб йўллар тармоғини қуришган. Ҳар куни 100 милл масофагача отда сайр қилиш, ибодатхоналарни зиёрат қилиш амаллари бажарилган.

Александр Македонский (милодгача бўлган 334 йил) ҳукмронлиги даврида Туркиядаги Эфес шаҳри қадимги (антик)

даврда энг муҳим савдо маркази ва асосий шаҳарлардан бири бўлиб ҳисобланган. Сайёҳлар, акробатлар, ҳуққавоз (жонглер)лар, сеҳргарлар, шаҳар кўчаларини тўлдириб юрганлар.

Марко Поло (1254-1323) европаликлардан биринчилардан бўлиб, Осиёни ўрганган венециалик (Италия) сайёҳдир. Унинг отаси Никколо ва амакиси Маттео савдо-сотиқ билан шуғулланиб, тасодифан Мўғулистон хони Кублай (Чингизхоннинг ўғли) нинг қароргоҳига келиб қолишади. 1271 йилда Никко ва Маттео иккинчи бор сафарга чиқиб, мўғул типини ва маҳаллий урф-одатларни ўрганган Марко Полони ўзлари билан бирга олиб кетишади. Марко Поло хон илтифотига сазовор бўлади ва уни ўзига яқин олиб мулозим этиб тайинлайди. Хон Марко Полони ўз ҳукмронлиги остидаги жойларда турли хил маълумотларни тўплашга даъват этади. У ана шу имкониятдан фойдаланиб, мамлакат ва халқлар тўғрисида кўпгина маълумотларни тўплайди. 1292 йил мўғул хони учала сайёҳларга катта совға - саломлар бериб уларни ваганига қайтаради. Сайёҳлар Тинч океан орқали Кохинхин, Суматра, Цейлон, Трапезуд ва Константинополь орқали 1295 йили Венецияга қайтиб келишади ва бойлиги билан юқори мартабага эришади. Кейинчалик Марко Поло у Венецияда буюк Кенгаш аъзоси лавозимига кўтарилади. 1307 йилда эса қайта ишланган сафар таъсуротларини босиб чиқаради. У ўз таъсуротларида хитойликларнинг ихтиролари билан қизиқиб компас, забтлаш тахтаси, векселлари билан танишганлигини ёзиб қолдиради.

Қадимги даврда туризмнинг ривожланиши жуда мураккаб кечган. Сафар муддати ҳам ўзига хос хусусиятга эга бўлган. Кишиларнинг саёҳатда юриш тезлиги ўртача соатига 6 км. дан ошмаган. Бир кунлик босиб ўтган сафарининг умумий масофаси эса 50-60 км атрофида бўлган. Саёҳатга чиқиш имтиёзи ва зарурати фақат савдогарлар, бой-бадавлат, майда савдогарлар, дворянлар ва аслзодаларга тааллуқли бўлган.

Саёҳатчилар сафар давомида асосан от-уловлардан (от, туя, эшак ва бошқалар), қайиқлар ва кемалардан фойдаланишган. Улар саёҳат давомида якка ҳолда ёки савдо карвонларига қўшилиб ўз манзилларига етиб боришган.

Туризм ва савдо-сотиқнинг ривожланишига Марказий Осиё ҳам ўзининг муносиб ҳиссасини қўшган бўлиб, бу даврда Буюк

саркарда Сохибқирон Амир Темур тузган империянинг ҳам аҳамияти катта бўлган. Амир Темур давлати ўша вақтда маълум бўлган курукликдаги барча давлатлар билан деярли алоқани йўлга қўйган. Айнан Амир Темур даврида “Буюк Ипак Йўли”нинг мавқеи кўтарилган бўлиб, давлатлар ва элатлар ўртасидаги маданий алоқаларнинг ривожланишига сабаб бўлган.

Туризмнинг ривожига уйғониш даври (XV-XVI асрларда Европада фан ва санъатнинг тараққий этган даври) ҳам катта таъсир кўрсатади. Унда иқтисодиётнинг жўшқинлик билан ривожланиши, янги тармоқларнинг пайдо бўлиши, давлатлараро савдо-сотикнинг кенгайишига янада имкониятлар туғдиради.

Шу билан биргаликда молиявий ресурслар имтиёзларнинг мавжудлиги, бўш вақтларнинг кўплиги, бой-бадавлат кишилар сонининг кўпайиши билан характерланади. XVI асрга келиб, Европа бўйлаб саёҳат қилиш одат тусига кира бошлайди. Бундай саёҳатларни уюштириш “Ёш аристократларни тарбиялаш дастури” га киритилиб, унда ўқиш, билим олиш мақсадлари кўзда тутилган. Бундай саёҳатларнинг йўналиши Англияда Лондон шаҳридан бошланиб, Франциянинг Париж шаҳрида, сўнгра Италияга: Генуя, Милан, Флоренция, Римгача давом этган. Орқага қайтиш йўли Швейцария, Германия, Голландия мамлакатлари орқали ўтилган. Аслзода (аристократ) ёшлар саёҳат давомида хўжалик, сиёсий алоқаларини таниқли хорижий оилалар билан ўрнатишга киришадилар. Улар нафақат билим олиш, балки дам олиш, кўнгли очиш учун ҳам сафарларга чиқишган.

Бу ҳаракатлар давомийлигида бир қатор ўзгаришлар юзага кела бошлади, энди туризм фан-техника ривожланиши натижасида режали, илмий асосланган ҳолда амалга ошириш учун шароитлар юзага кела бошлади.

Туризмни, илмий асосланган ҳолда амалга ошириш ғоясини рўёбга чиқариш XIX асрнинг ўрталарига тўғри келган бўлиб, бу жараён саноатнинг ривожланиши ва ишлаб чиқаришнинг такомиллашуви билан боғлиқдир. Бу вақтга келиб, туристик саёҳатлар поездлар, автомобиллар ва пароходларда амалга оширила бошланди ва туризмнинг яхлит инфратузилма шаклида ривожланиш йўлига ўтди. Туризмни ташкиллаштириш аввалгиларидан тубдан фарқ қила бошлади. Бунда туристларнинг

ҳаракатланиши ва транспорт воситаларининг такомиллашуви билан характерлидир. Инсонларнинг меҳнат қобилиятини сақлаш ва ривожлантиришга қаратилган ижтимоий стратегиянинг муҳим соҳаларидан бири бўлган туризмнинг сезиларли даражада фаолият кўрсатиши учун етарли шарт-шароитлар айнан шу даврда пайдо бўла бошлади. Бу даврда иқтисодий томондан ўзини ўнглаб олган Европа ва Америка минтақаси мамлакатларида инсонлар оламни кенгроқ билиш мақсадида дунёнинг турли хил бурчакларига саёҳат қила бошладилар. Замонавий, ҳар томонлама пухта ишланган режа асосида туризмнинг янги босқичини дунёда биринчи бўлиб асли дурадгор (хуварманд) бўлиб ишлаган Буюк Британиялик Томас Кук 1841 йилда бошлаб берди⁸. Томас Кук олдинги касбинини ўзгартириб, бор имконияти билан халқаро саёҳатларни ташкил этиш учун янги касбни ижод эта бошлади.

Томас Кук замонавий туризмни Англиянинг икки шаҳри орасида амалга оширди. У “Temperake” (Яшил Ой) жамияти аъзоларининг Долнборг шаҳрида ичкиликка қарши кураш масаласига бағишланган анжуманга олиб бориш учун поездни ижарага олди. “Midland Railways” ширкати билан шартнома тузган Кук биринчи марта махсус бориш - қайтиш чипталарини бостиради ва Ланкастр-Долнборг орасидаги йўл саёҳатини энг такомиллашган ҳолда амалга оширишга эришди. Бу саёҳатнинг нархи киши бошига бир шиллингдан тўғри келди. Бу нарх ўша пайтда энг арзон ҳисобланар эди. Унинг ўзи ҳам бу жамиятга аъзо бўлгани учун саёҳатдан фойда олмади, лекин қилган хайрли ишдан нафақат жамият аъзолари, балки бошқа кишилар ҳам манфаатдор бўлгани учун Кук бу ишни катта бизнесга айлантиришга қарор қилди.

Томас Кук 1846 йили фаолиятини ривожлантириш мақсадида кўшни давлат бўлган Шотландияга поезд ва пароходда саёҳатлар уюштирди. Бу саёҳатлар муваффақиятли чиқди. Энди бундай саёҳатлар дастурларини ишлаб чиқиб пул топиш Кук ва унинг ўғли учун бизнес фаолиятига айланиб улгурган эди. Кук 1860 йилда дунёда биринчи бўлиб, Лондон шаҳрида ўзининг хусусий туристик корхонасини очди ва бу корхона «Thomas Cook Travel» номини

⁸В.А. Квартальнов, И.А. Зорин и.др. Туризм как вид деятельности. –М: “Финансы и статистика” 2001 г. -33с.

олди. Бу туристик корхона ҳозирги кунда ҳам ўз фаолиятини дунёнинг 50 дан ортиқ давлатларида давом эттириб келмоқда.

Томас Кук сафарлар географиясини кенгайтириб бориб, минтақалараро ва қитъалараро туристик йўналишлар режаларини тузиб чиқа бошлади. Кук ва унинг ўгли (бу бизнесни Томас Кук оилавий бизнесга айлантирди) фирмаси 20 йил ичида фаолиятини кенгайтириб, 1866 йил иккита англиялик туристлар гуруҳини АҚШга боришни ташкил этади. Шимолий Америкага бир неча бор саёҳат уюштириб, тажрибалар орттирди ва маълум ижобий натижаларни қўлга киритди. Кук Шимолий Америкага олиб борган туристлар гуруҳини Нью-Йорк, Вашингтон, Ричмонд, Буюк Кўллар соҳиллари, Ички Уруш ҳудудлари, Кенгукки, Ниагара шаршараси ва Монтериал бўйлаб саёҳат қилдириди. Шундан сўнг Кукнинг ўзига бўлган ишончи ортиб борди. У дунёнинг барча ҳудудларига саёҳатлар уюштиришни бошлади, натижасида “Саёҳат қилмоқчи бўлсангиз Томас Кукка мурожаат қилинг” деган шиор пайдо бўлди ва бу шиор бутун дунёга тарқала бошлади.

1867 йилда “Квейкер Сотс” параходидида 60 кишидан иборат сайёҳларни ўз бортига олиб, беш ойлик денгиз саёҳатини бошлайди. Ўша даврда бизнеснинг янги соҳаси туризм тез орада жуда кўплаб тадбиркорларни ўзига жалб қила бошлади. Томас Кук фирмасидан кейин Англияда Треймза ва сэра Лан туристик ташкилоти, туристлар сиёсий ассоциацияси, Велосипедчилар клуби каби бир қанча янги туристик ташкилотлар пайдо бўла бошлади.

Бироз кейинроқ туристик фирмалар ва агентликлар Францияда, Италияда, Швейцария ва Европанинг бошқа мамлакатларида ҳам юзага келди.

Томас Кук туризм фаолияти натижасида соҳага қуйидаги янгилликларни олиб кирди⁹:

-транспорт, меҳмонхона, овқатланиш ва бошқа харажатларни ўз ичига олган ҳолда оммавий саёҳат қилиш;

-кредитга саёҳат қилиш;

-ёшлар учун маънавий-маърифий саёҳатлар;

-ишчилар учун махсус саёҳатлар уюштириш;

-валюта алмаштириш операцияларн ва бошқалар.

⁹ А.Н. Норчаев. Халқаро туризм ривожланишининг иқтисодий ўсишга таъсири. и.ф.н. дисс. –Т: ТДИУ, 2014 й. -18 б

Туризмнинг ривожланиши билан бирга юзага келган айрим сиёсий вазиятлар туфайли унинг ривожланишида муаммоларни келтириб чиқара бошлади. Туризм ривожланишидаги биринчи жиддий муаммо, бу Биринчи жаҳон уруши бошланиши бўлди. Биринчи жаҳон уруши бошланиши билан туризм инфратузилмасининг шаклланиши ва ривожланиши, шу билан биргалликда турфирма ва турагентликларнинг фаолияти деярли тўхтаб қолди. Тўрт йиллик уруш тугаши билан, 1919 йилдан бошлаб ҳарбий самолётларнинг фуқароларни ташишга мослаштирилиши натижасида туристик фирма ва турагентликларнинг фаолияти яна жонлана бошлади.

Туризмнинг қисқа вақт ичида ўзини тиклаб олиши ва ривожланишига бир қатор етарли асослар бор эди. Бу даврда Америка минтақасидаги туристлар оқими Европа ва Осиёга қаратилиб, уруш вайронагарчиликлари ва уларни тиклаш борасида инвестициялар киритиш ҳамда ўзаро манфаатли ҳамкорликлар юзасидан ташрифлар кўпайиб борди. Бу давр узокқа чўзилмади, сабаби 1929-1933 йиллардаги жаҳон иқтисодий инқирози (кризис)нинг кучайиши Европада сиёсий вазиятнинг кескинлашуви, Германияда давлат ҳокимиятига Гитлер бошчилигидаги нацистлар партиясининг келиши билан боғлиқ бўлди. Туризм соҳаси турли хил давлат аҳамиятига эга бўлган ахборотларни тўплаши ва кўпорувчилик ишларини амалга оширадиган манба бўлиб қолди. Мисол, Испаниядаги граждандар уруши даврида Германия Ташвиқот ва Тарғибот вазирлигида махсус туризм бўлими ташкил этилган эди. Унинг асосий вазифаси Испанияга поляк аскарларини турист тарзида юборишдан иборат эди.

1939-1945 йиллардаги Иккинчи жаҳон уруши халқаро туризмнинг ҳажмини кескин камайтириб юборди. Уруш даврида кўпгина Европа мамлакатлари шаҳарлари харобаларга айланиб қолди. Ҳамма мамлакатларда пул танқислиги, ёқилғи-энергетика ресурслари, озиқ-овқат ва малакали кадрларнинг етишмаслиги давлатларнинг миллий иқтисодиётига жуда катта таъсир кўрсатди. Бу борада дунё мамлакатларидаги сиёсий вазиятнинг кескинлашуви, ҳарбий қуролланиш пойғасининг тўхтовсиз кучайиши халқаро туризм ривожланишига салбий таъсир кўрсатди.

Миллионлаб ишчилар учун ташқи дунё кўрқинчли ва хавфли манба бўлиб қолди.

Иккинчи жаҳон уруши тугагандан сўнг Европанинг айрим мамлакатларида, АҚШ ва Канадада халқаро туризм яна жонлана бошлади. 1951 йилга келиб, бутун дунё бўйича қайд этилган туристларнинг умумий сони урушгача бўлган даражага етди ва 25 миллиондан ортиқ кишини ташкил қилди¹⁰. Урушдан кейинги йилларда туризм соҳаси оммавий жамиятнинг барча табақадаги аъзолари учун хизмат шакли бўлиб ҳисобланади. Кучли дам олишга бўлган талабнинг ортиб бориши натижасида туризм инфратузилмаси тезликда шаклланди. Бу давр туристик фирмаларнинг актив фаолашуви оммавий қурилиш меҳмонхоналар, мотеллар, дам олиш уйлари ва кўнгилочар жойлари билан ифодаланади. Халқаро миқёсда айрибошлаш кенг қўламда ривожланиб, сайёҳлик якка тартибдан, уюшган оммавий ҳолатга айлана бошлади. 1947 йилда Парижда халқаро туристик ташкилотларнинг расмий Иттифоқи (МСОТО) тузилди ва унинг устави тасдиқланди. Унинг ҳақиқий аъзолари бўлиб, давлат ва нодавлат ташкилотлари ҳисобланади. Иттифоқ таркибига 120дан ортиқ давлат кирган.

1969 йил БМТ бош Ассамблеяси резолуциясига мувофиқ нодавлат халқаро туристик ташкилотларининг махсус иттифоқи (МСОТО) қайтадан ташкил этилиб, Бутунжаҳон Туризм Ташкилоти (БТТ)га айлантирилди. БТТ 1975 йил 2 январда ўз уставини қабул қилди. Унинг таркибига бугунги кунда 160дан ортиқ давлат киради. БТТ ташкилотининг асосий мақсади – туризм соҳасида давлатларнинг бир-бирлари билан ҳамкорлигини йўлга қўйиш, туризмнинг ривожланишни рағбатлантириш, тинчлик, тараққиёт ва инсон ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, жадал иқтисодий юксалишга ўз ҳиссасини қўшишдан иборатдир.

Туризм ривожланишидаги асосий воқеалардан бири, 1972 йилда ЮНЕСКО қарори билан Бутунжаҳон тарихий-маданий обидаларини ва табиатни сақлаш, келгуси авлодга етказиш бўйича Конвенция қабул қилиниши бўлди. 1994 йилда Конвенцияга аъзо бўлиб кирган мамлакатлар сони 112 тадан ошиб кетди. Ўзбекистон ҳам бу Конвенцияга қабул қилинган. Ушбу Конвенцияга 95 та

¹⁰[www/unwto.org](http://www.unwto.org)

давлатдаги 411 та объектлар рўйхатга киритилган бўлиб, шулардан 305 таси тарихий-маданий жойлардир. Булардан Флоренция ва Римдаги тарихий обидалар, Аградаги Тожмаҳал, Москвадаги Қизил майдон, АҚШдаги Озодлик ҳайкали, Миср Пирамидалари, Александрия Маёғи, Париждаги Эйфель минораси, Самарқанддаги Регистон майдони, Хивадаги Ичанқалъа ва шу каби кўплаб тарихий аҳамиятга молик обидалар инсоният тараққиётини ифодалайди. Табиий объектлар юқоридагиларнинг 90 тасини ташкил этиб, кўпчилик қисми Шимолий Америка қитъасида жойлашган бўлиб, асосини миллий хиёбонлар ташкил этади. Ҳар бир давлат учун халқаро туризмни янада ривожлантириб юборадиган сабаблар бўлади, бунга мисол қилиб Европа ва Осиёни қадимдан бир-бирига боғлаб келган “Буюк Ипак йўли”ни олишимиз мумкин. Ўзбекистоннинг “Буюк Ипак йўли” кесишган чорраҳада жойлашгани бизда туризмни ривожлантириш учун имкониятлар катталигидан далолат беради.

Халқаро туризм ролининг кўтарилишида Бирлашган Миллатлар Ташкилоти (БМТ)нинг аҳамияти ортиб борди ва тезкорлик билан ривожланиб бораётгани учун ушбу соҳага жуда катта эътибор берди. 1963 йилда Римда (Италия) БМТнинг туризм ва саёҳатлар бўйича I конференция ўтказилди. Конференцияда “Вақтинчалик келувчи”, “Турист”, “Экскурсант” каби туризмдаги махсус тушунчаларга аниқлик киритилди. Лекин, шу кунгача хорижий илмий адабиётларида “Туризм” тушунчасини аниқлашга турлича ёндашувлар мавжуд. Бу ёндашувларни турлича белгиларга қараб бир неча гуруҳларга бирлаштириш мумкин:

- туризм – одамларни йўналиш бўйича аниқ объектга ташриф буюриши ёки махсус қизиқишини қондириш ва доимий яшаш жойига қайтиб келиши ҳаракатларининг алоҳида шаклидир;

- туризм – одамларни ҳаракатланиши (жойини ўзгартириши), уларни доимий яшаш жойида бўлмаслиги ва қизиққан объектида (сафарда) вақтинча бўлиши;

- туризм – шахсни унинг ижтимоий-гуманитар функцияси орқали (тарбиявий, таълимий, соғломлаштириш ва спорт) амалга ошириладиган ривожланишининг алоҳида шаклидир;

- туризм – дам олишни, бўш вақтни ўтказишнинг оммавий шакли сифатида қаралади.

Туризм ҳодиса сифатида дам олиш деб онгимизга сингиб кетган бўлиб, бошқа нарсани анъанавий тасаввурларга сиғмайди. 1991 йилда Оттавада (Канада) бўлиб ўтган Бутунжаҳон Туризм Ташкилотининг конференцияда концепция сифатида талаблар йўналиши танланди ва “Туризм – одатдаги муҳитдан ташқарида дам олиш, ишга алоқадор ва бошқа мақсадларда бир йилдан кўп бўлмаган даврда бўлган саёҳат ҳамда жойларда бўлишни амалга оширган шахс фаолияти” -деб таъриф берилди.

Илмий адабиётларнинг яна бирида туризм сўзи лотинча «tournus» сўзи билан ифодаланади. Лотинча бу сўзнинг асл маъноси “айлантирмак”, “йўлини ўзгартирмак” каби маъноларга тўғри келади. Туризм термини алоҳида, муҳим яшаётган ерига қайтиб келиш шарти билан, қисқа ва узоқ муддатда қилинган саёҳат, деган маънога тўғри келади.

Шу жумладан, конференцияда статистик ҳисоботларни бир хил қилиш ва уларни таҳлил этиш, туризм ривожланиши истиқболлини белгилаш, чегараларда туристларни чиқариш ва киритишнинг расмийлик тартиб-қоидаларини соддалаштириш кўриб чиқилди.

Юқорида кўриб ўтилган омиллардан хулоса қилиб оладиган бўлсак, бизнинг фикримизча “Халқаро туризм – бу давлатлар иқтисодиётини мустаҳкамловчи, халқаро алоқаларни ривожлантирувчи, аҳолини янги иш ўринлари билан таъминловчи, кишиларнинг маънавий ва ижтимоий аҳолини яхшиловчи тармоқдир”¹¹ - десак хато бўлмайди.

XX асрнинг сўнгги ўн йиллигида халқаро туризм энг юқори технологиялар асосида ривожланиб бораётган яхлит бир инфратузилмага айланди. Бу даврда жаҳон иқтисодиётига катта таъсир ўтказадиган йирик халқаро Трансмилий компаниялар (ТМК), меҳмонхоналар занжири, замонавий овқатланиш корхоналари, йирик кўнгилочар объектлар инфратузилмасининг пайдо бўлиши халқаро туризмнинг ривожлантиришга жуда қулай шарт-шароитларни туғдирди.

Умуман олганда, XX асрнинг 90 йилларида халқаро туризм бозори ривожланиши бироз сусайиб, унинг ўсиш суръати ўртача 4 фоиз атрофида кузатилди. Халқаро туризмнинг ривожланишига

¹¹Тадқиқотчининг “Халқаро туризм” тушунчасига берган таърифи.

таъсир кўрсатувчи омиллардан бири – бу халқаро терроризм ва экстеремизм бўлиб қолмоқда. 2001 йил 11 сентябрда террористик ҳаракатлар биргина АҚШ туризмга эмас, балки бутун жаҳон туризм ривожланишига берилган қаттиқ зарба бўлди. Террористик ҳаракатлар оқибати натижасида биргина АҚШга келиб-кетувчи туристлар сони 12,6% қисқарди. Туристларга хизмат кўрсатувчи кўпгина йирик туристик компаниялар, фирмалар, меҳмонхоналар, авиакомпаниялар банкротлик даражасига тушиб қолди.

Бу каби салбий омилларга қарамасдан туризм ривожланишда бир қатор ютуқларга эришмоқда. Мисол учун ХХI асрда космик туризмни ривожлантириш, сайёҳларни космосда сайр қилдириш ва шу билан бир қаторда янги туристик йўналишларни ишлаб чиқиш асосий йўналишлардан бирига айланмоқда. Дунёда биринчи бўлиб 2010 йилда россиялик туроператорлар томонидан космик туризмнинг йўналиши ишлаб чиқилди ва муваффақиятли амалга оширилди. Бу йўналишда ҳозирда дунёнинг етакчи давлатларида бир қатор дастурлар ишлаб чиқилиши бошлаб юборилди. Улар келажақда туризмни космослараро ривожлантиришни мақсад қилиб олишмоқда.

1.1.1-жадвал

Замонавий туризмнинг шаклланиш ва ривожланиш босқичлари¹²

Босқичлар	Амалга оширилган ишлар кўлами ҳақида қисқача маълумотлар
Биринчи босқич-1840-1914 йиллар	Халқаро туризм ривожланишига тамал тоштини Томас Кук қўйди. Халқаро туризмни ташкил қилишга илмий томондан ёндашилди. Туристик фирмалар вужудга келди. Туризмнинг иқтисодий аҳамияти очиб берилди. Туризмда такомиллашган транспорт воситаларидан (темир йўл ва пароходлардан) фойдаланиш йўлга қўйилди. Маҳаллий, давлатлар ўртасида, қитъалараро туристик йўналишлар ишлаб чиқилди ва амалга оширилди.
Иккинчи	Биринчи жаҳон уришининг ниҳоясига етиши билан туризм қайта тиклана бошлади, хусусий

¹² Тадқиқотчи томонидан халқаро туризм ривожланиши босқичларга бўлиб чиқилди.

<p>босқичи - 1920-1938 йиллар</p>	<p>меҳмонхоналар (юқори классдаги), денгиз атрофларида дам олиш масканлари ва курортлар қурилиши жадаллашди. Туристларга транспортда хизмат кўрсатиш тизими (Биринчи жаҳон урушида кенг фойдаланилган самолётлар фуқароларни ташвишга мослаштирилди, автомобиллар ишлаб чиқариш кенгайтирилди, денгиз транспорти ривожланиши янги босқичга ўтди) янгича кўринишга эга бўлди.</p>
<p>Учинчи босқичи – 1950-1970 йиллар</p>	<p>Иккинчи жаҳон уруши тугаши билан халқаро туризм қайтадан оёққа тура бошлади. Халқаро туризмга интеграцион жараёнлар кириб кела бошлади. Бронлаштиришнинг ҳозирги замон компьютер тизими – Computer Reservation System (CRS)га асос солинди. Ҳаво транспортида захирашатириш тизимлари (“American Airlines” ва “United Airlines” компаниялари томонидан) яратилди.</p>
<p>Тўртинчи босқичи - 1970-1990 йиллар</p>	<p>Туризмда ахборот-коммуникацион технологиялар, глобал дистрибутор тизими (Global Distribution Systemes - GDS) кенг жорий қилинди. Трансмиллий компания (ТМК)лар туризмга (меҳмонхона, умумий овқатлантириш, транспортда) кириб келди. Туризмда интеграцион жараёнлар янги ривожланиш босқичига кирди.</p>
<p>Бешинчи босқичи – 1990-2010 йиллар</p>	<p>Глобаллашув жараёнларининг вужудга келиши натижасида “Замонавий туризм” тушунчаси қўлланила бошланди. Туризмнинг жаҳон ЯИМда улиши кескин равишда ортиб борди, экспорт салоҳияти оширилди, инвестициянинг барқарор оқими таъминланди. Туризмда стратегик альянслар (меҳмонхоналар, ҳаво транспортида) пайдо бўла бошлади. Кластер усули туризмда қўллана бошланди.</p>
<p>Олтинчи босқичи – 2010 йилдан ҳозиргача</p>	<p>Туризмда рақамли инновацион-технологиялар жорий қилина бошланди. Туристлар учун макондан ташқарида саёҳатлар (космик туризм россиялик туроператорлар томонидан биринчи марта амалга оширилди) таклиф қилина бошланди.</p>

Халқаро туризм турларининг таснифланиши

Таснифий белгиси	Туризм турлари
Саёхатлар мақсади	Дам олиш ва рекреация (Leisure & Recreation), даволаниш (Health Treatment), ишга доир (Business & Incentive), таълим (Educational), диний (Religion), этник (Ethnic), махсус (special), спорт (sports tourism), экологик (ecological) ва бошқалар.
Таклифлар тури	Якка ҳолда (FIT), гуруҳ бўлиб (Group), хизмат кўрсатиш жамланмаси (Package tour), ҳаммаси қўшилган (All - inclusive), клубда дам олиш (Club Holidays), алоҳида эътибор бериладиган хизмат (VIP) ва бошқалар.
Буюртмачилар тури	Корпоратив (Corporate commercial)
Харакатланиш усули	Авиация (Air), темир йўл (Railway), авто-туризм (autotourism), автобусли (by bus), денгиз саёхати (Sea cruise), дарё саёхати (River cruise), пиёда (Hiking), велотуризм (Bike) ва бошқалар
Сафарни ташкил этиш усули	Уюштирилган (Organized), шахсий (personal) ва бошқалар
Саёхатчилар ёши	Болалар (Children), ёшлар (Young), кекса ёшдаги (Senior) одамлар учун.

1.1.1-расм. Халқаро туризм турлари ва ташкиллаштирилиш бўйича таснифланиши¹³.

¹³Талқинотчи томонидан туризм тури бўйича тузиб чиқилган таснифлагич.

Ҳатто кейинги ўн йилликда шу нарса намоён бўлаяптики, баъзи мамлакатларда туризмга мослаштирилган махсус ҳудудлар (регионлар) ташкил қилинмоқда. Буларнинг асосийлари тоғли ҳудудларда, денгиз қирғоқларида, табиати гўзал жойларда ташкил этилмоқда. Бу эса йўналишлар географиясини кенгайтириш билан бирга инфратузилманинг такомиллашувига олиб келмоқда.

Халқаро туризм ўзининг ривожланиш босқичлари ва йўналишларининг такомиллашуви натижасида уни таснифлаш ва туркумларга бўлишга эҳтиёж сезилди. БТТ туризм турларини тўлароқ белгилаш учун қуйидаги таснифлаш (классификация)ни киритишни таклиф қилиб ўтди. *Ички туризм* – фуқароларнинг аниқ бир мамлакатда доимо яшаган ҳолда, ўша мамлакат миллий чегараси доирасида дам олиш, дунёни билишга бўлган қизиқишини қониқтириш, спорт машғулотлари билан шуғулланиш ва бошқа туристик мақсадларни амалга ошириш учун вақтинчалик чиқишидир. Бу туризм тури мамлакатга валютани олиб келмайди. Шундай бўлсада, мамлакат минтақалари ўртасида даромадларнинг тақсимланишига таъсир этиб, иқтисодиётнинг ривожланишига туртки беради. Бу турдаги туризмнинг ривожланиш шартларидан бири туристларни қабул қилиш ва уларга хизмат кўрсатиш учун зарур воситаларнинг мавжудлиги ҳисобланади. Бошқа шартлар — ички инфратузилмалар (меҳмонхона, транспорт, мамлакат йўллари ва бошқалар)нинг тегишли ривожланганлиги даражаси билан боғлиқдир.

Чиқиш туризми – бирор бир мамлакат (регион) шахснинг ўзи аҳолиси бўлмаган мамлакат (регион) га саёҳат қилиш учун келиши. Кириш туризми даромад олиш нуқтаи назаридан фаол сифатида характерланади. Чунки у хорижий валюта оқимини яратади. Чиқиш туризми эса пассив ҳисобланади ва валюта мамлакатдан олиб чиқиб кетилади. Кўпчилик мамлакатларда кириш туризми миллий иқтисодиётнинг истиқболли ривожланиши йўналишларидан саналади. Аниқ мамлакат (минтақа)лар туризми иқтисодиётини ўрганиш чоғида унинг ривожланиш йўналиши ва ишлаш самарадорлигини оширишга “Миллий туризм”, “Халқаро туризм”, “Мазкур мамлакат (минтақа) доирасида туризм” тушунчалари сифатида қаралиши зарур. Келтирилган таснифлашлар нуқтаи назаридан ички ва чиқиш туризми миллий туризмга киритилади.

Шу билан бирга халқаро туризм ўз навбатида ташкил қилиш турига ва йўналишларига қараб ҳам таснифланади.

1.1.2-расм. Турistik йўналишлар (маршрутлар) таснифномаси¹⁴.

БТТ маълумотиغا кўра, ҳозирги кунда жаҳонда бўлаётган ҳар хил инқирозлар (иқтисодий кризислар—нефть нархининг беқарорлиги, 2019 йилнинг декабрь ойида Хитойда аниқланган ва 2020 йилнинг январь ойидан бошлаб бутун дунёга кенг тарқалган

¹⁴ Тадқиқотчининг ишланмаси.

COVID-19 (коронавируси) шароитида ҳам халқаро туризмнинг ўз мавқеини сақлаб қолиш учун ҳаракатлар амалга оширилмоқда. Халқаро туризмни ривожлантириш эвазига бутунжаҳон яппи миллий маҳсулотнинг 10%, ҳар 1/10 иш ўрни, жаҳон экспортининг 7%, хизматлар экспортининг 29% тўғри келмоқда¹⁵. Туризмнинг бундай натижага эришиши, туризм инфратузилмасининг жадал сураатлар билан ривожланиб борилиши сабаб бўлмоқда. Инфратузилмага боғлиқ қолда корхоналар, туристларга асосий хизмат турларини кўрсатадиган соҳалар (ҳаво, қуриқлик, денгиз транспортлари, меҳмонхоналар, мотеллар, кемпинг ва пансионатлар, умумий овқатланиш муассасаларининг кўпайиши), туристик фирмалар, транспорт ташкилотлари, туризм соҳаси бўйича кадрлар малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш билан шуғулланувчилар, ахборот ва реклама хизмати, туризмни бошқариш ташкилотларининг вужудга келиши турнстлар учун товарлар ишлаб чиқарувчи корхоналар, чакана савдо корхоналари ривожлантирилмоқда. Ҳозирги кунда жаҳонда туризмни кенг тарғиб қилиш учун интернет рекламаларни, туристик нашриётларни янада ривожлантириш учун махсус полиграфик базаларни ташкил этиш рағбатлантирилиб келинмоқда.

Юқоридаги фикрларни ва жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишида туризмнинг тутган ўрнини ҳисобга олиб, у кишиларнинг ижтимоий ҳаётида муҳим аҳамиятга эга, инсонларни бўш вақтларини самарали ўтказиш, оламни билиш, давлатлараро иқтисодий, сиёсий, маънавий алоқаларни кучайтириш, жаҳон ҳўжалигида энг фойдали тармоқлардан бирига айланиши мумкин деган хулоса чиқаришга асос бор. Ҳақиқатан ҳам, халқаро туризм орқали дунё миқёсида жуда катта ишларни амалга ошириш мумкинлиги намоён бўлиб бормоқда.

1.2. Туризм инфратузилмасини ташкил қилувчи воситалар ва унинг ривожланишига таъсир этувчи омиллар

Инфратузилма (лотинча “Infra” – остида, пастда, “struktura” - тузилма, жойлашув) – тизимнинг ишлаганини таъминлайдиган ва бир-бирига чамбарчас боғланган хизмат кўрсатиш тузилмалари ёки

¹⁵ www.unwto 20. 01. 2020 y.

объектлар тўпламидир. Унинг умумий тузилмасини иқтисодий ёки сиёсий ҳаёт ташкил этади. У бутун бир иқтисодий ва сиёсий характердаги бир маромда кечадиган ҳаёт фаолиятини таъминлашга қаратилган. Иқтисодий инфратузилмага транспорт, алоқа, коммуникация, маиший хизмат, таълим ва коммунал хўжалик, турар жой, турмуш тарзига ўргатиш, аҳолининг биргаликда ҳаёт кечириши учун зарур бўлган эҳтиёжларини қондириш мажмуи киради. Бошқача айтганда, инфратузилма аҳоли ҳаёт кечириши учун зарур бўлган хўжалик ва маданий объектлар, унинг хизмат кўрсатувчи тармоқларини ташкил қилувчи (йўллар, кўприклар, каналлар, омборлар, транспорт, алоқа, энергетика, сув таъминоти, коммунал хўжалиги, фан, таълим, соғлиқни сақлаш, молиявий ташкилотлар ва ҳ.к.) маҳаллий бошқарув мажмуаси бўлиб ҳисобланади.

Инфратузилма хусусан ишлаб чиқариш ва ижтимоий соҳаларга бўлинади. Ижтимоий ўзига соғлиқни сақлаш, ижтимоий таъминот ва бошқаларни қамраб олади – барча корхоналар, муассасалар бинолари, тармоқлари ва технологик тизимлар, одамлар ижтимоий ҳаётидаги моддий асосларни шакллантиришга қаратилган.

Инфратузилма элементлари турли хил белгиларига қараб таснифланиши мумкин. Инфратузилмани кенг миқёсли мезонлари бўйича халқаро, миллий, ҳудудий, шаҳар, қишлоқ инфратузилмаларига ажратилади. Фаолият соҳаси мезонлари эса, инфратузилма ижтимоий, бошқарув ва технологик соҳалар билан чегараланади.

Шу сингари, туризм инфратузилмаси туризм соҳасининг ажралмас қисми бўлган икки элементни ўз ичига олади.

Биринчи элемент – бу меҳмондўстлик индустрияси бўлиб, унга турар жой ва овқатлантириш хизматларини кўрсатадиган корхоналар киради.

Иккинчи элемент – инфратузилманинг таркибий қисмлари бўлиб, у уч босқичли тизимни ўз ичига олади.

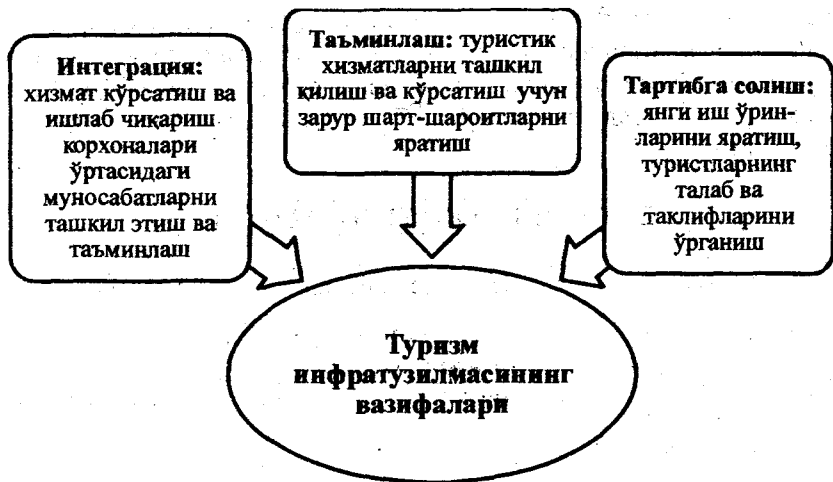
Инфратузилманинг биринчи босқичи турмаҳсулотларни ишлаб чиқариш билан бевосита боғлиқ бўлмаган, аммо туристик хизматларни тақдим этиш учун зарур бўлган бинолар, транспорт, алоқа, энергетика, коммунал хизматлар, молия, суғурта, хавфсизлик тизимларини ўз ичига олади.

Инфратузилманинг иккинчи ва учинчи тизимига туристик фаолият ва турмахсулотларни ишлаб чиқариш билан бевосита боғлиқ бўлган, автомобилларни ижарага берувчи компаниялар, такси парклари, кафе ва рестороанлар, спорт кулублари, музейлар, театр ва кинотеатрлар, кўргазма заллари, цирклар, парклар ҳамда бошқа корхоналар ва ташкилотлар кирди.

Бундан кўриниб турибдики, туристик инфратузилмалар ўз таркибига жойлаштириш воситалари (меҳмонхоналар, мотеллар, кемпинглар, меҳмон уйлар), овқатлантириш корхоналари (ресторан, бар, кафе), алоқа йўллари йиғиндиси (йўллар, шох йўллар, аэропортлар, кемалар тўхтайдиган жойлар х.к.), коммуникациялар (сув қувурлари, электр тармоқлари, марказий иситиш корхоналари, оқова сув тармоқлари, чиқиндиларни тўпловчи корхоналар, телефон, алоқа, (почта бўлимлари), ҳуқуқни ҳимоя қилиш, жамоат – тартибини сақловчи идоралар, тиббиёт ташкилотлари, маиший хизмат кўрсатувчи ташкилотлар, дўконлар, спорт иншоотларини бирлаштиради ва туристик хизмат кўрсатувчи корхоналар билан чамбарчас ҳолда боғлангандир.

Туристтик инфратузилмалар туристик зарурий шарт-шароитларини, сайёҳларнинг хавфсизлиги, соғлиқ-саломатлигини таъминлашга қаратилган. Маълумки, сайёҳ учун қайси бир жойда тинчлик осойишталик, маиший қўлайлик яратилган бўлса, у ўша жойга боришга интилади. Турист автомобилдами, поезддами, меҳмонхонадами қисқаси қаерда бўлмасин у ўзини хавф - хатарсиз ҳолда сезиши, унга зарурат бўлганда биринчи ёрдам кўрсатилиши зарур. Мобода эҳтиёж туғилса, у ер куррасининг ҳар қандай жойи билан боғланиш имкониятига эга бўлиши, юқори даражада тиббиёт маслаҳатлари, зарурий сервис хизмати олиш имконига эга бўлади.

Туризм инфратузилмасининг ҳам аниқ мақсад ва вазифалари бор. Қуйидаги 1.2.1-расмда туризм инфратузилмасининг асосий вазифаларини кўришимиз мумкин.

1.2.1-расм. Туризм инфратузилмасининг асосий вазифалари¹⁶.

Туризм инфратузилмаси олдида қўйган мақсад ва вазифани бажариши учун унинг шаклланган тузилмаси бўлиши лозим. Шунинг учун туризм инфратузилмаси таркибини куйидаги 1.2.2-расмда келтириб ўтамиз.

Туризм инфратузилмасини ривожлантириш ва шакллантириш устида тадқиқотлар олиб борган хорижлик ва МДХ олимлари А.Ю.Александрова¹⁷., В.С.Боголюбов, В.П.Орловская¹⁸., П.Горишевский¹⁹., И.В.Зорин²⁰., Н.И.Кабушкин²¹., В.А.Квартальнов²²., В.Ф.Кифяк²³., А.И.Кузнецова²⁴.,

¹⁶ Тадқиқотчи томонидан ишлаб чиқилган.

¹⁷ Александрова А.Ю. Международный туризм: Учебник/ А.Ю. Александрова. -М.: Аспект Пресс, 2002. – 470 с.

¹⁸ Боголюбов В.С. Экономика туризма / В.С. Боголюбов, В. П. Орловская. – М.: Академия, 2005. – 192 с.

¹⁹ Горишевский П. Сільський зелений туризм: організація надання послуг гостинності/ П. Горишевський, В. Васильев, Ю. Зінько. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2003. – 148 с.

²⁰ Зорин И. В. Туризм как вид деятельности / И. В. Зорин, Т. П. Каверина, В. А. Квартальнов. – М.: Финансы и статистика, 2005. – 288 с.

²¹ Кабушкин Н. И. Менеджмент туризма : Учеб. пособие/ Н. И. Кабушкин. — Мн.: БГЭУ, 1999. – 644 с.

²² Квартальнов В. А. Туризм / В. А. Квартальнов. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 320 с.

А.Д.Чудновского ²⁵ каби тадқиқотчилар турли хил вақтларда ва шароитларда изланиш олиб бориб, ўзларининг хулосаларини берганлар. Бунда турлича тушунчалар берилган бўлиб, қуйида олимлар ва тадқиқотчиларнинг фикрларини бир тизимга келтирамиз.

1.2.2-расм. Туризм инфратузилмасининг таркибий тузилиши²⁶.

²³Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні/ В.Ф. Кифяк. – Чернівці: Книги-XXI, 2003. - 300 с.

²⁴Кузнецова А. И. Инфраструктура: Вопросы теории, методологии и прикладные аспекты современного инфраструктурного обустройства. Геоэкономический подход/ А. И. Кузнецова. –М.: КомКнига, 2006. – 456 с

²⁵Чудновский А.Д. Управление индустрией туризма : учебное пособие. – 2-е изд. / А.Д. Чудновский, М.А Жукова, В.С. Сенин. – М.: КНОРУС, 2005. – 448 с.

²⁶ Туризм инфратузилмасининг таркибий қисмлари муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

Туризм инфратузилмасини ривожлантиришнинг аҳамияти шундаки, туризм инфратузилмаси – туристик секторга хизмат қиладиган иншоотлар, муҳандислик ва коммуникацион тармоқлар мажмуаси, шу жумладан телекоммуникациялар, йўллар, туризм саноатининг тегишли корхоналари (қайта ишлаш, маиший, энергетика), туристларнинг сайёҳлик объектларига кириш-чиқиш учун қулай шароитлар яратиш ва улардан туризм учун мақсадли фойдаланишни, шунингдек туризм индустрияси корхоналарининг ишлаш имкониятларини таъминлайди.

Янада аниқроқ қилиб оладиган бўлсак, туризм инфратузилмаси – туристик секторнинг ишлаши учун мўжалланган, сайёҳлик ташкилотларининг туристик ресурсларидан мақсадли фойдаланишини, шунингдек, туризм индустрияси корхоналарининг ишлаш шароитларини таъминлайдиган саноат, ижтимоий ва рекреацион мақсадлари учун мавжуд тузилмалар ва тармоқлар мажмуидир деган тушунчани беришимиз мумкин.

Юқоридагилардан хулоса қиладиган бўлсак, бизнинг фикримизча “Туризм инфратузилмаси –бу туристларнинг ўсиб бораётган талабларини қондириш учун хизмат кўрсатадиган ташкилотлар ва объектлар мажмуасидир”²⁷ - десак хато бўлмайди.

Туризм инфратузилмасини ривожлантиришнинг аҳамияти шундаки, у туризм секторининг бир маромда ишлаши учун туристик ресурслардан самарали, тўғри фойдаланишни таъминлаш ва туризм индустрияси корхоналари фаолиятини яхшилашни таъминлайди.

Туризм инфратузилмаси қандай шакллантирилганлиги ва ишлашини туристик хизматлар бозори белгилаб беради. Туристик хизматлар бозори ҳам ўзига хос инфратузилмага эгадир.

Туризм инфратузилмасини ташкил қиладиган асосий воситалар устида тўхталадиган бўлсак, транспортнинг аҳамияти катта бўлиб, туристларга хизмат кўрсатишда етакчи ўринлардан бирини эгаллайди. Бунинг боиси шундан иборатки, барча туристик йўналишларда (пиёдалардан ташқари) сайёҳатчиларнинг дам олиш ёки экскурсия чиқиши ва уларнинг уйга қайтиши учун транспорт воситаси бўлишини тақозо этади.

²⁷ Тадқиқотчининг “Туризм инфратузилмаси”га берган таърифи.

1.2.3-расм. Туристтик хизматлар бозори инфратузилмасининг таркибий тузилиши²⁸.

Туристтик мақсадларда қўлланиладиган транспорт воситалари уч турга бўлинади: курукликда, сувда ва ҳавода ҳаракатланувчи.

Курукликда туристлар ҳаракатланишида кўпроқ автомобиль ва темирйўл транспортларидан кенг фойдаланади. Айниқса, автомобиль транспорти туризмда энг кўп ва кенг миқёсда фойдаланилади.

Темир йўл транспорти ўрта масофаларга туристларни минимал нархларда тез ва қулай шароитда етиб боришларини таъминлайди. Баъзи бир ҳолларда темирйўл транспорти туристик саёҳат мақсадларида ҳам фойдаланиши мумкин.

Туризмда транспорт воситалари орасида сув транспорти ҳам кенг тарқалган бўлиб, сув ости (сув ости кемалари, батискафлар ва махсус сув остига шўнғиш қурилмалари) ва сув усти (теплоходлар, йирик саёҳат кемалари, денгиз паромлари, сайр кемалари, яхталар, катерлар) транспортларида туристларга хизмат кўрсатилади.

Ҳаво транспорти воситалари таркиби хилма-хил транспорт воситаларини қамраб олади ва у фуқаро авиациясидан тортиб, то

²⁸ Тадқиқотчи томонидан ишлаб чиқилган.

экзотик ҳисобланган ҳаво шарлари, дельтапланларни ўз ичига олади. Туризмда ҳаво транспортининг қўлланилиши аввало авиацияда йўловчи ташишдан фойдаланиш сифатида кўриб чиқилади. Ҳаво транспортининг муҳим хусусияти шундан иборатки, у нисбатан жуда қимматлигига қарамай, юқори тезлиги, шинам ва қулайлиги билан туристларни олис масофаларга ташишда етакчи ўринни эгаллайди.

Туризм инфратузилмасини ташкил қиладиган яна бир асосий воситалардан бири жойлаштиришдир. Саёҳат чоғида туристларга кўрсатиладиган комплекс хизматларда жойлаштириш марказий ўринни эгаллайди ва ҳар бир сафарнинг ажралмас қисми ҳисобланади. Жойлаштириш воситаларида меҳмонхона индустрияси алоҳида ўрин тутади. “Меҳмонхона” тушунчаси билан бир қаторда кўпинча “отель” атамасидан ҳам фойдаланилади. Қайсиқим кенг номенклатурада ва юқори сифатли хизмат кўрсатувчи меҳмонхона корхонасини билдиради. Туристларни жойлаштириш воситаларининг таснифланишига кўра барча жойлаштириш воситаларни жамоавий, ихтисослаштирилган ва индивидуалга бўлинади.

Жамоавий жойлаштириш воситаларининг меҳмонхоналар, мотеллар, пансионатлар, ётоқхоналар ва бошқалар.

Ихтисослаштирилган жойлаштириш воситаларига санаториялар, профилакториялар, дам олиш уйлари, туристик қўналғалар, тўхтаб туриладиган жойлар, туристик спорт базалари, дам олиш базалари, овчилар уйлари (балиқчилар), конгресс-марказлар, ботеллар, флотелилар, ротеллар киради.

Индивидуал жойлаштириш воситасига ижарага бериладиган хонадонлар, квартиралардаги хоналар, уйлар, коттежлар ва бошқалар киритилади.

Туризм инфратузилмасининг яна бир асосий воситаларидан бири овқатлантириш корхоналаридир. Овқатланиш корхонасининг асосий фаолияти озиқ-овқат тайёрлаш ва уни реализация қилиш ҳисобланади. Туристларнинг кўнгил очишлари учун шинам овқатланиш корхоналари энг юқори даражада хизмат кўрсатишга ҳаракат қиладди. Овқатланиш корхонаси ихтиёрига дўконлар, ёрдамчи хўжаликлар ва бошқалар кириши мумкин. Туристларнинг овқатга бўлган эҳтиёжини биринчи ўринда умумий овқатланиш

корхоналари қондиради. Улар хилма-хил шакллар билан бири-биридан фарқ қилади. Маълумки туристик овқатланиш тизимига ресторанлар, кафелар, барлар, ошхоналар, тамадихоналар ва бошқалар киради. Овқатлантириш корхоналари хизмат кўрсатиш сифати, даражаси ва маданияти, ошхонаси ҳамда таклиф этадиган таомлари ассортименти, ўринлар сони, иш режими ва ҳ.к.лар билан таснифланади. Шуни айтиш керакки, бутун дунё бўйича овқатланиш корхоналарининг ягона таснифлари мавжуд эмас. Лекин шунга қарамасдан ҳам, кўпгина мамлакатларда оммавий тарзда тарқалган маълум бир кўринишдаги (типдаги) овқатланиш корхоналари алоҳида ажратилиб кўрсатилади.

Дунёда хилма-хил миллий таомлар тайёрлашга ихтисослашган ошхонага эга бўлган ресторанлар ҳам кенг тарқалган. Улар қаторига италянча, хитойча, юнонча, туркча, инглизча, америкача, ҳиндча, французча, немисча каби ресторанлар жуда машҳур бўлиб, жаҳоннинг ривожланган мамлакатлари учун хосдир. Уларнинг айримларини нархлари жуда арзонлиги билан ажралиб турса, айримлари эса қимматлилиги билан ажралиб туради.

Одатда сайёҳлар қайси мамлакатда бўлса, ўша мамлакатнинг ошхоналари билан танишишга ва татиб кўришга жуда қизиқади. Кўп ҳолларда улар ўзлари шаҳарларнинг қизиқарли миллий ҳамда арзон ресторанлари ҳақида маълумотларни олишга ҳаракат қилади. Туризмда миллий ресторанлар билан таништириш нуқтаи назардан ҳам саёҳатлар ташкил этилади. Масалан, Баварияда (Германия) сайёҳларни Бавария ошхонаси билан, яъни машҳур оқ сосискалар ҳамда баварча пиво билан меҳмон қилади. Мюнхенда эса сайёҳларни албатта «Хофбрайхаус»га, яъни энг катта пиво залига олиб боради ва хилма-хил пиволарни татиб кўришни таклиф қилади. Австрияда дунёда энг машҳур бўлган венча шницелларни (катлет тури) тамадди қилишга олиб боради. Италияда эса албатта туристларни макаронли таомлар ассортименти билан таништиради ва меҳмон қилади. Охириги пайтларда туристларнинг талаб ва таклифларини ҳисобга олган ҳолда вегетерианларга хос ошхоналар ҳам пайдо бўла бошлади.

Юқоридагилардан ташқари ресторанлар ихтисослашуви бўйича ҳам ажратилади. Масалан, фақатгина балиқ ёки гўштли таомлар

таклиф қиладиган ресторанлар ёки битта таомни ишлаб чиқаришга ихтисослашиши ҳам мумкин.

Инфратузилманинг асосий секторидан бири бўлган сайр-томоша индустрияси ўз олдига кўнгил очишлар учун шароит яратишга хизмат қилади. Сайр-томоша қилар экан турист ўзининг маънавий эҳтиёжларини қондиради, ўз шахсиятига баҳо беради, турли хил ижтимоий тизимлар кўламида ўз-ўзини, ролини таҳлил қилади. Сайр-томоша жараёнлари ҳам табиий, ҳам сунъий яратадиган вазиятда амалга оширилади. Рухшунослар сайр-томошани инсоннинг маънавий дунёсига таъсир механизмни қуйидаги тарзда тушунтиришади. Сайр-томошага туғма эҳтиёж инсонда жисмоний ҳаракатни уйғотади. Инсон сайр-томоша орқали эҳтиёжини қондириш, яъни уни “истеъмол” қилишга ундайди. Шунини таъкидлаш жоизки, ҳиссиётлар олами ҳали етарлича ўрганилмаган. Аммо сайр-томошанинг жуда кўп функциялари инсон руҳияти, унинг ҳаракатчанлиги ҳиссиётларига таъсир этиши ҳисобланган.

Сайр-томоша инфратузилмаси ижтимоий тараққиёти йўналишлари шунда ақс этадики, улар янги шахсий ва жамият эҳтиёжларини шакллантиришга хизмат қилади, шунингдек эҳтиёж пайдо бўлиши ва ривожланишида таркиб топган тамойилларни бойитади. Сайр-томоша индустрияси кўп киррали вазифаларни бажаради, (энг аввало, тарбия, оптимистик кайфиятни шакллантириш, таълим, дам олиш, инсон маданиятини ривожлантириш), ўз моҳиятига кўра, шахсни шакллантиради ва ривожлантиради. Инсон ўзининг бўш вақтини сайр-томоша билан тўлдириб, ҳам ўзини, ҳам меҳнат унумдорлигини тиклайди.

Ҳозирги ҳаёт шиддатли кечаётгани, руҳий, асабий-изтироблар гирдобиди одамларнинг ҳиссий мувозанатига салбий таъсир этаётгани билан ҳаракатланади. Шунини таъкидлаш керакки, асримизда асаб тизими касалликлари гиподинамия хавфи борган сари ошмоқда. Инсонда асаб таранглигининг олдини олиш, ортқча энергия зўриқишидан холос этиш сайр-томоша, кўнгил очишининг бошқа фаолиятларида ҳам кенг фойдаланишни тақозо этади. Кундалик ҳаёт чарчоқларидан ҳоли бўлиш, инсонни нафас ростлашини таъминлаш сайр-томоша тизимининг муҳим қимматли йўналишларидан ҳисобланади. Оммавий ва индивидуал тартибдаги

сайр-томошаларни фарқлаш мақсадга мувофиқ. Сайр-томоша, кўнгилхушлик махсус ташкил этилиши ёки стихияли равишда пайдо бўлиши мумкин.

Шу билан биргаликда туризм инфратузилмаси ривожланишида ахборот технологиялари ҳам муҳим аҳамиятга эгадир.

Ижтимоий ишлаб чиқариш ресурслари ўртасида табиий, моддий меҳнат, молиявий ва ахборот имкониятлари алоҳида ўринни эгаллайди.

Маълумки, ахборот акс этиш жараёнида пайдо бўлиб, у фикрловчи мавжудотга боғлиқ бўлмаган ҳолда тўпланиши ва сақланиши мумкин ва бу ҳолда у субъектив эмас, балки объектив характерни касб этади.

Бугунги кунда тўпланиб бораётган барча ахборот оқимларини қайта ишлаш учун мўлжалланган махсус дастур – аппаратлар мажмуасини яратиш “ахборот портлашини” талаб қилишини исботлашга ҳожат бўлмаса керак. Бу мажмуа ўз ичига йиғиш, сақлаш, қайта ишлаш ва катта кўламли маълумотлар беришни камраб олади. Маълумотлар ва ҳужжатларни бошқариш учун зарур автоматлаштириш ишларини бажаради. Бироқ ижтимоий фаолиятнинг турли соҳаларида жорий этилаётган амалий ахборотлар маслаҳат тизими ҳар хил вазифани ҳал этаётги: бири ишлаб чиқаришда, бошқаси тиббиётда, учинчиси ижтимоий, маданий сервисда, туризм ва ҳ.к.ларда.

Ахборотлар тушунчасида энг муҳим нарса – тегишли манба ва истемолчига маълумот етказиш, мақсадга йўналтирилган тизимида алоқа ўрнатиш ҳисобланади. Ахборотлар – қатъий тақсимланган, шов-шувдан холи, ўз эгасигача етказилган маълумотлардир. Бу маълумотни олганлар уни таҳлил қилиши, ўз мақсадларига мувофиқ тегишли қарорлар қабул қилишда фойдаланишлари мумкин.

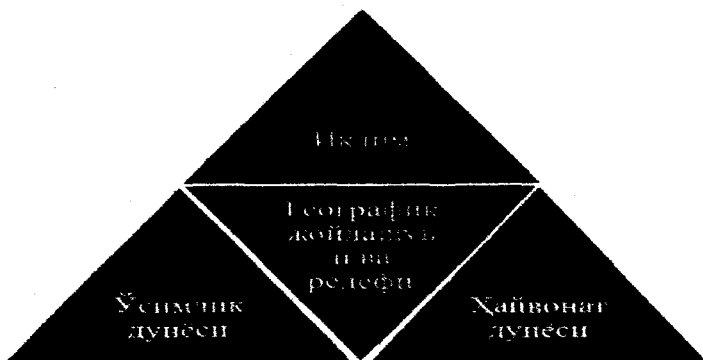
Туризм тизимига ХХI асрда илмий-техника тараққиёти жуда катта улкан таъсир ўтказди. Бугунги кунда ҳатто “майда” турагентлар ёки туроператорларнинг асосий ва ёрдамчи функцияларни автоматлаштириш учун ҳисоблаш техникларидан фойдаланиш имкониятига эга эканликларини айтиш мумкин.

Туризм соҳаси замонавий ахборот технологияларини амалиётда жорий этиш учун энг қулай, идеал равишда мослашган. Унинг учун

қисқа муддатда транспорт воситалари ва меҳмонхоналардаги номер фонди имкониятлари ҳақида маълумот берувчи тизим талаб қилинади. Бу тез резервлар яратиш, тузатишлар киритиш, туристик хизматлар чоғида ёрдамчи вазифаларни ҳал этишини зудлик билан таъминлайди. Бундай автоматлаштириш воситалари вақтни, ортиқча харажатларни тежайди. Масалан, чипталар олиш, ҳисоб ва йўл кўрсаткичлар тайёрлаш, ахборот маълумотномаси ва ҳисоб-китобни таъминлаш шулар жумласига киради.

Ҳозирги вақтда компьютер тизимидаги у ёки бу маълумотларни олиш турагентлар учун ҳамisha очик. Улар бундан алоҳида иш режимида фойдаланишлари ёки ахборотларни ишлашнинг телекоммуникация воситалари тармоқларини қўллаб контрагентлар билан ҳамкорлик қилишлари мумкин.

Шу билан биргаликда туризм инфратузилмасини шаклланишига ва ривожланишига бир қатор омиллар етакчи таъсирини ўтказди. Бу омиллардан қуйидагиларни кўриб чиқишни мақсадга мувофиқ деб биламиз.

1.2.4-расм. Туризм инфратузилмаси ривожланишига таъсир этувчи географик омиллар пирамидаси²⁹.

Географик омиллар. Кишилар табиат кўйига чиқиб, жуда кўп манзарали жойларни кўриш ва улардан баҳраманд бўлишга интилади. Сайёҳлик, дам олиш учун табиий шароитнинг хилма-

²⁹ Таҳриротчи томонидан ишлаб чиқилди.

хиллиги даражаси ва хусусияти муҳим аҳамиятга эга. Яъни маълум бир ҳудуднинг ер усти кўриниш манзараси (ландшафти), иқлими, ўсимлик ва ҳайвонат дунёси хилма-хиллиги кишиларнинг дам олиши, ўз саломатлигини тиклаши учун асосий воситалардан бири бўлиб ҳисобланади.

Туризм инфратузилмаси ривожланишида минтақа ва мамлакатларнинг қулай географик жойлашуви омиллари юқори аҳамиятга эга.

Масалан, сайёҳлик фирмалари экзотик, бетакрор табиий объектларни кўпроқ реклама қилишади. Айниқса Осиё, Африка, Марказий ва Жанубий Америка, Австралия ва Оксания каби мамлакатлар ўзининг диққатга сазовор табиий экзотикалари билан Европа ва Шимолий Амрикалик сайёҳларни ўзига жалб қилади. Колумбияда “Колумбия кушлари” номи билан аталадиган ноёб сайёҳлик тури, “Pan American” авиакомпаниясининг 24 кунлик Австралия ва Янги Зеландияга қиммат баҳо тошлар ва минералларни топиш учун саёҳат уюштириши мамлакат туризми инфратузилмасини мувофиқлаштириш ва шакллантирилишига олиб келди.

Айрим мамлакатларда туризм инфратузилмасини ривожлантиришда мамлакат ва ҳудуднинг географик ўрни, яъни унинг денгиз ва океанга яқинлиги, қирғоқ чизикларининг хусусияти, турли хил сув, автомобиль ва темир йўллар билан кесишиш жойи, тоғли ва ўрмон манзарали жойларга яқинлиги, улар билан таъминланганлик даражасига ҳам боғлиқ бўлади. Жумладан, туризмни ривожланишда Испания, Италия, Франция, Туркия, Миср Араб Республикаси, Тайланд, Индонезия, Сингапур, Кариб ҳавзаси мамлакатлари ҳудудлари географик жойланиш хусусияти билан алоҳида ажралиб туради. Шу билан бирга, туризм инфратузилмасининг ривожланиш жараёнлари кўп ҳолларда мамлакатлар ва ҳудудларнинг табиий иқлим шароитига боғлиқ бўлади. Бу ўринда табиий иқлим шароити етакчи ўринни эгаллайди. Табиий иқлим шароити туризм ҳаракатини мавсумий характерга айлантирувчи асосий омил бўлиб ҳисобланади. Табиатда об-ҳавонинг ўзгариши, табиий офатларнинг тез-тез такрорланиш ҳодисалари, табиат инжиқликлари туристлар оқимининг кескин камайишига сабабчи бўлади. Шу сабабли

туризмнинг энг ривожланган минтақалари ер шарининг мўътадил иқлим зоналарига тўғри келади. Жумладан, Ўрта ер денгизи, Қора денгиз, Кариб денгизи, Антрактика денгизи, Болтиқ денгизи, Япон денгизи, Жанубий Хитой денгизи қирғоқларида жойлашган мамлакатларда туризм инфратузилмаси халқаро аҳамиятга эга.

Дунё океани ва денгиз қирғоқлари туризм инфратузилмасини ривожлантиришга катта таъсир кўрсатувчи омиллар бўлиб хизмат қилади. Улар иқтисодий алоқаларни ривожлантиришга сайёҳлик, сайр-томошаларни уюштиришда, алоҳида ўринни эгаллайди. Айниқса, Франция, Испания, Италия, Туркия, Греция, Мисрнинг денгиз қирғоқлари, Руминия ва Болгария Шарқий қирғоқ соҳиллари, АҚШда Калифорния ва Флорида денгиз бўйлари, Багам ва Бермуд ороллари пляжлари билан халқаро туризм ва курортлар маскани инфратузилмаси ривожланишига ўз таъсирини ўтказган.

Океан ва денгиз сувларининг чўмилиши учун қўлай бўлган қирғоқлари таркибига қуйидаги элементлар киради. Микроиқлим, денгиз ва океан сувларининг қуруқликка туташ бўлган жойларида сувнинг ҳарорати, чуқурлиги, сув тўлқинлари, кўтарилиши, қайтиши, оқимлар, сувнинг шифобахшлиги, тозалиги, тиниқлиги, денгиз суви тагининг рельефи, сувдаги йиртқич қонхўр балиқлар (акула) ва ҳайвонларнинг бор-йўқлиги ҳ.к., қирғоқ чизикларининг тузилиши, пляжлардаги қумлар ҳамда ётқизикларнинг сифати, ранги, шакллари ва қолаверса бир қатор омиллар таъсир этади.

Дарё ва кўллар ҳам туризм ресурси ёки бойлиги бўлиб хизмат қилади. Улар ер усти ландшафтларини ясатади, микроиқлим шаротини ҳосил қилади, туристлар учун балиқ овлаш, сув спорти билан шуғулланиш, туристик марказлар, курорт масканларини тоза ичимлик суви билан таъминлаш учун хизмат қилади. Ҳозирги кунда Австрия, Швецария, Буюк Британия, Венгрия, Польша, Россия, Филландия, Канада, АҚШ каби мамлакатлардаги дарё ва кўл сув ҳавзалари туризмнинг энг ривож топган турлари бўлиб ҳисобланади. Аммо, кейинги йилларда Ғарбий Европадаги Рейн дарёси суви ҳаддан ташқари экологик жиҳатдан ифлосланиб кетиш натижасида, унинг узани, худуди ҳам туризм ва дам олишда олдинги ўз ўрни ҳамда мавқеини йўқотмоқда эди, лекин Германия ҳукуматининг ўз вақтида кўрган чора-тадбирлари натижасида бу

ерда ҳозир табиат қайта тикланиб, туристларнинг ҳаракатлари яна жонланмоқда.

Давлатларнинг туризм инфратузилмасини ривожлантиришда ўрмон бойликларининг аҳамияти ҳам анчагина. У туристларнинг дам олишида, ҳиссиётини (эмоциясини) мувозанатлантиришда, лирик шарт-шароитларни вужудга келтиришда, “ташқи дунё”дан ажралган ҳолда, қисқа вақтларда яшашида муҳим аҳамиятга эга. Бу борада Россия, Канада, АҚШ, Бразилия, Колумбия, Венесуэлла, Чили мамлакатларида бир қатор ишлар амалга оширилган. Ўрмонлар тоза ҳавони ишлаб чиқарувчи асосий манба бўлиб, саломатликни қайта тикловчи маскан, курорт ҳудудларида шовқинни қайтарувчи асосий воситалардан ҳисобланади.

Хорижий сайёҳларни ўзига кўпроқ жалб қилувчи омиллардан яна бири, бу экзотик (ғалати, ажойиб) ҳайвонлар яшайдиган жойлар кўриқхоналар, давлат буюртмалари, миллий боғлар, ов қилиш учун ажратилган махсус ҳудудлардир. Бундай ҳайвонат ва ўсимлик дунёсининг марказлари юздан ортиқ бўлиб, Африка, Осиё, Европа, Австралия, Америка (АҚШ, Канада) нинг сайёҳат қилиш минтақалари ва ҳудудлари ҳисобланади.

Кўпгина хорижий туристларни ўзига жалб этадиган омиллардан бири, бу шифобахш миерал сувлар бўлиб ҳисобланади. Унинг асосий масканларига Германия, Россия, Грузия, Венгрия, Словакия, Чехия, Польша, Украина каби бир қатор мамлакатлар мисол бўлади.

Хорижий туристларнинг тоғ шароитидаги спорт турлари альпинизм (Альп, Кордильера, Ҳимолай тоғлари ҳ.к.), чанғи спорти (Скандинавия, Альп, Татра тоғлари) сув устида чанғида сузиш, сув остида сузишлар турлари борган сари ривожланиб бормоқда. Германия, Франция, Италия, Бельгия, Швеция, Буюк Британия, Греция ҳамда АҚШ мамлакатларида хорижий сайёҳлар спорт овлари, балиқ овлашларда кенг қўламда иштирок этмоқдалар.

Иқтисодий географик омиллар. Иқтисодий географик омилларга туризмнинг моддий техника базаси, яъни меҳмонхоналар фонди, умумий овқатланиш корхоналари (ресторан тармоқлари), спорт иншоотлари, томоша ва сайр қилиш, дам олиш, бир қатор сервис хизмати кўрсатиш объектлари ички ва ташқи коммуникация тармоқлари автомобиль, темирйўл, ҳаво йўллари,

денгиз ва дарё транспорти, алоқа воситалари, интернет тармоғи киради. Туризм инфратузилмасининг жадал ривожланишига янги темир йўллар, автомобиль трассалари, денгиз, дарё, ҳаво транспортлари, замонавий туристик автобуслар, енгил автомобиллар, шу жумладан ётиб ухлайдиган комфортабелли автомобиль тиркагичлар, мотоцикллар, мотороллерлар, янги денгиз ва дарё пассажир кемалари, теплоходлар, тез учар реактив ҳаво лайнерлари ҳ.к. буларнинг ҳаммаси катта имкониятлар туғдиради.

Иқтисодий омиллар. Туризм ривожланишига макроиқтисодий омиллар билан бир қаторда микроиқтисодий омиллар ҳам катта таъсир кўрсатади. Макроиқтисодий барқарорсизлик, ишсизлик даражасини ўсиши, пулнинг қадрсизланиши каби салбий ҳолатлар жамиятни силкитади ва безовта этади. Айрим ҳолларда эса кишилар ишдан таътилга чиққанларида ўз уйида қолиб, ҳеч қачон сайёҳатга бормасдан ўтиришга тўғри келади. Қачонки, бирор мамлакатнинг иқтисодиёти юксалишда бўлса, ишлаб чиқариш имкониятлари юқори, яъни валюталар миқдорининг ортиб бориши билан белгиланади. Қайси бир мамлакатда туризмдан келадиган фойда ЯИМда салмоғи юқори бўлган тақдирда инвестициялар, яъни инфратузилмасини ривожлантиришга сарф этилади. Шу билан бирга миллий даромадини ўсиши, айниқса аҳоли шахсий эҳтиёжи қобилятини қондиришга қаратилган харажатларнинг ўсиши даражаси, уларнинг сайёҳликка бўлган қизиқишини уйғотади. Кишиларнинг дам олишида туристик маҳсулотлар ва товарлар баҳоси энг муҳим омиллардан бири бўлиб ҳисобланади. Айниқса, туризмни молиялаштиришда валюта курси муҳим аҳамиятга эга. Валюта алмаштиришнинг соддалиги, унинг осонлиги қабилар. Масалан, 2002 йил 1 январдан бошлаб, Европа ҳудудидаги давлатларда “евро”нинг муомалага киритилгани (19 та давлатда), ҳудуддаги сайёҳлар учун ягона валютага ва 26 та давлатнинг ягона виза тизимига (Шенген келишувига асосан) ўтилиши ва Европа Иттифоқи (Буюк Британия 2020 йил 1 январдан бошлаб ЕИни тарк этгандан кейин 27та давлат) давлатлари ўзаро иқтисодий-ижтимоий алоқалари мисол бўла олади.

Савдо алоқалари. Хорижий мамлакатларда сайёҳатга борадиган туристлар, одатда, ўша ерда нималарни харид қилиши қизиқтиради. Бу ноёб, маҳаллий ҳунармандчилик маҳсулотларини, сувенерларни,

қариндош уруғлари, оила аъзолари учун харид қилишидир. Бундай сувенерлар, совғалар одатда сайёҳлар гавжум жойларда супермаркетларда, дўконларда сотилади.

Туризм ривожланган бир қатор мамлакатларда хорижий давлатлардан келадиган сайёҳларнинг талаб ва эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда саноат экспортини ривожлантиради. Ҳозирги кунда Бирлашган Араб Амирлиги (БАА), Греция, Италия, Сингапур, Ҳиндистон, Хитой, Жанубий Корея каби мамлакатлар хорижий туристларга узоқ муддатли фойдаланиладиган товарлар (кийим-кечаклар, заргарлик тақинчоқлари, рўзгор буюмлари, электроника, радио, телефон, телевизор, видеотехника асбоблар)ини сотишга киришганлар.

Сиёсий омиллар. Сиёсий омилларга келганда туристларни қабул қилиб олувчи ва туристларни жўнатувчи мамлакатларда муҳим туристик маршрутлар йўналишидаги ҳудудларда, минтақаларда сиёсий вазиятнинг ҳолатига ҳам боғлиқ бўлади.

Маълумки, мамлакатдаги ички вазиятнинг қай даражада турғунлиги кўп ҳолларда халқаро туризм оқимининг йўналишини белгилайди. Табиийки, давлатлараро туристларни алмаштиришда, мамлакатлар ўртасидаги ўзаро келишувчилик муносабатлари ҳам муҳим аҳамиятга эга бўлади. Одатдаги дипломатик алоқалар, туризм соҳасидаги келишувлар, шартномалар, коммуникациялар ва транспорт воситаларидан ҳамкорликда фойдаланиш, туристик рекламаларни бир-бирлари билан алмаштириш-буларнинг ҳаммаси туризмнинг ривожига ижобий таъсир кўрсатади.

Ижтимоий - демографик омиллар. Дунё мамлакатларида демографик жараёнлар (аҳолининг туғилиши, ўлими, табиий кўпайиши, аҳоли миграцияси кабилар) ҳам халқаро туризм соҳасининг ривожланишига ўз таъсирини кўрсатади. Ер шарининг турли давлатларида, ҳудудларида ва минтақаларида аҳоли сонининг кўпайиб бориши, айниқса шаҳар аҳолиси агломерация доирасининг борган сари кенгайиб бориши кишиларнинг дам олиши ва сайёҳликка чиқишни тақозо қилади. Бу борада туризмнинг ривожланишига таъсир этувчи демографик омилларни қуйидагича ифодалаш мумкин:

- дунё халқларининг бир-бирига ўхшашлигининг умумий томонлари, уларнинг қизиқишлари ҳ.к.;

- айрим малакавий соҳалардаги кишиларнинг махсус сайёҳлик гуруҳда фаол иштирок этишнинг кучайиб бориши;
- туристлар таркибидаги хотин-қизлар ва ёшлар салмоғининг ортиб бориши;
- халқаро аҳамиятга эга бўлган курорт ва санаториялар тармоғининг кўпайиб бориши; уларда даволанишга моил бўлган касаллар сонининг ортиб бориши;
- кишиларнинг атроф-муҳитга бўлган қарашлари, тушунчалари ва муносабатларнинг ўзгариб бориши жуда катта аҳамиятга эга.

Сайёҳат хавфсизлиги. Туризмнинг ривожини билан сайёҳларнинг хавфсизлигини таъминлаш борган сари муҳим ва зарурий масала бўлиб қолмоқда. Ҳозирги кунда туризм соҳасида сайёҳларни жўнатувчи ва қабул қилиб олувчи ҳар бир мамлакат учун сайёҳларнинг дам олиш пайтларида, транспорт ҳаракати йўналишларида уларнинг хавфсизлигини таъминлаш чоратадбирлари ҳар бир мамлакат учун оддий, одатдаги ҳаётий ҳолда бўлмоғи зарур. Халқаро келишилмовчиликлар ёки ҳарбий хатти-ҳаракатлар, халқаро жиноятчилик, терроризм воқеа ва ҳодисалари халқаро туризм оқимида нафақат тўсқинлик қилади, балки унинг ривожига жуда катта зарба беради. Бу тўғрида халқаро туризмнинг асосий генератори (бошловчиси) бўлган ҳар бир мамлакатнинг ташқи ишлар вазирлиги ўзларининг фуқаролари сайёҳатга борадиган мамлакатлардаги ноҳуш воқеа ва ҳодисалар тўғрисида хабардор қилиб бориши лозим. Сайёҳларни сайёҳатга борадиган мамлакатлардаги ноҳуш воқеа ва ҳодисалар тўғрисида хабардор қилиб бориши лозим. Сайёҳлар сайёҳатга борадиган мамлакатдаги меҳмонхоналар, овқатланиш корхоналарининг санитария-гигиеник ҳолати, шу жумладан ичимлик суви тўғрисида объектив маълумотларини, юкумлиқ инфекция касалликлар келиб чиқиши хавф-хатари тўғрисидаги зурурий маълумотлар билан олдиндан хабардор бўлиши керак.

Илмий-техника тараққиёти (инновациялар). Фан-техника ютуқлари туризм индустрияси ва меҳмондўстликда, йўловчилар ташишда, ахборотлар алмашиш соҳаларида кенг кўламда фойдаланилмоқда. Ҳаво траснпортида янги замонавий тез юрар, йирик пассажирлар ташишга мўлжалланган ҳаво кемаларнинг

ишлаб чиқарилиши сабабли сайёҳларга хизмат кўрсатиш ривожланиб бормокда.

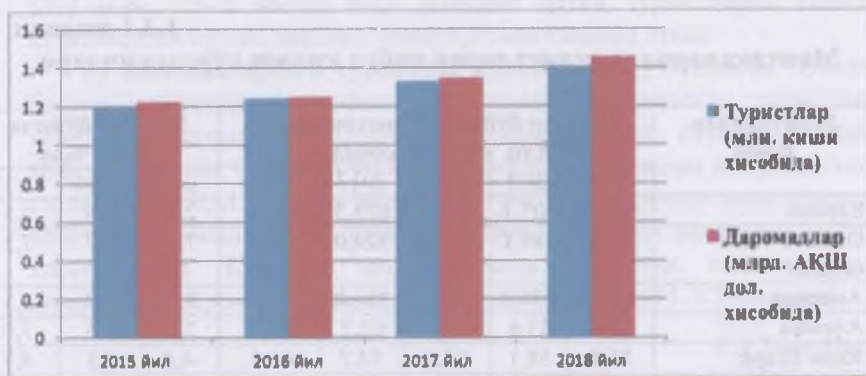
Темир йўл транспорти соҳасида технологик омиллар борган сари ривожланиб, ўз аксини поездлар катнови тезлигини оширилиши билан ифодаланади. Ҳозирги кунда Япония, Хитой, Германия ва Франция каби мамлакатларда тез юрар пасаажир поездлар тезлигини соатига 320 дан 550 км.га етказишга эришилди. Темир йўл транспортининг авиация ва бошқа транспорт турларидан афзаллиги шундан иборатки, туристлар хавфсизлиги энг юкори даражада таъминлаганлиги ва темир йўл вокзаллари шаҳар марказида жойлашган бўлиб, сайёҳлар учун қулай имкоиятлар тугдиради.

Телекоммуникация технологиялари ва электроника саноатининг ривожланиши компьютер тизимида меҳмонхона ўринларини, транспортда чипталарни банд қилишга имкон яратди. Янги технологияларнинг пайдо бўлиши туристик маҳсулотларни ташкил этишда ва уларни сотишда сифат ўзгаришларига сабаб бўлди. Туризмнинг келажакда ривожланиши биринчи ўринда туристик маҳсулотларнинг такомиллашуви, профессионал турагентлик тармоқларининг ривожланиши, туроператорлар маҳсулотлари соҳаси, маркетинг хизматларининг фойдаланиш даражаси ва инсон омиллари билан боғликлиги бўлиб ҳисобланади.

1.3. Халқаро туризмнинг ривожланиши тенденциялари

→ Халқаро туризм бугунги кунда, жаҳон ЯИМнинг 10%ни, умумий экспортнинг 7%ни, хизматлар экспортининг 30%ни, ҳар 10та иш ўрнининг биттасини ташкил этмокда³⁰. Жаҳон иқтисодиётини туризмсиз тасаввур қилиш мумкин бўлмай қолди. Жаҳон туризми макориктисодий кўрсаткичларига тўхталадиган бўлсак, туристлар сони 2015 йилда 1,196 млн., 2016 йилда 1,241 млн., 2017 йилда 1,329 млн., 2018 йилда 1,401 млн.дан ортиқни ташкил этган ҳолда йиллик ўсиш 5,4% бўлди (1.3.1-жадвал).

³⁰ www.unwto. 15.09.2019 y.

1.3.1-расм. Жаҳон туризмининг макроиқтисодий кўрсаткичлари³¹.

Туристларга кўрсатилган хизматлардан келаётган тушумлар ҳам мутассил равишда ўсиб бормоқда, бу кўрсаткич 2015 йилда 1,221 млрд., 2016 йилда 1,245 млрд., 2017 йилда 1,346 млрд., 2018 йилда 1,451 млрд. АҚШ доллари миқдорига бўлиб, ўртача йиллик ўсиш суръати 4,4 %ни ташкил этган.

Бундан кўриниб турибдики, туристлар сонининг ўртача ўсиши, хизмат кўрсатишдан тушаётган даромаднинг ўртача ўсишидан юқори, бу нарса шундан далолат берадики, туристик хизматлар сони йилдан-йилга ортиб бориши натижасида жаҳон туризм бозорида кучли рақобат юзага келган. Бу рақобат минтақалар ва мамлакатлар ўртасида рақобатбардош инфратузилмани шакллантиришга олиб келмоқда.

Жаҳон туризмининг ривожланиш тенденцияларини тўлароқ таҳлил қилиш учун туристик ресурслардан фойдаланиш имкониятлари даражаси қандай эканлигини минтақалар мисолида ўрганиб чиқсак, ютуқлар негизда нималар борлиги ҳақида тўлароқ тасаввурга эга бўламиз.

³¹ Тадқиқотчи томонидан World Tourism Organization (UNWTO) йиллик статистик маълумотлари асосида тузиб чиқилган.

...the ... of ...

...the ... of ...

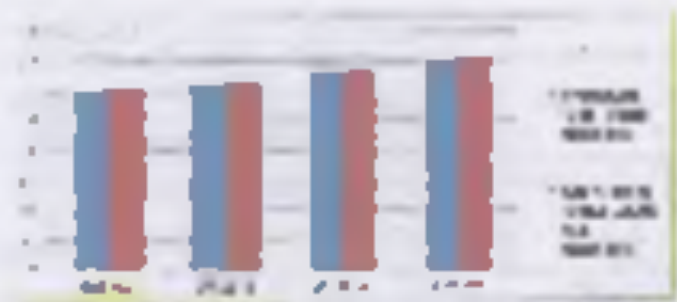
...the ... of ...

...the ... of ...

...the ... of ...

...the ... of ...

...the ... of ...

...the ... of ...

...the ... of ...

...the ... of ...

...the ... of ...

...the ... of ...

...the ... of ...

...the ... of ...

1.3.1-жадвал

Минтақаларнинг туристларни қабул қилиш кўрсаткичлари

Минтақалар номи	Йиллар бўйича туристлар сони млн. киши ҳисобида					Йиллар бўйича Ўсиш %да		
	2010	2015	2016	2017	2018	07/15	17/16	18/17
Европа	486,4	605,1	619,5	673,3	710,0	2,4	8,6	5,5
Осиё ва Тинч океани	208,2	284,1	306,0	324,0	347,7	7,7	5,7	7,3
Америка	150,4	194,1	201,3	210,8	215,7	3,7	4,7	2,3
Африка	50,4	53,6	57,7	62,7	67,1	7,8	8,5	7,0
Яқин Шарқ	56,1	58,1	55,6	57,7	60,5	-4,4	4,1	4,7
Жами	952,0	1,195	1,240	1,329	1,401	3,8	7,0	5,4

Манба: World Tourism Organization (UNWTO) йиллик статистик маълумотлари асосида тузиб чиқилган.

Жаҳон туризмида туристлар ҳаракатига эътибор берадиган бўлсак, бу борада Европа минтақаси 2010 йилда 487,7 млн., 2015 йилда 605,1 млн., 2016 йилда 619,5 млн., 2017 йилда 673,3 млн., 2018 йилда 710,0 млн.дан ортик туристларни қабул қилиб, йиллик ўсиш 5,5%ни ташкил қилган ҳолда яққол устунликка эришмоқда. Бу кўрсаткич асосан Осиё ва Тинч океани минтақасида 2010 йилда 208,2 млн., 2015 йилда 284,1 млн., 2016 йилда 306,0 млн., 2017 йилда 324,0 млн., 2018 йилда 347,7 млн. бўлган ҳолда йиллик 7,3% ўсишга эришилмоқда. Ривожланиш кўрсаткичлари юқорилиги билан Америка минтақасида ҳам йиллар бўйича мос равишда 2010 йилда 150,4 млн., 2015 йилда 194,1 млн., 2016 йилда 201,3 млн., 2017 йилда 210,8 млн., 2018 йилда 215,7 млн.дан ортик туристларга хизмат кўрсатилган бўлиб, йиллик ўсиш 2,3%ни ташкил этган.

Шу сингари Африка минтақасида ҳам йиллар бўйича мос равишда 2010 йилда 50,4 млн., 2015 йилда 53,6 млн., 2016 йилда 57,7 млн., 2017 йилда 62,7 млн., 2018 йилда 67,1 млн.дан ортик туристларга хизмат кўрсатилган бўлиб, йиллик ўсиш 7,0%ни ташкил қилган.

Яқин Шарқ минтақасидаги сиёсий беқарорликларга қармасдан туризм ривожланиши сўнгги йилларда барқарорлашиб бораётганлигини кўришимиз мумкин. Бу минтақага 2010 йилда 56,1 млн., 2015 йилда 58,1 млн., 2016 йилда 55,6 млн., 2017 йилда

57,7 млн., 2018 йилда 60,5 млндан ортик туристларга хизмат кўрсатилган бўлиб, йиллик ўсиш 4,7%ни ташкил этган.

Бу минтақалардаги туристлар ҳаракатини кузатадиган бўлсак, бошқа минтақаларга қараганда Европа минтақасида туристлар ташрифи жаҳондаги ўртачадан юқорилигини кўрамиз, жами ташрифларнинг бир неча ўн йиллардан бери 50%идан юқорилигини ушлаб қолмоқда. Бундан кўриниб турибдики, Европа минтақасида жойлашган мамлакатлар туризми инфратузилмаси энг ривожланган ҳисобланади. Кейинги жадвалимизда туристик хизматлардан олинаётган даромадларнинг таҳлилни ўтказамиз (1.3.2-жадвал).

1.3.2-жадвал

Минтақаларда туристларга кўрсатилаётган хизматлардан олинаётган даромадлар кўрсаткичлари

Минтақалар номи	Йиллар бўйича олинаётган даромадлар млрд. АҚШ дол. ҳисобида				Ўртача йиллик ўсиш %да*
	2015	2016	2017	2018	
Европа	468,0	468,1	519,5	570,5	5,0
Осиё ва Тинч океани	355,6	370,8	396,0	435,5	7,0
Америка	307,3	313,7	325,8	333,6	0,3
Африка	32,2	33,0	36,4	38,4	2,0
Яқин Шарқ	58,0	59,0	68,4	73,0	4,0
Жами	1,221	1,245	1,346	1,451	4,4

*маҳаллий валюталарда ва домий нархларда ҳисобланган.

Маиба: World Tourism Organization (UNWTO) йиллик статистик маълумотлари асосида тузиб чиқилган.

Юқориди килинган таҳлиллар бўйича янада кенгрок тушунчага эга бўлиш учун қуйидаги 1.3.2-расми келтириб ўтишни мақсадга мувофиқ деб биламиз.

The graph illustrates the trends of four variables over a 30-year period. The red series, representing the first variable, shows a consistent upward trend, starting at a value of approximately 10 in 1950 and reaching about 45 by 1980. The blue series, representing the second variable, shows a steady decline from about 40 in 1950 to 10 in 1980. The green series, representing the third variable, fluctuates between values of 15 and 25 throughout the period. The black series, representing the fourth variable, remains near zero until around 1970, after which it rises sharply to about 30 by 1980.

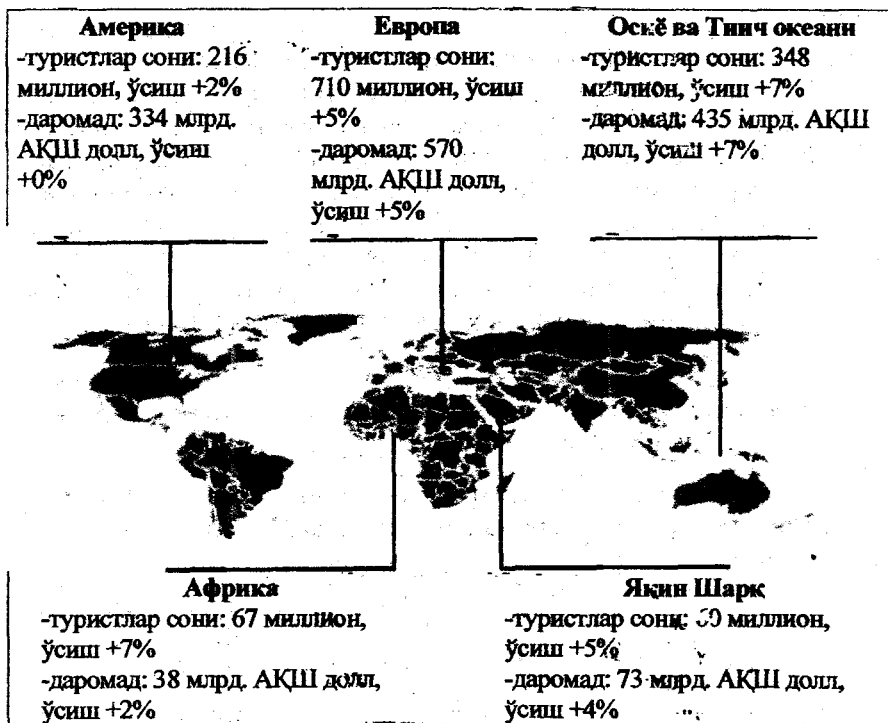
The data presented in the graph above shows a clear divergence in the trends of the four variables over time. While the first variable grows and the second shrinks, the third remains relatively stable with minor fluctuations, and the fourth shows a late but significant increase. These patterns suggest different underlying factors or processes influencing each variable.

Figure 1: Trends in four variables from 1950 to 1980.

Year	Variable 1 (Red)	Variable 2 (Blue)	Variable 3 (Green)	Variable 4 (Black)
1950	10	40	20	0
1955	15	35	18	0
1960	20	30	22	0
1965	25	25	20	0
1970	30	20	18	0
1975	35	15	20	15
1980	45	10	22	30

Based on the data, it is evident that the first variable is the most dynamic, showing the most significant growth. The second variable is the most stable, showing a steady decline. The third variable is the most volatile, with frequent fluctuations. The fourth variable is the most dormant, showing no activity until the late 1960s.

1.3.2-расм. Халқаро туризмда туристик минтақаларнинг 2018 йилдаги кўрсаткичлари³².

Келтирилган расм орқали туризмнинг ривожланиш тенденцияларини биринчи бўлиб, Европа минтақаси бўйича таҳлил қилишни мақсадга мувофиқ деб биламиз. Сабаби, Европа минтақаси барча туристик кўрсаткичлар бўйича энг юқори натижаларга эришмоқда.

Европа минтақаси туризми жаҳондаги энг ривожланган инфратузилма ҳисобланади. Европа қитъасининг умумий майдони (ороллар билан биргаликда) 10,5 млн. кв.км. ташкил қилади. Минтақа туристик ресурсларга жуда бойлиги билан аҳамиятлидир. Европа қитъаси Атлантика ва Шимолий муз океани ва унинг, 10 дан ортиқ

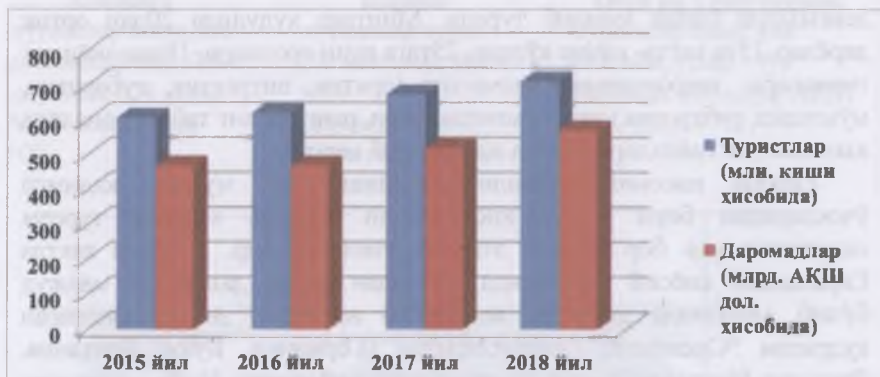
³² UNWTO маълумотлари асосида тадқиқотчи томонидан жамланган.

денгизлари билан ювилиб туради. Минтақа ҳудудида 20дан ортиқ дарёлар, 15та катта- кичик кўллар, 25тага яқин ороллари, 10дан зиёд тоғ тизмалари, тақрорланмас хилма-хил (арктик, антрактик, субарктик, мўътадил, субтропик) икклим минтақалари, ранг-баранг табиат зоналари азал-азалдан сайёҳларни ўзига жалб қилиб келган.

Европа инсоният цивилизациясининг энг муқим, қадимги ўчоқларидан бири бўлиб ҳисобланади. Европа ҳаворо туризм оқимининг илк бор шунки етган минтақадир. Дунёнинг вақтда Европанинг сиёсий ҳаётисидан ташқари тадан энг давлатлар мавжуд бўлиб, минтақада дунёнинг иккинчи жойдан энг ривожланган кудратли “Саккизлик” давлатларидан (Германия, Буюк Британия, Франция, Италия ва Россия Федерацияси) жойлашган. Ушбу минтақада кам аҳоли сонига эга бўлган жуда кичик “митти давлатлар” (Андорра, Монако, Сан-Марино, Лихтенштейн, Ватикан) ҳам жойлашган.

Европа (МДХ давлатларидан ташқари) дунё аҳолисининг энг зич жойлашган минтақаларидан бири бўлиб, унинг ҳудудида ер шари аҳолисининг 8 фоиздан ортиқ қисми яшайди. Европа дунёда энг йирик, қадимий шаҳарлари, ибодатхоналари, спорт иншоотлари, кўнгилочар ўйингоҳлари, санъат марказлари (театрлар, музейлар, санъат галарейлари), дам олиш масканлари, курортлар, шифобахш минерал сувлари, денгиз пляжлари, меҳмонхоналар, ресторанлар, замонавий транспорт коммуникациялари (аэропортлар, денгиз, дарё портлари, темир йўл, автомобиль вокзаллари, юқори сифатли автомобиль йўллари, тезюрар поездлари ва ҳаво кемалари, юқори классли денгиз ҳамда океан пассажир кемалари), ривожланган банк-молия ташкилотлари, хилма-хил сервис хизмати кўрсатувчи корхоналарининг барчаси туризм инфратузилмасини ривожланишига жуда катта имкониятлар туғдиради.

Шу сабабли минтақа туризмнинг жаҳон туризмидаги улуши 2017 йилда 51% (673,3 млн. турист), 2018 йилда 50,7%ни (710,0 млн. турист) ташкил қилиб, йиллик ўсиш суръати 2017 йилдан 2016 йилга қараганда 8,6%ни, 2018 йилдан 2017 йилга нисбатан 5,5%га ўсишга эришиб, минтақалар орасида етакчилик қилмоқда (1.3.3-расм).

1.3.3-расм. Европа минтақаси туризмнинг макронктисодий кўрсаткичлари.³³

Европа минтақаси нафақат туристларни қабул қилиш бўйича, шу билан бирга даромад олиш бўйича ҳам минтақалар орасида етакчилик қилади. 2017 йилда 519,5 млрд., 2018 йилда 570,5 млрд. АКШ доллари миқдорида даромад олган бўлиб, йиллик ўсиш 4,9%ни ташкил қилган.

Европа минтақаси табиий географик ва сиёсий жиҳатдан Шимолий Европа, Ғарбий Европа, Марказий ва Шарқий Европа, Жанубий (Ўрта Ер денгизи бўйи) Европа қисмларига бўлинади. Минтақанинг географик жойлашиш омили, яъни кўпгина дунё мамлакатларига куруқлик, сув йўллари билан чиқиш имкониятларининг мавжудлигидан ташқари, энг муҳим хусусиятларидан бири ички минтақавий туристик оқимнинг устунлигидир. Европа бўйлаб саёхат қилаётган туристларнинг қарийб 8/10 қисми европалик аҳолидир.

Европа минтақасининг субрегионлар бўйича таҳлил ўтказадиган бўлсак, субрегионлар ичида энг ривожлангани Жанубий Европа субрегиони 2016 йилда 237,1 млн, 2017 йилда 267,5млн, 2018 йилда 289 млн. туристларга хизмат кўрсатишга эришган. Ғарбий Европа субрегиони 2016 йилда 181,6 млн, 2017

³³Тадқиқотчи томонидан World Tourism Organization (UNWTO) йиллик статистик маълумотлари асосида тузиб чиқилган.

йилда 192,7 млн, 2018 йилда 200,4 млн. туристларга хизмат кўрсатган (1.3.3-жадвал).

1.3.3-жадвал

Европа субрегионлари туризми ривожланиши кўрсаткичлари

Субрегион-лар номи	Йиллар бўйича хизмат кўрсатилган туристлар сони млн. киши			Йил-лик ўсиш %да	Йиллар бўйича олинган даромадлар млрд. АҚШ дол. ҳисобида			Урта-ча йил-лик ўсиш %да*
	2016	2017	2018		18/17	2016	2017	
Шимолий Европа	73,8	78,4	78,9	0,6	83,2	88,6	93,9	1,0
Ғарбий Европа	181,6	192,7	200,4	4,0	157,2	170,9	187,5	3,0
Марказий ва Шарқий Европа	127,1	134,6	141,4	5,0	52,6	60,7	68,7	8,8
Жанубий Европа	237,1	267,5	289,4	8,2	175,1	199,3	220,4	7,0
Жами минтақа бўйича	619,5	673,3	710,0	5,5	468,1	519,5	570,5	5,0

*маҳаллий валютада ва доимий нархларда ҳисобланган.

Манба: World Tourism Organization (UNWTO) йиллик статистик маълумотлари асосида тузиб чиқилган.

Европа минтақаси давлатлари туристларни қабул қилиш ва хизмат кўрсатишининг ривожланиши Франция мисолида кўриб чиқишни мақсадга мувофиқ деб билдик. Сабаби, Франция ҳозирги кунда нафақат Европада, балки жаҳонда энг кўп туристлар ташириб буюрувчи мамлакатлардан бири бўлиб ҳисобланади (1.3.4-жадвал).

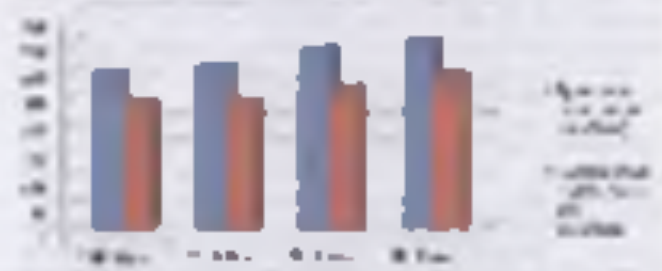

Figure 1: Effect of different treatments on plant growth.

The results of the experiment show that the application of nitrogen and phosphorus significantly increased the plant height compared to the control. The combination of both nutrients (NP) resulted in the highest plant height, indicating a synergistic effect of these two nutrients on plant growth.

Furthermore, the application of nitrogen alone (N) also resulted in a significant increase in plant height, while the application of phosphorus alone (P) showed a smaller but still significant effect. This suggests that nitrogen is a more critical nutrient for plant growth in this system, but phosphorus also plays an important role.

The control group, which received no additional nutrients, showed the lowest plant height, indicating that the plants were not growing optimally under the experimental conditions without the added nutrients.

Table 1: Summary of the experimental results.

Table 2: Summary of the experimental results.

Treatment	Plant height (cm)		Significance
	Blue Bar	Red Bar	
Control	85	75	
N	90	80	
P	95	85	
NP	100	90	

Table 3: Summary of the experimental results.

The results of the experiment show that the application of nitrogen and phosphorus significantly increased the plant height compared to the control. The combination of both nutrients (NP) resulted in the highest plant height, indicating a synergistic effect of these two nutrients on plant growth.

1.3.4-жадвал

Европанинг туризми ривожланган давлатларининг туристик кўрсаткичлари

Давлатлар номи	Йиллар бўйича хизмат кўрсатилган туристлар сони млн. киши			Йиллик ўсиш %да	Йиллар бўйича олиган даромадлар млрд. АҚШ дол. ҳисобида		2018 йилда минтақадаги улуши %да
	2016	2017	2018		18/17	2017	
Франция	82,7	86,9	89,4	2,9	60,7	67,4	11,8
Испания	75,4	81,9	82,8	1,1	68,2	73,8	12,9
Италия	52,4	58,3	62,1	6,7	44,3	49,3	8,6
Германия	35,6	37,5	38,9	3,8	39,9	43,0	7,5
Туркия	30,3	37,6	45,8	21,7	22,5	25,2	4,4
Австрия	28,2	29,5	30,8	4,6	20,5	23,0	4,0
Россия	24,6	24,4	24,6	0,7	8,9	11,8	2,1
Португалия	18,2	21,2	22,8	7,5	17,1	19,6	3,4
Польша	17,5	18,4	19,6	6,6	12,8	14,0	2,5
Нидерландия	15,9	18,0	19,0	6,1	16,6	18,6	3,3

Манба: World Tourism Organization (UNWTO) йиллик статистик маълумотлари асосида тузиб чиқилган.

2018 йилда Францияга ташриф буюрган туристларнинг умумий сони 84,4 млн. киши бўлиб, хизмат кўрсатишдан келаётган даромад 67,4 млрд. АҚШ долларини ташки этди. Францияга энг кўп туристик ташрифлар Германия, Буюк Британия, Бельгия, Люксембург мамлакатларига тўғри келади. Францияга келиб-кетувчи туристларни жалб этувчи асосий туристик ресурслар мамлакатнинг хилма-хил бой табиий ресурслари (Альп тоғлари, Ясси тоғлар, Карст платолари, Паст текисликлар, дарё водийлари, ям-яшил ўрмонлар)дир. Франциянинг асосий туристларни жалб қиладиган ресурслари тақрорланмас денгиз кирғоқлари бўлиб, у қарийб 3 минг км. масофага чўзилиб кетган. Мамлакатнинг гранит қоялари, Атлангика океани кирғоқларидаги узундан-узук қумли тепалар тизмаси, бахмалсимон майин қумли

чўмилиш пляжлари ва Ўрта Ер денгизининг мовий рангли қўлтик (кўрфаз)лари ҳамда маданий-тарихий, меъморий ёдгорликлари ташриф буюраётган сайёҳларни ўзига ром этади.

Париж шаҳри мамлакатда туристларнинг келиши бўйича биринчи ўринни эгаллайди. Шаҳарда дунёга машхур бўлган Эйфель минораси, қадимги бир нечта ибодатхоналар, дунёдаги энг йирик музейлардан бири Лувр музейи, Диснейленд кўнгилочар дам олиш манзилгоҳлари, илм-фан марказлари, безаклари билан туристларни лол қиладиган қадимги қаср ва саройлар беқиёс бўлиб, сайёҳларни ўзига чорлайди.

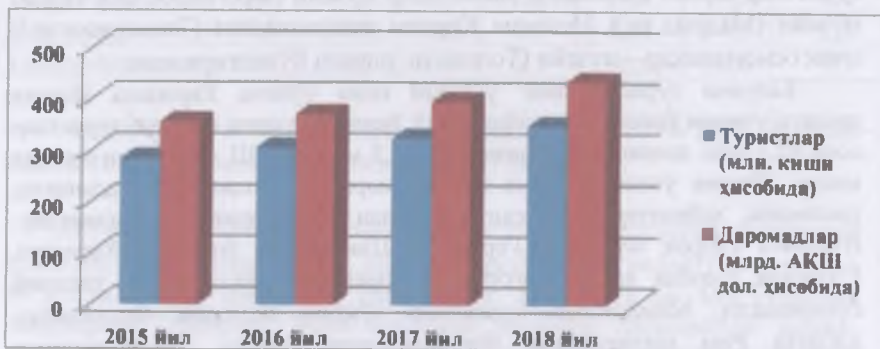
Европада халқаро ташриф буюрувчи туристларнинг умумий сони бўйича Франциядан кейинги ўринни Испания ва Италия давлатлари эгаллайди. 2018 йилда биргина Испанияга келувчи туристларнинг умумий сони қарийб 82,8 млн. кишига, даромади бўйича 73,8 млрд. АҚШ долларини ташкил этиб, бу кўрсаткич бўйича Европада биринчи ўринни банд қилмоқда. Испанияга ташриф буюрувчи туристларнинг аксарият қисми Ғарбий Европа жумладан, Германия, Буюк Британия, Исландия, Ирландия мамлакатлари фуқароларидир. Испания хорижий сайёҳларга пляжлари дам олишдан ташқари кенг қўлами экскурсия дастурларини таклиф қилиб келмоқдалар. Мамлакатдаги асосий туристлар оқими Сальвадор Дали театр музейи (Фрегейрос ш.), Прадо музейи (Мадрид ш.), Испания Қироли резиденцияси (Эксориал ш.), очик осмон шаҳар – музейи (Тоledo ш.)ларига йўналтирилган.

Келувчи туристларнинг умумий сони бўйича Европада Италия давлати учинчи ўринни эгаллайди. 2018 йилда Италияга келувчи туристлар сони 62,1 млн. кишини, даромадалари 49,3 млрд. АҚШ долларини ташкил қилди. Италия ўзининг хилма-хил меъморий ёдгорликлари, маданияти, рассомлик, ҳайкалтарошлик санъати билан донг тарапган мамлакатдир. Италияга кўпроқ Франция, Германия, Швейцария, Австрия, Харватия, Словения, Сербия ва Черногория мамлакатлари фуқаролари ташриф буюришади. Мамлакатда туристлар кўпроқ Венеция, Флоренция, албатта Рим шаҳарларига боришга интиладилар. Туристларнинг тўхтовсиз оқими Ватиканга бориб зиёрат амалларини бажо келтириш учун ҳаракат қиладилар.

Осиё ва Тинч океани минтақаси туризми. Осиё ер шарининг энг катта қитъаси бўлиб, унинг майдони атрофидаги ороллар билан бирга 43,5 млн. кв. км.га яқин. Аҳолиси 3,8 млрд. кишидан ортик. Осиё ва Европа қитъалари орасидаги қуруқлик чегаралари шартлидир. Осиё табиати ниҳоятда хилма-хиллиги билангина эмас, балки кескин тафовуллари билан ҳам ажралиб

туради. Ер шаригаги энг баланд тоғ чўккиси Жомолунгма (8848 м) ва курукликдаги энг чуқур ботик Ўлик денгизи (-395 м) шимолий ярим шаринг энг совук жойи (Оймакон) ва Месопотамиянинг жазирама иссиқ ўлкалари шу ердадир. Қитъанинг шимолида Арктика совуқ саҳролари жойлашган бўлса, жанубида нам экваториал урмонлар жойлашган. Осиёда ер юзасининг 3/4 қисми ясси тоғликлардан ва тоғ тизма аридан иборат бўлиб, тез-тез zilzilалар тақрорланиб туради.

Халқаро туризм бозорида Осиё ва Тинч океани туризми жуда тезкорлик билан ривожланиб бораётган минтакалардан ҳисобланади. Умуман олганда, Осиё ва Тинч океани минтақаси ўзининг тақрорланмас рекреация ресурслари ва табиат манзаралари билангина эмас, балки юқори даражадаги сервис хизмаги билан ҳам алоҳида ажралиб туради. Минтақада туризмга сарфланадиган харажатлар миқдори Европа ва Америкага нисбатан анчагина камлиги билан характерланади. Халқаро туристлар сони минтақада 2015 йилда 284,1 млн., 2016 йилда 306,1 млн., 2017 йилда 324,0 млн., 2018 йилда 347,7 млн. кишини ташкил қилган. Ушбу минтақа учун яна бир характерли бўлган ҳолат Европа сингари ички туризмнинг устунлигидир. Шу сингари туристларга кўрсатилган хизматлардан 2015 йилда 355,6 млрд., 2016 йилда 370,8 млрд., 2017 йилда 396,0 млрд., 2018 йилда 435,5 млрд. АҚШ доллари миқдорида даромад олган.

1.3.4-расм. Осиё ва Тинч океани туризмнинг макроиқтисодий кўрсаткичлари³⁴.

³⁴Тадқиқотчи томонидан World Tourism Organization (UNWTO) йиллик статистик маълумотлари асосида тузиб чиқилган.

Осиё ва Тинч океани минтақасида асосий туристлар оқими Шарқий Осиё, яъни Япония, Жанубий Корея ва Хитой (3/5 қисми) мамлакатларига тўғри келади. Иккинчи ўринда эса Жанубий-Шарқий Осиё (1/3) мамлакатлари эгаллайди. Австралия ва Океания худудларига қарийб 10 % келувчи туристлар сони тўғри келади.

1.3.5-жадвал

Осиё ва Тинч океани субрегионлари туризми ривожланиши кўрсаткичлари

Субрегионлар номи	Йиллар бўйича хизмат кўрсатилган туристлар сони млн. киши			Йиллик ўсиш %да	Йиллар бўйича олинган даромадлар млрд. АҚШ дол. ҳисобида			Ўртача йиллик ўсиш %да*
	2016	2017	2018		18/17	2010	2017	
Шимолий-Шарқий Осиё	154,3	159,5	169,2	6,1	123,0	168,1	188,4	8,9
Жанубий-Шарқий Осиё	110,8	120,5	128,7	6,8	68,5	130,6	142,3	4,7
Океания	15,7	16,6	17,0	2,8	42,8	57,4	61,1	6,9
Жанубий Осиё	25,2	27,5	32,8	19,4	20,1	39,9	43,6	10,4
Жами минтақа бўйича	306,0	324,7	347,7	7,3	254,4	396,0	435,5	7,4

*маҳаллий валютада ва доимий нархларда ҳисобланган.

Манба: World Tourism Organization (UNWTO) йиллик статистик маълумотлари асосида тузиб чиқилган.

Ҳозирги кунда Осиё ва Тинч океани минтақаси халқаро туризм бозорида Хитой Халқ Республикаси алоҳида ўринни эгаллайди. Унинг ҳиссасига бутун минтақага келувчи туристларнинг 1/4 қисми, Сянган (Гонконг) ва Тайванни биргаликда қўшиб ҳисоблаганда эса 30-35 % тўғри келади.

Умуман олганда, хозирги кундаги Хитой туризми 1980 йиллардан бошлаб ривожлана бошлади. Мамлакатда иқтисодий ислохотлар, яъни “Очиқ эшик” сиёсати амалга оширилиши билан туризмда ҳам туб ўзгаришлар рўй берди. Биргина 1988 йилда Хитойга ташриф буюрувчи туристлар умумий соии 1979 йилга нисбатан 37 баробарга ошди. Шу даврда мамлакатга келувчи туристларнинг аксарият қисмини Япония ва АҚШдан келувчилар ташкил этди. Яъни Хитойга келувчиларнинг ҳар уч кишидан бири японлар, ҳар беш нафар келувчи сайёҳлардан бири эса америкаликлар эди. Ундан кейинги ўринларни Европа минтақаси давлатлари (Франция, Буюк Британия, Германия), Жанубий-Шарқий Осиё минтақаси давлатлари (Сингапур, Таиланд, Филиппин), Австралия ва Канада давлатлари эгаллайди. Сўнгги йилларда Хитой туризм бозорида ишгирик этишда Малайзия, Индонезия, Корея Республикаси, Монголия ва Россия давлатлари туристлари фаоллик кўрсатмоқда.

Япония минтақадаги энг ривожланган туристик давлатлардан биридир. Бу мамлакатга ташриф буюрувчи туристлар турли хил мақсадлар билан келишади. Уларнинг кўпчилиги дам олиш, кўнгил очишни маъқул кўришади. Япония кўнгил очиш туризми бўйича дунёда АҚШдан сўнг иккинчи ўринни эгаллаб келмоқда.

Шу билан биргаликда Осиё ва Тинч океани минтақасида жойлашган бир қатор мамлакатлар, жумладан, Вьетнам, Лаос, Камбоджа, Монголия каби иқтисодиёти ривожланаётган давлатлар ҳам халқаро туризм бизнесида ўз ўрнини топмоқда.

БТТ экспертлари хулосаларига кўра, Осиё ва Тинч океани минтақасида Шарқий, Жанубий-Шарқий Осиё ва Океания ҳудудлари яқин келажакда хизмат кўрсатиш ва туризм соҳасида ўз мавқеини янада юксалтириш имкониятлари катталиги билан жаҳон туризмда етакчилиكنи қўлдан чиқармайди.

Жаҳон туризмида яна бир ўзининг имкониятлари катталиги билан ажралиб турадиган туристик минтақа Америкадир. Шимолий ва Жанубий Америка материклари умумий ном Америка деб аталадиган битта қитъани ташкил этади. Туристтик минтақа нуқтаи назаридан Шимолий Америка, Марказий Америка ва Жанубий Америкадан иборат бўлиб, хилма-хил табиат зоналари ва иқлим минтақаларига бўлинади.

1.3.6-жадвал

Осиё ва Тинч океани минтақасидаги ривожланган
давлатларнинг туристик кўрсаткичлари

Давлатлар номи	Йиллар бўйича хизмат кўрсатилган туристлар сони млн. киши			Йиллик ўсish %да	Йиллар бўйи- ча олинган даромадлар млрд. АҚШ дол. ҳисобида		2018 йилда минтақа- даги улуши %да
	2010	2017	2018		18/17	2017	
Хитой	55,7	60,7	62,9	3,6	38,6	40,4	9,3
Таиланд	15,9	35,5	38,3	7,9	56,9	63,0	14,5
Япония	8,6	28,7	31,2	8,7	34,0	41,1	9,4
Гонг Конг (Хитой)	20,1	27,9	29,3	4,9	33,3	36,7	8,4
Малазия	24,6	26,0	25,8	-0,4	18,3	19,1	4,4
Ҳиндистон	5,8	15,5	17,4	12,1	27,4	28,6	6,6
Вьетнам	5,0	12,9	15,5	19,9	8,9	10,0	2,3
Жанубий Корея	8,8	13,3	15,3	15,1	13,4	15,3	3,5
Сингапур	9,2	13,9	14,7	5,5	19,7	20,5	4,7
Индонезия	7,0	12,9	13,4	3,5	13,1	14,1	3,2
Австралия	5,9	8,8	9,2	4,9	41,7	45,0	10,3

Манба: World Tourism Organization (UNWTO) йиллик статистик маълумотлари асосида тузиб чиқилган.

Халқаро туристлар сони минтақада 2010 йилда 150,4 млн., 2017 йилда 201,8 млн., 2018 йилда 215,7 млн. кишини ташкил қилган. Ушбу минтақа учун яна бир аҳамиятли ҳолат Европа сингари ички туризмнинг устунлигидир. Шу сингари туристларга кўрсатилган хизматлардан 2010 йилда 215,5 млрд., 2017 йилда 325,8 млрд., 2018 йилда 333,6 млрд. АҚШ доллари миқдорида даромад олган.

1.3.5-расм. Америка минтақаси туризми ривожланишининг макроиқтисодий кўрсаткичлари.³⁵

Кейинги йилларда Америка халқаро туризм бозори (баъзи бир сиёсий муаммоларга қарамаздан) ўзининг жозибадорлигини намоён қилмоқда. Айниқса, Кариб ҳавзаси, Марказий Америка ва асосан Жанубий Америка туризмнинг мавқеи тобора кўтарилиб бормоқда (1.3.7-жадвал).

1.3.7-жадвал Америка минтақаси субрегионлари туризмнинг ривожланишини кўрсаткичлари

Субрегионлар номи	Йиллар бўйича хизмат кўрсатилган туристлар сони млн. киши			Йиллик ўсиш %да	Йиллар бўйича олинган даромадлар млрд. АҚШ дол. ҳисобида			Ўрта-ча йиллик ўсиш %да*
	2010	2017	2018		2010	2017	2018	
Шимолий Америка	99,5	137,1	142,2	3,7	164,8	252,4	258,9	0,1
Кариб ҳавзаси	19,5	26,0	25,7	-1,4	23,3	31,8	32,0	-1,3
Марказий Америка	7,8	11,1	10,8	-2,4	6,9	12,6	12,8	1,0
Жанубий Америка	23,6	36,6	37,0	1,2	20,5	29,0	29,9	3,4
Жами минтақа бўйича	150,4	210,8	215,7	2,3	215,5	325,8	333,6	0,3

*маҳаллий валютада ва доимий нархларда ҳисобланган.

Манба: World Tourism Organization (UNWTO) йиллик статистик маълумотлари асосида тузиб чиқилган.

³⁵Тадқиқотчи томонидан World Tourism Organization (UNWTO) йиллик статистик маълумотлари асосида тузиб чиқилган.

Жанубий Америка халқаро туристларнинг ташрифи билан алоҳида ажралиб туради. Чунки ушбу минтақа ўзининг хилма-хил, такрорланмас табиий ресурслари, тарихий ёдгорликлари, маданияти, этник турмуш-тарзи билан характерланади.

Жанубий Америка куруқлигида дунёдаги энг баланд Анхель (Венесуэла) шаршараси, серсув Амазонка (Бразилия) дарёси, қўл теккизилмаган кенг майдондаги намлик ўрмонзорлар, энг юқори (Анд тоғлари) чўққиси жойлашган.

Бизгача етиб келган қадимги илк қабилалари цивилизациясининг диққатга сазовор диний шаҳарлари Мачу-Пикчу ва Куско, Наска плотаси, колонизация қилиш даври шаҳарлари. Бу материкнинг энг йирик ва улкан туристик имкониятларидир. Ҳозирги кунда улардан жуда кам фойдаланилмоқда. Материкнинг мавжуд туристик ресурслари тўлиқ ишга солинса, Жанубий Американинг туристлар ташрифида салмоғи сўзсиз ортади.

Америкада, худди Европадагидек сингари туристлар оқимининг энг кўп қисми минтақа ички туризмга тўғри келади. Айниқса, интенсив туристик оқим Шимолий Америка давлатлари АҚШ, Канада ва Мексика ўртасида кузатилади. Региондаги энг кўп туристик оқим БТТ маълумотларига қўра, АҚШдан Мексикага келади. Бу эса дунёдаги энг кўп туристлар оқими бўлиб ҳисобланади. Бу ерда ўртacha йиллик келувчи ва кетувчи туристлар сони 46-47 млн. кишини ташкил қилади. АҚШга ташриф буюрувчи туристларни кўпроқ мамлакатнинг ёввойи табиат ресурслари, такрорланмас гўзал ландшафт манзаралари, оқиб турувчи шифобахш булоқлар водийси, “Тирик геологик” миллий боғлари (Йеллоустон), улкан қабарикли ғорлари (Карлсбад), кенг худудли (Гранд-Каньон) тоғ даралари, майин қумли (Калифорния) чўмилиш соҳиллари мафтун этади. Хорижий мамлакатлардан келган сайёҳларни АҚШнинг нафақат табиий бой ресурслари, балки унинг осмон ўпар маъмурий, савдо-сотик бинолари (Манхеттеи), банклар маркази (Уолл-стрит), машҳур кўприклари (Бруклин), олийгоҳлар (Колумбия университети), президент қароргоҳи (Оқ уй), опера театри (Метрополитен), киностудиялари (Голливуд), кўнгилочар, дам олиш боғлари (Диснейленд) қабилар ўзига чорлайди. 2018 йилда АҚШга 79,6 млн. дан ортик туристларга хизмат кўрсатилди, уларга кўрсатилган хизматлардан мамлакат 214,5 млрд. АҚШ доллари миқдорида даромад олди. Мамлакатда ички туризм

салмоғи катта бўлиб, унинг асосий маршрутлари соғломлаштириш, кўнгилочар дам олишлар, табиат объектлари, тарихий ва маданий марказларга, қариндош-уруғлар, таниш-билишларга ташриф буюришдан иборатдир. Америкалик сайёҳлар кўпроқ қўшни Мексика ва Канада мамлакатларига сайр қилишни хуш кўришади.

1.3.8-жадвал

Америка минтақасидаги ривожланган давлатларнинг туристик кўрсаткичлари

Давлатлар номи	Йиллар бўйича хизмат кўрсатилган туристлар сони млн. киши			Йиллик ўсиш %да	Йиллар бўйича олинган даромадлар млрд. АҚШ дол. ҳисобида		2018 йилда минтақадаги улуши %да
	2010	2017	2018		18/17	2017	
АҚШ	60,0	76,9	79,6	3,5	210,7	214,5	64,3
Канада	16,2	20,9	21,1	1,2	20,3	21,9	6,6
Мексика	23,3	39,3	41,4	5,5	21,3	22,5	6,7
Бразилия	5,2	6,6	6,6	0,5	5,8	5,9	1,8
Аргентина	5,3	6,7	6,9	3,4	5,3	5,6	1,7
Колумбия	2,4	3,6	3,9	7,4	4,9	5,6	1,7

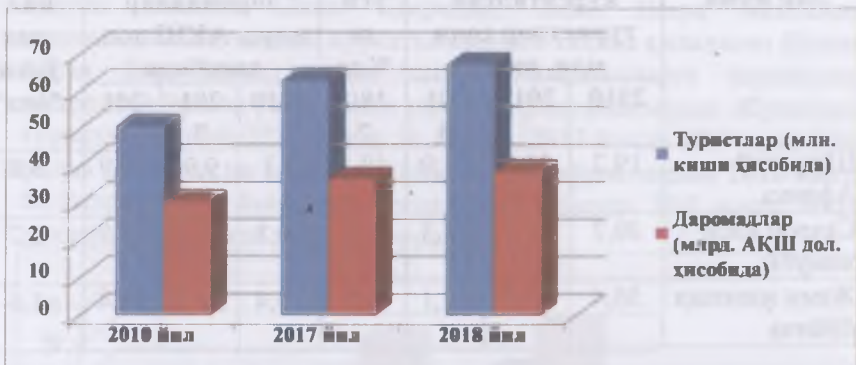
Манба: World Tourism Organization (UNWTO) йиллик статистик маълумотлари асосида тузиб чиқилган.

Америка мамлакатларидан узок минтақаларга чиқаётган туристларнинг катта қисми Европа мамлакатларини танлайди. Асосий туристик оқим Буюк Британия, Франция, Италия, Германия, Испания, Нидерландия, Португалия каби давлатларга йўналади. Бунинг этник сабаблари бор бўлиб, уларнинг отабоболарининг келиб чиқиши Европа мамлакатлари ҳисобланади. Кейинги пайтларда минтақадаги сайёҳларнинг Осиё ва Тинч океани минтақаси (Хитой, Япония, Сянган, Гонконг, Жанубий Корея, Сингапур каби мамлакатлар)га бориш истаги ортиб бормоқда. Африка, Яқин Шарқ ва Жанубий Осиё (Ҳиндистон, Покистон,

Шри-Ланка)нинг туристик минтакалари америкалик сайёҳлар томонидан жуда кам ўзлаштирилган.

БТТ маълумотларига кўра, келажақда америкалик сайёҳларнинг Европа, Осиё ва Тинч океани. Яқин Шарқ минтақаси мамлакатлари билан икки томонлама сайёҳлик алоқаларининг кўчиб бориши кузатилиши айtilмоқда.

Бошқа минтақаларга караганда имкониятлари катта бўлишига карамадан, туристик ресурслари нисбатан кам ишлатилаётган Африкада ҳам туризм ривожланиши сўнгги йилларда янги босқичга чиқди. Африка туризми жаҳонда туристлар ташрифи бўйича бор-йўғи 2018 йилда 5%ни (67,1 млн. турист), даромад 3%ни (38,4 млрд. АҚШ долл.) ташкил қилди.

1.3.6-рasm. Африка минтақаси туризми ривожланишининг макроиқтисодий кўрсаткичлари³⁶.

Африкада туризм энг ривожланган субрегион Шимолий Африка ҳисобланади. Африканинг қолган қисми Саҳрои кабрнинг жануби деб юритилади. Шимолий Африка минтақасига туристлар ташрифи 2010 йилда 19,7 млн., 2017 йилда 21,7 млн., 2018 йилда 23,9 млн.ни ташкил этган бўлиб, ундаи 2010 йилда 9,7 млрд., 2017 йилда 9,9 млрд., 2018 йилда 10,7 млрд. АҚШ доллари миқдорида даромад олган.

³⁶Тадқиқотчи томонидан World Tourism Organization (UNWTO) йиллик статистик маълумотлари асосида тузиб чиқилган.

Саҳрои кабрнинг жанубида жойлашган давлатларида туристларни қабул қилиш кўрсаткичлари 2010 йилда 30,7 млн., 2017 йилда 41,1 млн., 2018 йилда 43,3 млн.ни ташкил этган бўлиб, 2010 йилда 20,8 млрд., 2017 йилда 26,5 млрд., 2018 йилда 27,7 млрд. АҚШ доллари миқдорида туристларга хизмат кўрсатишдан даромад олган (1.3.9-жадвал).

1.3.9-жадвал

Африка минтақаси субрегионлари туризми ривожланиши кўрсаткичлари

Субрегионлар номи	Йиллар бўйича хизмат кўрсатилган туристлар сони млн. киши			Йиллик ўсиш %да	Йиллар бўйича олинган даромадлар млрд. АҚШ дол. ҳисобида			Ўртача йиллик ўсиш %да*
	2010	2017	2018		2010	2017	2018	
Шимолий-Африка	19,7	21,7	23,9	10,1	9,7	9,9	10,7	3,8
Саҳрои кабр жануби	30,7	41,1	43,3	5,4	20,8	26,5	27,7	0,7
Жами минтақа бўйича	50,4	62,7	67,1	7,0	30,4	36,4	38,4	1,6

* маҳаллий валютада ва доимий нархларда ҳисобланган.

Манба: World Tourism Organization (UNWTO) йиллик статистик маълумотлари асосида тузиб чиқилган.

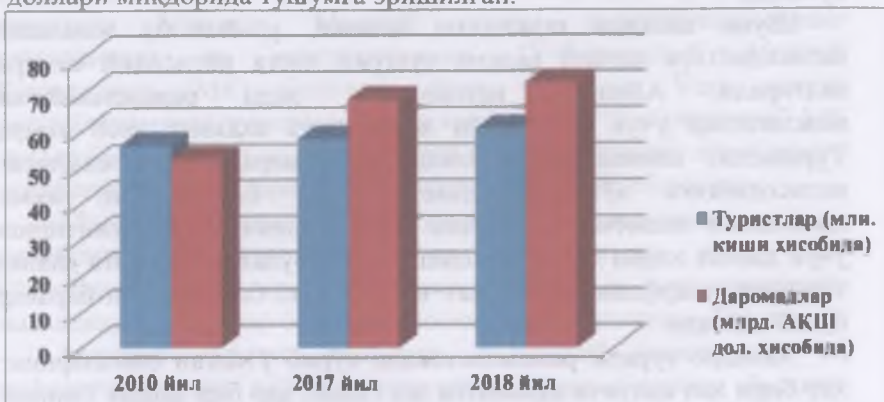
Африка минтақасидаги туризми ривожланган давлатлар бўйича таҳлил қилинадиган бўлса, Шимолий Африка минтақасида тўртта давлат (Жазоир, Марокаш, Тунис ва Судан) жойлашган бўлиб, маълумотларнинг кўрсатишича, бу мамлакатлар туризми бутун минтақадаги ташрифларнинг 2018 йилда 35%ни, даромадларнинг 27,8%ни ташкил этган.

Саҳрои кабрнинг жанубида жойлашган мамлакатлар орасида туризми нисбатан ривожланган давлатлар Жанубий Африка

Республикаси (ЖАР) 2010 йилда 8,1 млн., 2017 йилда 10,3 млн., 2018 йилда 10,5 млн. туристларга хизмат кўрсатиб, 2010 йилда 9,1 млрд., 2017 йилда 8,8 млрд., 2018 йилда 8,9 млрд. АҚШ доллари миқдорида даромад олган бўлиб, минтақа туризмидаги тушумларнинг 2018 йилда 23,3%ни ташкил этган. Бундан кўриниб турибдики, Африка минтақасидаги давлатлар ичида Марокаш билан ЖАР бутун минтақа туризмнинг қарийб 45-50 %ни ташкил қилмоқда. Жаҳонда Африка минтақаси туризмга бўлган қизиқиш борган сари ортиб бормоқда. Бу ўз навбатида минтақа давлатларининг туристик сервисни такомиллаштириш ва унинг хилма-хиллигини оширишга эътиборни қаратишни талаб этмоқда.

Худуди жиҳатдан бошқа минтақаларга қараганда нисбатан кичик бўлишига қарамадан, сайёҳлик кўрсаткичлари юқори бўлган минтақа Яқин Шарқдир. Яқин Шарқ минтақаси туризмнинг иктисодий кўрсаткичларини таҳлил қиладиган бўлсак, баъзи бир давлатлардаги сиёсий инкирозларга қарамадан жаҳондаги ўртача ўсишга мос равишда ривожланмоқда. Жумладан, туристлар оқими 2010 йилда 56,1 млн., 2017 йилда 57,7 млн., 2018 йилда 60,5 млн.ни ташкил қилиб, хизмат кўрсатишдан 2010 йилда 52,1млрд., 2017 йилда 68,4 млрд., 2018 йилда 73,0 млрд. АҚШ доллари миқдорида тушумга эришилган.

1.3.7-расм. Яқин Шарқ минтақаси туризми ривожланишининг макроиқтисодий кўрсаткичлари³⁷.

³⁷Тадқиқотчи томонидан World Tourism Organization (UNWTO) йиллик статистик маълумотлари асосида гузиб чиқилган.

Минтақада туризми энг ривожланган мамлакатлардан бири Мисрга ҳозир бутун дунёдан сайёҳлар қадимий эҳромларини кўриш учун ва афсонавий Нил дарёси қирғоқларидаги қадимги ёдгорликларни зиёрат қилишга ошиқмоқдалар. Бундай туристик ресурслардан тўғри фойдаланган ҳолда Миср 2010 йилда 14,7 млн., 2017 йилда 8,3 млн., 2018 йилда 11,3 млн. туристларга хизмат кўрсатган. Минтақада зиёрат туризми энг ривожланган давлат Саудия Арабистони ҳисобланади. Саудия Арабистони 2010 йилда 10,8 млн., 2017 йилда 16,1 млн., 2018 йилда 15,3 млн. сайёҳларга хизмат кўрсатиб, улардан 2010 йилда 6,7 млрд., 2017 йилда 12,0 млрд., 2018 йилда ҳам 12,0 млрд. АҚШ доллари миқдоридан даромад олган.

Умуман олганда, халқаро туризмнинг ривожланиш тенденциялари кўрсатишича, ҳар бир минтақа турмахсулотларини жаҳон талаби даражасига келтириш ва маркетинг соҳасидаги (Европа ва Америка минтақаси тажрибаси асосида) баъзи бир камчиликларни бартараф этиш учун кўпроқ маблағ ажратиш тақозо қилинади. Жаҳонда туризмга сарфланаётган харажатларни мамлакатлар мисолида (Франция, Испания, АҚШ, Хитой) кўриб ўтганимизда, бу харажатлар тез орада ўзини қоплашининг гувоҳи бўламан.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, у ёки бу мамлакат иқтисодиётига қатъий валюта тушуми катта иқтисодий самара келтиради. Айниқса, иқтисодиёти энди ривожланаётган мамлакатлар учун бу жараён жуда катта аҳамият қасб этади. Туризмдан олинadиган даромаднинг самарадорлиги мамлакат иқтисодиётига қўшган хиссаси билан белгиланади, аммо масаланинг иккинчи томони ҳам борки, туризмни ривожлантириш учун давлат олдин харажат қилиши керак бўлади. Туризмга давлат томонидан сарфланган харажат вақти келиб бир неча ўн баравар бўлиб қайтади.

Халқаро туризм ривожланишида кўриб ўтилган омилларнинг ҳар бири ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлиб, ҳар бир давлат ўзининг имконияти даражасида бу соҳани ривожлантириш ва иқтисодиётини юксалтиришда фойдаланади.

II БОБ. ЎЗБЕКИСТОНДА ТУРИЗМ ИНФРАТУЗИЛМАСИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ ВА РИВОЖЛАНИШИ ҲОЛАТИ

2.1. Туризм инфратузилмасининг шаклланиши босқичлари.

2.2. Туристларга хизмат кўрсатиш шарт-шароитлари ва кўрсатилган хизматларнинг таҳлили.

2.3. Туризм инфратузилмаси тармоқларининг такомиллашуви ва ривожланиши ҳолати.

2.1. Туризм инфратузилмасининг шаклланиши босқичлари

Ўзбекистон Республикаси 1991 йил 1 сентябрда ўзининг мустақиллигини қўлга киритиши натижасида мамлакатда иқтисодий ислохотлар жадаллик билан ўтказила бошланди. Шунингдек миллий туризм инфратузилмаси ҳам шу йиллардан шакллана бошлади. Миллий туризм инфратузилмасининг шаклланиши ва ривожланишига "Ўзбектуризм" Миллий Компанияси (МК) бош-қош бўла бошлади. Ўша даврда республикада туризмни ривожлантиришда "Ўзбектуризм" МК давлат бошқаруви, ташқи иқтисодий фаолият юритиш ҳуқуқларига эга бўлган хўжалик юритувчи ташкилот бўлиб ҳисобланарди.

Миллий туризм инфратузилмаси шаклланиши ва ривожланиши, демак, шу йиллардан бошланди десак хато бўлмайди. Миллий туризмни шакллантириш ва ривожлантириш мақсадида ислохотлар босқичма-босқич амалга оширила бошланди.

Миллий туризм тизимида иқтисодий ислохотлар ва инфратузилманинг қайтадан шаклланишининг *биринчи босқичи* 1992 йилда бошланган дейиш мумкин. Республикада бошланган ушбу ислохот янги иқтисодиётга (бозор иқтисодиётига) асосланиб олиб борилди. Бу даврда ташкилий-иқтисодий ва бошқарув жараёнлари шакллантирилди. "Ўзбектуризм" Миллий

Компаниясига асос солинди. Республикамизда туризмни ривожлантириш йўналишлари билгилаб олинди.

Туризм тармоғини иқтисодий ислоҳ қилишнинг *иккинчи босқичи* 1993-1995 йилларни ўз ичига олади. Бу даврда туризм инфратузилмасини ривожлантиришнинг миллий модели ишлаб чиқилди. Бу босқич туристик хизмат кўрсатишининг ўсиши билан бир қаторда бир қанча муаммоларни ҳал қилиш кераклигини кўрсатди. Бу муаммолар янги туристик маршрутларни ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатишни яхшилаш, туризмнинг моддий-техник базасини кенгайтириш, бошқарувни янада такомиллаштириш ва ҳуқуқий асосларни яратиш билан боғлиқ бўлиб, уларни фақат “Ўзбектуризм” МК доирасида ечиш мумкин эмаслиги кўриниб қолди.

Инфратузилмани қайта шакллантириш борасида бир қатор туристик объектлар давлат тармоғидан чиқарилди ва хусусийлаштирилди. Меҳмонхона тизимида (янги меҳмонхоналар қурилди, номерлар фонди оширилди) муҳим ўзгаришлар амалга оширилди.

Шу тариқа 1993 йил охирига келиб республикамиз туризм тизимида ҳуқуқий ва мустақил балансга эга бўлган 123 ташкилот фаолият олиб борди.

1995 йилнинг 1 июлидан ривожланишнинг *учинчи босқичи* жорий этила бошланди. Бунда, Ўзбекистон Республикаси Ташқи ишлар вазирлиги томонидан бутун мамлакат ҳудудида амал қилувчи ягона туристик виза ўрнатилди (давлат томонидан белгиланган объектлардан ташқари). Туризм ривожига қўйилган яна бир ёрқин қадам тарихий ва маданий ёдгорликлар, меъморий иншоотлар, яратилган санъат асарларини сақлаш ва кўпайтиришга йўналтирилган “Мерос” миллий дастурни Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланиши бўлди. Бу даврда Тошкент, Самарқанд, Бухоро ва Хивада халқаро туризм бўйича махсус очик иқтисодий зоналар тўғрисидаги низом ишлаб чиқилди. “Ўзбектуризм” МК туроператорлар билан бевосита алоқаларни ўрнатиш мақсадида Ўзбекистон ҳаво алоқасига эга бўлган мамлакатларда ўз ваколатхоналарини (вакиллар) очди. Германияда (Франкфурт), Буюк Британия (Лондон), АҚШ (Нью-Йорк), Бирлашган Араб Амирликлари (Шардж), Россияда (Москва).

1996 - 1997 йилларда туризм инфратузилмасини такомиллаштириш ва ислох қилишнинг *тўртинчи босқичи* амалга оширилди. Бунда, хизматлар соҳасида фаол хусусийлаштириш бошланди. 1996 йили “Ўзбектуризм” МК тизимидаги барча туристик объектларнинг умумий сонининг 90%и давлат тасарруфидан чиқарилди³⁸. Ривожланишнинг янгича кўриниши шу даврдан Ўзбекистон туризмига кириб келди.

1998 йилдан Ўзбекистонда туризмни ислох қилишнинг *бешинчи босқичига* қадам қўйилди. Бу қайта тикланиш босқичи бўлиб, инфратузилманинг мутаносиб ривожланишини таъминлаш мақсадида бир қатор ислохотлар амалга оширилди. Бунинг натижасида экспорт салоҳиятнинг ошиши, валюта, турист, хусусий капитал ва инвестициянинг барқарор оқимини таъминлашга олиб келди. Вазирлар Маҳкамасининг “Туристтик ташкилотлар ташкил этилиши такомиллаштириш тўғрисида”ги қарори билан “Ўзбектуризм” МКси қайта ташкил қилинди ва унинг ташкилий-бошқарув тузилмаси, ваколатлари, функциялари кенгайтирилди. Шу билан бирга Ўзбекистоннинг хусусий туристик ташкилотлари Ассоциациясига асос солинди.

1999 йилнинг май ойидан бошлаб туризмни ислох қилишнинг *олтинчи босқичи* бошланади. Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А Каримовнинг “Туризмни ривожлантириш тўғрисида”ги Фармони мамлакатда миллий халқаро туризмнинг мавқеини, унинг иқтисодий асосларни қатъий белгилаш учун сиёсий асос яратди. Бу ҳужжат билан туристик ташкилотларга қўшимча божхона имтиёзлари яратилди. Бундан ташқари, Ўзбекистоннинг дипломатик вакилларида чет элда туризм бўйича маслаҳатчи лавозими киритилди. 1999 йилнинг августда Олий Мажлис томонидан “Туризм тўғрисида”ги қонун қабул қилинди ва иқтисодиётнинг бу соҳасига амал қилиш учун ҳуқуқий асос яратилди.

Бу вақтда Ўзбекистонда туризм инфратузилмаси нисбатан шаклланган бўлиб, олтинчи босқичида ўзининг олдига бир қатор муҳим вазифаларни қўйди:

-туристик компанияларни янада ривожлантириш ва улардаги бошқарувни такомиллаштириш;

³⁸ «Ўзбектуризм» МК ҳисоботларидан.

-халқаро туристик тизимга юқори ривожланган индустрия сифатида қўшилиш;

-иқтисодиётнинг туризм тармоғидаги ислохотлар стратегияси ва тактикасини доимо такомиллаштириб бориш;

-республика туризм салоҳияти ихтиёрида бўлган захираларга “Жаҳон стандартлари”га жавоб бера оладиган сайёҳлик инфратузилмасини барпо қилиш учун зарур маблағлар ва инвестицияларни йўналтириш;

-туристлар оқимини жиддий чеклаб қўяётган омиллардан бири бўлган туристик объектларнинг сайёҳларни қабул қилиш имкониятини ошириш;

-иқтисодиётнинг бозор муносабатларига ўтиши билан хизматларнинг сифати ва номенклатурасига, туризм экскурсия хизматлари кўрсатишнинг турли шакл ва усулларига қўйилган янги талабларни илгари суриш;

-туристик қўшма корхоналар тузиш, туристик комплексларни ҳамкорликда ишлаб чиқариш ва қуриш, ишлаб турган объектларни янгилаш мақсадларида бевосита хорижий инвестицияларни жалб этиш;

-республикада америкалик, туркиялик, покистонлик, германиялик, ҳиндистонлик, италиялик ва бошқа малакатлардан келган тадбиркорлар тенг ҳуқуқли ҳамкорлар сифатида фаолият кўрсатаётган қўшма корхоналарни тобора кўпроқ ташкил қилиш;

-хорижий инвестициялашни имтиёзли йўналишлар қаторига туризмнинг замонавий инфратузилмасини, шу жумладан, транспорт, телекоммуникация, ахборот хизматлари, тадбиркорлик фаолиятига кенг имкониятлар яратиш каби вазифаларни қўйди.

Бу вазифаларни амалга оширмасдан ҳақиқий бозор муносабатларига ўтиш ва халқаро инвестиция фаолиятини амалда ривожлантириш мумкин эмаслиги таъкидланди. Шунга қарамасдан, қўйилган вазифалар етарли даражада бажарилмади, инфратузилмани тўлиқ шакллантиришда ҳали баъзи бир муаммолар борлиги кўриниб қолди. Мисол учун, узоқ йиллар давомида Ўзбекистонда туризмдан тушган даромад ЯИМга нисбатан 1,5%дан ошмади, ваҳоланки, бошқа мамлакатларда ушбу кўрсаткич ЯИМнинг 10дан 45 фоизгачасини ташкил этади. Туристлар оқимининг асосий қисми мамлакатимизнинг бош

туристик марказлари Тошкент, Самарқанд, Бухоро ва Хива шаҳарларига тўғри келди. Аммо, мамлакатимизнинг бир қатор истиқболли минтақалари инфратузилмасини тизимли ривожлантиришга етарлича эътибор қаратилмаган.

Туризмнинг маърифий, илмий, экологик, спорт-соғломлаштириш каби турларини ривожлантириш учун шарт-шароитлар яратилмаган. Кўрсатилаётган сервис хизматлари сифатини, туристларни жалб этишнинг замонавий самарали шакллари ва усулларидан фойдаланиш, миллий туризм индустриясига замонавий ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш ишларини яхшилаш талаб қилинса-да, эътибордан четда қолди.

Ички туризмни, шу жумладан ёшлар туризмни ташкил этиш ва ривожлантириш ишлари яхши йўлга қўйилмади. Мактаблар, коллежлар ва лицейлар ўқувчилари учун туристик йўналишлар дастурларини гоъвий-мазмуний жиҳатдан бойитиш, маданий мерос объектларининг тарихи ва аҳамиятини тушунтириб берувчи ҳар томонлама пухта ишланган материалларни тайёрлаш ишлари етарли даражада олиб борилмади. Кўпгина туристик ташкилотлар ва уларнинг ходимлари Ўзбекистон халқининг ноёб маънавий бойлиги ва тарихий мероси ёдгорликлари бўлган туристик объектлар тўғрисида зарур ахборот бериш учун етарлича тайёргарликка эга бўлмади. Шу муносабат билан туризм соҳаси учун кадрлар — гидлар, экскурсоводлар, туристик ва меҳмонхона ташкилотлари ходимларини тайёрлаш, қайта тайёрлаш ҳамда уларнинг малакасини ошириш дастурлари жиддий такомиллаштирилмади.

Бу муаммоларни тезликда бартараф этиш ва туризм инфратузилмасини қайтадан халқаро талаблар асосида шакллантириш натижасида соҳанинг муҳим жиҳатлари кўзга ташланди.

2016 йилга келиб “Ўзбектуризм” Миллий Компанияси ўз вазифасини тўлақонли равишда бажаролмай қолди. Бу каби йиғилиб қолган муаммоларни бартараф этиш учун туризмда ислохотларни амалга оширишнинг янги *еттинчи босқичига* ўтилди. Бугунги кундаги интеграцион жараёнлар ва туристларнинг талабини қондириш ва туризм инфратузилмасини ташкил этишда янгича ёндашувни талаб қилди. Буларни ҳисобга олган ҳолда

Президентимиз томонидан 2016 йил 2 декабрда ПФ-4861-сонли “Ўзбекистон Республикасининг туризм соҳасини жадал ривожлантиришни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони қабул қилинди³⁹. Фармонга кўра “Ўзбектуризм” МК негизида Ўзбекистон Республикаси Туризмни ривожлантириш давлат қўмитаси ташкил қилиниб, қўмита туризм соҳасидаги ваколатли давлат органи этиб белгиланди, шу билан бирга туризмни ривожлантириш билан боғлиқ бўлган барча масалаларни, ҳаракатларни амалга оширувчи ташкилот ҳисобланади. Туризм қўмитаси асосан республикада туризмнинг барча турларини ривожлантириш, унинг моддий-техник базасини ва инфра-тузилмасини вужудга келтириш, туристларга хизмат кўрсатиш даражасини жаҳон андозаларига кўтариш, иқтисодиётимизга чет эл валютаси тушумини кўпайтириш, республикадаги тарихий ва маданий ёдгорликлар ҳақидаги маълумотларни жаҳонга (тарғибот ва ташвиқот ишларини олиб бориш) ёйиш, туризм соҳаси учун кадрлар тайёрлаш, янги иш жойларини ташкил этиш каби қатор масалалар билан шуғулланади.

Ўзбекистон Республикаси Туризмни ривожлантириш давлат қўмитасининг ўз ваколатлари доирасида қабул қилган қарорлари давлат ва хўжалик бошқаруви органлари, давлат ҳокимияти ва маҳаллий бошқарув органлари, мулкчилик шакллари ва идоравий бўйсунушидан қатъи назар, хўжалик юритувчи субъектлар томонидан бажарилиши мажбурий қилиб белгиланди.

Шу билан бирга туризмни ривожлантиришнинг стратегик йўналишлари қилиб қуйидагилар белгиланди:

-мамлакат иқтисодиётининг стратегик тармоғи сифатида туризмни жадал ривожлантириш учун қулай иқтисодий ва ташкилий-ҳуқуқий шарт-шароитлар яратиш, ҳудудларнинг улкан туризм салоҳиятидан янада тўлиқ ва самарали фойдаланиш, туризм тармоғини бошқаришни тубдан такомиллаштириш, миллий туризм маҳсулотларини яратиш ва уларни жаҳон бозорларида тарғибот қилиш, туризм соҳасида Ўзбекистоннинг ижобий киёфасини шакллантириш:

-туризмни ривожлантиришнинг яхлит концепциясини шакллантириш ва изчил амалга ошириш, туризмга иқтисодиётнинг

³⁹ www. Lex.uz

стратегик сектори мақомини бериш, ушбу соҳани барча ҳудудларни ва ўзаро боғлиқ тармоқларни комплекс равишда жадал ривожлантиришнинг етакчи кучига айланиши лозим бўлган иқтисодий диверсификациялаш, таркибий ўзгартириш ва барқарор ривожланишнинг қудратли воситасига айлантириш, яратиладиган ялпи ички маҳсулотда, маҳаллий бюджет даромадларида туризмнинг улушини кўпайтириш, иш билан бандликни таъминлаш, аҳолининг турмуш даражаси ва сифатини ошириш бўйича тизимли чора-тадбирларни амалга ошириш;

-туризм индустрияси субъектлари фаолияти учун қулай шарт-шароитларни шакллантиришга йўналтирилган туризм фаолияти соҳасидаги қонун ҳужжатларини ва меъёрий-ҳуқуқий базани янада такомиллаштириш, туризмнинг ривожланишидаги барча тўсиқ ва ғовларга барҳам бериш, виза ва рўйхатдан ўтказиш тартиб-таомилларини, паспорт ва божхона назоратини соддалаштириш, туризм соҳасини давлат томонидан бошқариш ва бозорга хос тарзда тартибга солиш механизмни мақбуллаштириш, туризм соҳасида тадбиркорлик фаолигини рағбатлантириш ва туризм хизматлари бозорида рақобатни ривожлантириш бўйича чора-тадбирларни амалга ошириш, туризм соҳасида статистик ҳисобга олиш тизимини такомиллаштириш;

-мамлакатда туризмни жадал ривожлантириш, мавжуд улкан туризм салоҳиятидан янада тўлиқ ва самарали фойдаланиш, анъанавий маданий-тарихий туризм билан биргаликда туризмнинг бошқа салоҳиятли турларини зиёрат қилиш, экологик, маърифий, этнографик, гастрономик, спорт, даволаш-соғломлаштириш, қишлоқ, саноат, ишбилармонлик туризми ва бошқа турларини жадал ривожлантириш, болалар, ўсмирлар ва ёшлар туризмни, оилавий туризмни, кексалар учун ижтимоий туризмни ривожлантириш ҳисобига унинг ижтимоий аҳамиятини кучайтириш, ҳудудларда янги туризм йўналишларини ташкил этиш, уларни паспортлаштириш, туризм йўналишлари ва объектлари бўйича ягона миллий реестрларни шакллантиришга йўналтирилган ички, кириш ва чиқиш туризмни комплекс ривожлантиришнинг миллий ва ҳудудий дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш;

-туризм фаолияти соҳасида халқаро ҳамкорликни, биринчи навбатда, БМТнинг Бутунжаҳон туризм ташкилоти (ЮНВТО), хорижий мамлакатларнинг туризм бўйича нуфузли халқаро ва миллий ташкилотлари – туризм хизматлари минтақавий ва жаҳон бозорларининг фаол иштирокчилари билан ҳамкорликни кенгайтириш, Ўзбекистоннинг туризм соҳасида тартибга солувчи универсал халқаро конвенциялар ва битимлардаги иштироки, туризм фаолияти амалиётига халқаро ва давлатлараро стандартлар ҳамда нормаларни жорий этиш;

-республиканинг барча минтақаларида замонавий жаҳон стандартларига, туристларнинг эҳтиёжлари ва талабларига жавоб берадиган туризм индустрияси объектларини - меҳмонхоналарни ва жойлаштиришнинг шу каби воситаларини, умумий овқатланиш объектларини, транспорт-логистика тузилмаларини, ахборот марказларини, маданият ва спорт муассасаларини жадал ривожлантириш, асосий туризм йўналишлари бўйича йўл-транспорт ва муҳандислик-коммуникация инфратузилмасини, йўлбўйи инфратузилмасини жадал қуриш ва реконструкция қилиш, ушбу мақсадлар учун хорижий инвесторларни кенг жалб этиш;

-халқаро туризм ривожланиши тенденцияларини ва замонавий маркетинг воситалари қўлланилишини ҳисобга олган ҳолда, рақобатбардош туризм маҳсулотлари ва хизматларни ишлаб чиқиш, уларни ички ва халқаро туризм бозорларида тарғибот қилиш бўйича стратегияни ишлаб чиқиш, қулай туризм ахборот муҳитини ташкил этиш ва ривожлантириш, кенг реклама-ахборот фаолиятини амалга ошириш, мамлакат ҳудудларида туризм ахборот марказлари ва чет элда туризм ваколатхоналари очиш, Интернет тармоғидан фаол фойдаланиш, ҳар йили Тошкент халқаро туризм ярмаркасини ўтказиш йўли билан туризм соҳасида мамлакатимизнинг ижобий қиёфасини шакллантириш;

-туризм тармоғи учун, айниқса менежмент ва маркетинг соҳасида малакали кадрларни сифатли тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш, гидлар (экскурсия етакчилари) тайёрлаш, туризм фаолияти субъектлари ходимларини мунтазам равишда қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимларини такомиллаштириш бош вазифа қилиб белгиланди (2.1.1-расм).

Шу билан биргаликда энг долзарб бўлган, Ўзбекистон туризмида кузатилмаган янги йўналишлар ҳам жорий қилина бошланди.

2.1.1-расм. Ўзбекистонда туризмни ривожлантиришнинг стратегик йўналишлари⁴⁰

Президентимиз томонидан 2017 йил 5 декабрда “Чорвоқ” эркин туристик зонасини ташкил этиш тўғрисида”ги ПФ-5273-

⁴⁰ Тадқиотчи томонидан ишлаб чиқилган.

сонли Фармони⁴¹ асосида республикамиз туристик салоҳиятини янада ривожлантириш ҳамда ундан фойдаланиш самарадорлигини ошириш, ҳудудга хорижий ва маҳаллий туристларни кенг жалб қилиш учун қулай шароитлар яратиш, замонавий инфратузилмани жадал ривожлантиришни таъминлаш, кўрсатилаётган туристик, меҳмонхона ва транспорт хизматларини кенгайтириш ҳамда сифатини ошириш мақсадида Тошкент вилоятининг Чимён-Чорвоқ курорт-рекреация зонаси чегараси доирасида “Чорвоқ” эркин туристик зонасини (эркин туристик зона) ташкил этилди. Эркин туристик зона ҳудудида замонавий меҳмонхона мажмуалари, маданий-соғломлаштириш, савдо-кўнгилочар ва туристик аҳамиятдаги бошқа объектлар қуриш, шунингдек замонавий муҳандислик инфратузилмаси объектларини ташкил этиш белгилаб олинди.

Бунга асосан: эркин туристик зонада замонавий туризм инфратузилмаси объектлари (меҳмонхона мажмуалари, маданий-соғломлаштириш, савдо-кўнгилочар ва туристик аҳамиятдаги бошқа объектлар)ни, туристларга хизмат кўрсатиш учун зарур шароитларни таъминлаган ҳолда махсус функционал ва мавсумий рекреацион дам олиш зоналарини яратиш бўйича лойиҳаларни амалга ошириш учун хорижий ҳамда маҳаллий инвесторларнинг инвестицияларини жалб қилиш;

-ҳудуднинг экомухити имкониятларини ҳисобга олган ҳолда ўзига хос туристик йўналишларни ташкил этиш;

-транспорт воситаларининг арзонлигини таъминлаш, ҳудудда транспорт ҳаракатининг янги (поезд, электропоезд, автобус), шу жумладан, муқобил энергия манбаларида ҳаракатланувчи турларини жорий этиш, йўловчи транспорти йўналишларини кенгайтириш, унинг тўхтовсиз ҳаракатини ташкил этиш, тегшли транспорт инфратузилмасини ривожлантириш;

-туристлар хавфсизлигининг кўшимча шароитларини, шу жумладан туристик инфратузилма объектларини видеокузатув тизимлари билан жиҳозлаш, огоҳлантириш тизимларини ташкил этиш, минтақа ҳудудига келувчи туристлар ҳақида ягона маълумотлар базасини, фавқулодда ҳолатларда тез ёрдам бериш тизимини жорий этиш йўли билан яратиш;

⁴¹ www. Lex.uz

-эркин туристик зона ҳудудда лойиҳаларни амалга ошираётган ва фаолият юритаётган тадбиркорлик субъектлари ҳамда инвесторлар (шу жумладан, хорижий инвесторлар) учун белгиланган алоҳида божхона ва солиқ режимларни таъминлаш;

-энергиянинг муқобил ва қайта тикланадиган манбаларини қўллаган ҳолда янги замонавий энергия тежовчи тизимлар ва технологияларни синов тариқасида жорий қилиш асосида ўзига хос экологик тизимни яратиш бўйича лойиҳаларни амалга ошириш вазибаларини қўйди.

Энг асосийси эркин туристик зона ва эркин туристик зона иштирокчилари сифатида рўйхатга олинган тадбиркорлик субъектларига эркин иқтисодий зоналар тўғрисидаги қонун ҳужжатларининг қоидалари, шу жумладан, эркин иқтисодий зоналар ва иштирокчилари учун назарда тутилган барча имтиёз ва преференциялар татбиқ этилди.

Шу билан биргаликда бу босқичда энг аҳамиятли томонларидан бири туристик фаолиятни тартибга солиш учун янгиланган ва қайта ишланган Ўзбекистон Республикасининг “Туризм тўғрисида”ги ЎРҚ-549- сонли қонуни 2019 йил 18 июлда қабул қилинди.

2.1.1-жадвал

Ўзбекистон Республикасида туризм инфратузилмасининг шаклланиш ва ривожланиш босқичлари⁴²

Босқичлар	Амалга оширилган ишлар кўлами ҳақида қисқача маълумотлар
Биринчи босқич-1992 йил	Туризмнинг ташиқлий-иқтисодий ва бошқарув жараёнлари шакллантирилди ва ривожланиш йўналишлари билгиллаб олинди. “Ўзбектуризм” МК ташкил этилди.
Иккинчи босқичи -1993-1995 йиллар	Туризм инфратузилмасини ривожлантиришнинг миллий модели ишлаб чиқилди. Инфратузилмани қайта шакллантириш борасида бир қатор туристик объектлар давлат тармоғидан чиқарилди ва хусусийлаштирилди. Меҳмонхона тизимида (янги меҳмонхоналар қурилди, номерлар фонди оширилди) муҳим ўзгаришлар амалга оширилди.

⁴² Тадқиқотчи томонидан ишлаб чиқилган.

<p>Учинчи босқичи – 1995 йил</p>	<p>Ўзбекистон Республикаси Ташқи ишлар вазирлиги томонидан бутун мамлакат ҳудудида амал қилувчи ягона туристик виза ўрнатилди (давлат томонидан белгиланган объектлардан ташқари). Тарихий ва маданий ёдгорликлар, меъморий иншоотлари, яратилган санъат асарларининг сақлаш ва кўпайтиришга йўналтирилган “Мерос” миллий дастури ишлаб чиқилди. Тошкент, Самарқанд, Бухоро ва Хивада халқаро туризм бўйича махсус очиқ иқтисодий зоналар тўғрисидаги низом ишлаб чиқилди. “Ўзбектуризм” МК Ўзбекистон ҳаво алоқасига эга бўлган мамлакатларда ўз ваколатхоналарини (вакиллар) очди. Германияда (Франкфурт), Буюк Британия (Лондон), АКШ (Нью-Йорк), Бирлашган Араб Амирликлари (Шардж), Россияда (Москва).</p>
<p>Тўртинчи босқичи - 1996-1997 йиллар</p>	<p>“Ўзбектуризм” МК тизимидаги барча туристик объектларнинг умумий сонининг 90%и давлат тасарруфидан чиқарилди. Ривожланишнинг янгича кўряниши республикаимиз туризмга кириб келди.</p>
<p>Бешинчи босқичи – 1998 йил</p>	<p>Қайта тикланиш босқичи бўлиб, инфратузилманинг мутаносиб ривожланишини таъминлаш мақсадида бир қатор ислохотлар амалга оширилди. Экспорт салоҳияти оширилди, валюта, турист, хусусий капитал ва инвестициянинг барқарор оқими таъминланди. “Ўзбектуризм” МКси қайта ташкил қилинди. Ўзбекистоннинг хусусий туристик ташкилотлари ассоциациясига асос солинди.</p>
<p>Олтинчи босқичи - 1999-2016 йиллар</p>	<p>Турист ташкилотларга қўшимча божхона имтиёзлари яратилди. Ўзбекистоннинг дипломатик вакилларидан чет элда туризм бўйича маслаҳатчи лавозими киритилди. “Туризм тўғрисида”ги қонун қабул қилинди</p>
<p>Еттинчи босқичи - 2016 йилдан ҳозиргача</p>	<p>Ўзбекистон Республикасида туризмни жадал ривожлантиришнинг чора-тадбирлари ишлаб чиқилди. “Ўзбектуризм” МК негизида Ўзбекистон Республикаси Туризмни ривожлантириш давлат қўмитаси ташкил этилди. Эркин туристик зона (ЭТЗ)лар ташкил этилди. Турист фаолиятни тартибга солиш учун янгиланган ва қайта ишланган Ўзбекистон Республикасининг “Туризм тўғрисида”ги қонуни қабул қилинди.</p>

Юқоридагилардан кўришиб турибдики, бугунги кунда Ўзбекистонда миллий туристик моделни шакиллантириш жараёни жадаллик билан амалга оширилмоқда. Республикада бозор иқтисодиёти шаклланаётган шароитда туризм ўзининг миллий даромадини қайта тақсимлаш хусусияти асосида миллий иқтисодиётни барқарорлаштиришнинг муҳим омили бўлиб қолмоқда. Бозор иқтисодиётида сайёҳларга асосан хусусий ва тижорат компаниялари хизмат кўрсатади. Бундан ташқари, агар давлат маъқул иқтисодий ва ҳуқуқий атмосфера яратса туризм барқарор ривожланади. Бошқа томондан, агар давлат касбий тайёрлаш, табiiй ва маданий муҳитни муҳофаза қилиш, ахборот-реклама ишлари расмийлаштиришнинг энгиллаштириш муаммолари билан шуғулланмаса, фақат бозор стихияси ҳуқумронлик остида туризм ривожланишнинг керакли даражасига ета олмайди. Бунда давлат томонидан мос методологияси методик ва амалий ёндашувларнинг ишлаб чиқариш туристик хизматлар бозорининг ташкил этилишига аҳамият бериш керак.

2.2. Туристларга хизмат кўрсатиш шарт-шароитлари ва кўрсатилган хизматларнинг таҳлили

Ўзбекистонда туризм ривожланишининг янги даврини Президентимиз томонидан 2016 йил 2 декабрда ПФ-4861-сонли “Ўзбекистон Республикасининг туризм соҳасини жадал ривожлантиришни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”⁴³ги Фармони қабул қилиниши бошлаб берди. Фармонга асосан мамлакат иқтисодиётининг стратегик тармоғи сифатида туризмни жадал ривожлантириш учун қулай иқтисодий ва ташкилий-ҳуқуқий шарт-шароитлар яратиш, ҳудудларнинг улкан туризм салоҳиятидан янада тўлиқ ва самарали фойдаланиш, туризм тармоғини бошқаришни тубдан такомиллаштириш, миллий туризм маҳсулотларини яратиш ва уларни жаҳон бозорларида тарғибот қилиш, туризм соҳасида Ўзбекистоннинг ижобий қиёфасини шакллантириш бўйича бир қатор вазифаларни бажариш белги-ланди.

⁴³ www. Lex.uz.

Шу сингари, республикаимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш бўйича 2017-2021 йилларга мўлжаллаб қабул қилинган “Ҳаракатлар стратегияси”ни амалга ошириш жараёнларида туризм соҳасини ривожлантириш учун қулай шарт-шароитлар юзага келатганлиги, туризмнинг республика иқтисодиётига янада чуқур интеграциялашиб бораётганлиги иқтисодиётимизда муҳим аҳамият касб этмоқда. Туризмни ривожланган мамлакатлар Франция, Испания, Италия, АҚШ каби мамлакатлар тажрибасидан маълумки, туризм соҳаси мамлакат иқтисодиёти учун зарур бўлган валюта тушумини таъминлаш, янги иш жойларини вужудга келтириш ва шу билан биргаликда аҳолининг турмуш даражасини кўтариш учун хизмат қилади. Республикаимиз сайёҳлик инфратузилмасининг ривожланганлиги ва имкониятларининг катталиги билан қўшни мамлакатлар (Тожикистон, Қирғизистон, Туркменистон, Афғонистон)дан тубдан фарқ қилади. Ўзбекистон нодир тарихий-меморий ёдгорликларига, ширин-шакар мевалар, хилма-хил таомлар, ажойиб миллий анъана, урф-одатга эга бўлган меҳмондўст халққа эга. Туризм инфратузилмасини ривожлантиришда Ўзбекистонда мавжуд бўлган тинчлик, сиёсий барқарорлик ҳам муҳим ўрин тутади.

Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 15 март, 137-сонли “Ўзбекистон Республикасида туризм соҳасини янада қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги⁴⁴ қарори туризм инфратузилмасини ривожлантиришни янада қўллаб-қувватлаш, миллий туризм маҳсулотлари ва брендларини халқаро туризм бозорларида фаол тарғибот қилишга қаратилган қатор фармон, қарорлар орасида алоҳида аҳамият касб этди.

Миллий туризмни ривожлантиришда, интеграцион жараёнларни янги bosқичга кўтаришда “Буюк Ипак йўли”нинг аҳамиятини назардан четда қолдирмаслигимиз зарур. Чунки, ҳозирги кунда “Буюк Ипак йўли” ўзининг тарихий аҳамиятини қайта тикламоқда. Ўзбекистонда туризм ривожланишни бошлаган дастлабки йилларда 1995 йил 2 июнда ПФ-1162-сонли “Буюк Ипак йўлини қайта тиклашда Ўзбекистон Республикасининг иштирокчини авж олдириш ва республикада халқаро туризмни ривожлантириш

⁴⁴ www. Lex.uz

борасидаги чора-тадбирлар тўғрисида”ги⁴⁵ Фармон қабул қилинган эди. Ушбу фармонга асосан Вазирлар Маҳкамасининг 1995 йил 3 июнда 210-сонли “Ўзбекистон Республикасида халқаро туризмнинг замонавий инфраструктурасини барпо этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги⁴⁶ қарори қабул қилинди. Юқоридаги фармон ва қарорларга асосан республикамизда туризм инфратузилмасини ривожлантириш учун амалга оширилиши керак бўлган чора-тадбирлар белгилаб берилган эди. Лекин, минтақадаги иқтисодий ва сиёсий жараёнлар белгиланган вазифаларни бажаришнинг имконини бермади.

Туризмни ривожлантиришда “Буюк Ипак йўли”га катта аҳамият беришимизнинг сабаби, қадимда Жанубий-Шарқий Осиёдан Ўрта Ер денгизи мамлакатларигача чўзилган “Буюк Ипак йўли” деб ном олган савдо-сотик йўли бир неча асрлар давомида заминнинг Ғарб ва Шарқда истиқомат қилган халқларни боғлаб турар эди. Бу йўлга “Ипак Йўли” деб ном берилишининг асосий сабаби, бу йўлдан ташиладиган маҳсулотларнинг асосий қисми ипакдан иборат бўлган. Бу йўл асосан Италиядан Туркия орқали Ироқ ва Эронга борган, у ердан эса Марказий Осиёга ҳамда Шимолий Помир орқали Қашқар ва Ёрқентгача борган. Бу ердан йўл нккига ажраган ҳамда шимол томондан Такла-Макон саҳросини айланиб ўтиб, Лобнор кўли яқинида яна қўшилган ва Шанхайгача борган.

Қадимдан “Буюк Ипак йўли”да Мовароуннаҳр ҳудуди етакчи ролни бажариб келган. Республикамизнинг “Буюк Ипак йўли”да жойлашган Самарқанд, Бухоро, Хива, Термиз, Тошкент, Жиззах, Андижон каби қатор шаҳарлари асосий манзиллар бўлишган. “Буюк Ипак йўли” бугунги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотгани йўқ. Хитой ҳукумати томонидан олдинга сурилаётган “Бир макон-бир йўл” (BRI) лойиҳаси асосида “Буюк Ипак йўли”ни қайта тиклашнинг замонавий лойиҳаси таклиф этилмоқда. Ушбу лойиҳа Осиё ва Европа ўртасидаги қадимий “Буюк Ипак йўли”нинг қайта тикланиши сифатида ишлаб чиқилган. BRI лойиҳаси беш қитъани денгиз ва қуруқлик йўлақлари билан боғлаши назарда тутилган. 2013 йилдан бери унда умумий аҳолиси 4,6 миллиард киши ва

---

⁴⁵www. Lex.uz

⁴⁶www. Lex.uz

ЯИМ 29 триллион АҚШ долларига тенг бўлган ўнлаб мамлакатлар иштирок этмоқда. Республикамиз бу лойиҳа орқали Марказий Осиёдаги транспорт салоҳиятини максимал даражада очиш ва “Хитой-Марказий Осиё-Ғарбий Осиё” иқтисодий йўлагини шакллантиришдан манфаатдор. Ушбу мақсадда, 2016 йилда Фарғона водийсини Ўзбекистоннинг бошқа ҳудудлари билан боғловчи “Ангрен-Поп” электрлаштирилган темир йўли барпо этилди. Мазкур линия Хитойгача бўлган масофани 270 километр қисқартириш имконини берди. Бундан ташқари, Хитой-Қирғизистон-Ўзбекистон темир йўли қурилиши натижасида Ўзбекистондан Хитой ва Жанубий Осиёга тўғридан-тўғри чиқиш имконияти юзага келади, юк ташиш вақти 5-6 суткага қисқариш мумкин.

Бу лойиҳага асосан икки йўналиш куруклик ва денгиз йўли лойиҳаси ишлаб чиқилган. Бу лойиҳанинг илгари сурилишининг асосий сабабларидан бири, минтақалардаги мамлакатлар ўрасидаги савдо-сотиқ ҳажмини ортиб бориши, товар айрибошлашни ва интеграцион жараёнларни тезлаштиришдир. Бу каби лойиҳалар иштирокчисига айланиш Ўзбекистон иқтисодиёти учун ҳам муҳим аҳамият касб этади. Шунинг учун лойиҳада Ўзбекистон ҳам фаол иштирок этмоқда. Сабаби, курукликдан ўтадиган йўлнинг марказида Ўзбекистон жойлашган. Бу лойиҳа мамлакатимиз иқтисодиётининг минтақадаги давлатлар билан интеграциясига катта таъсир кўрсатади, шу сингари туризмни ривожлантиришга ва маданиятлар алмашинувиغا ҳам катта ҳисса қўшади (2.2.1-расм).

Мамлакатимизда туристларга хизмат кўрсатишни ривожлантиришда илгари сурилаётган янги лойиҳанинг имкониятларидан фойдаланган ҳолда туризмни янги bosқичга кўтариш, ички имкониятлардан оқилона фойдаланиш, энг аввало кўхна маданий ва меъморчилик ёдгорликларига бой бўлган Самарқанд, Бухоро, Хива, Шаҳрисабз, Тошкент, Қўқон, Термиз каби туристик марказларимиз инфратузилмасини яхшилашимиз зарур. Бу шаҳарларда жаҳон аҳлини ҳайратга солувчи ва lol қолдирувчи тарихий-маданий ёдгорликлар мавжуд. Жаҳоннинг кўпгина мамлакатларида Ўзбекистон ана шу шаҳарлари билан машхур. Бу шаҳарларда қад кўтарган қурилиш ва меъморчилик

санъати обидалари хориждан келгаи туристларни неча асрлардан буён ҳайратга солиб келмоқда.

2.2.1-расм. “Буюк Ипак йўли”нинг ҳозирги замонавий таклиф этилаётган лойиҳаси⁴⁷

Ўзбекистоннинг ана шундай тарихий шаҳарларини ҳақли равишда “Шарқ жавоҳирлари”-деб аташ мумкин. Буюк шоирлар, ёзувчилар, тарихчилар бу шаҳарларнинг ажойиб меъморлари, уста-ҳунармандларининг ишларига қойил қолганлар.

Дунё туризмидаги ўзгаришларга мос равишда Ўзбекистонда ҳам кейинги йилларда олиб борилаётган ислохотлар натижасида ажойиб иншоотлар, маданий дам олиш масканлари, зиёратгоҳлар вужудга келмоқда. Бу борада республикамизда сўнгги йилларда Самарқандда “Шарқ тароналари”, Сурхондарёда “Бойсун баҳори” Қашқадарёда Бахшичилик халқаро фестивали, Қўқонда ҳунармандчилик фестивали, спорт соҳасида футбол, бокс, ўзбек миллий кураши бўйича жаҳон миқёсида чемпионатлар ўтказилмоқда. Бу каби тадбирлар кўпгина хорижий мамла-

⁴⁷ Харита Google интернет тармоғи маълумотлари асосида тадқиқотчи томонидан тузиб чиқилди.

катлардан туристларни жалб қилмоқда. Бирок, сайёҳларга жаҳон андозалари даражасида хизмат кўрсатишни йўлга қўйишда ва минтақадаги давлатларнинг бу соҳадаги ўзаро рақобатига бардош бериш учун бир қатор ислохотларни амалга ошириш зарур. Юзага келаятган кучли рақобатда олтиб чиқариш учун соҳа моддидарининг доимий изланишларини, хизмат турларини кескин даражада кўпайтириш, туристлар учун аниқ қулай шарт-шароитлар яратиб бериш керак. Жаҳон тажрибасидан маълумки, туризм бозорини ривожлантириш ва унинг фаолиятни юқори даражага олиб чиқиш ўзига ҳос мураккаб жараён дур. Туризмда назоратсизлик, ўзибилармончилик инфратузилманинг ривожланишига зиён етказадур.

Туризмдан катта даромад олаётган Европа мамлакатларида сайёҳлик фаолиятининг айрим йўналишлари давлат томонидан туғридан-туғри ёки билвосита сиёсий-расмий бошқарилиб, аниқ мақсадга йўналтирило турилади. Туғридан-туғри бошқаришда зарурат туғириб қолганда туристик хизматлар учун белгиланган нархлар тартибга солинади. Бу каби тажрибаларни ўрганган ҳолда бугунги кунда олиб борилаётган ислохотлар натижасида республикамизда туризмни янги босқичга кўтариш ва самарали фаолият кўрсатишга мос келадиган янги шароит ҳамда механизм вужудга келди. Бунга бир қатор асослар бор бўлиб, Ўзбекистон туризм соҳаси ривожланишида юқори салоҳиятига эга давлат ҳисобланиб, Марказий Осиёдаги давлатлар орасида рақобатбордош туристик маҳсулотлари билан етакчилик қилади. Бу кўплаб ноёб табиат объектларининг мавжудлиги (кўллар, тоғ чўққилари, бепаён чўллар), бой маданий ва тарихий мерос билан ҳам боғлиқдур. Мамлакатда 7,4 мингдан зиёд маданий мерос объектлари бўлиб, улардан 209 таси ЮНЕСКОнинг Бутунжаҳон мерос объектлари рўйхатида киритилган. Бундан ташқари, республикада 3та миллий боғ, 8та давлат кўрикхонаси, 106 та музей ва сайёҳларни жалб этиш мумкин бўлган кўплаб бошқа объектлар ҳам мавжуд бўлиб, узоқ йиллар мобайнида, бу салоҳиятдан тўлалигича фойдаланилмади. Масалан, 2011-2016 йиллар давомида хорижий меҳмонларнинг мамлакатга ўртача йиллик ташрифи 8%га ўсган, холос. Мавжуд имкониятлардан тўғри фойдаланган ҳолда бизнинг олдимизга қўйилган асосий мақсадлардан бири кўпроқ туристларни

жалб қилиш ва келаётган даромадни оширишдир. Туризми ривожланган мамлакатлар бир йилда ўртача, АҚШ 214,0 млрд., Испания 74,0 млрд., Франция 67,0 млрд., Италия 49,0 млрд., Туркия 25,0 млрд., Австрия 22,0 млрд. АҚШ доллари миқдорида даромад олмакда⁴⁸. Бу борада бизнинг кўрсаткичларимиз бугунги кун талаби бўйича қониқарли эмас, ўсиш суръатлари йилдан-йилга яхшиланаётган бўлишига қарамадан ҳали тўлиқ имкониятларимиздан фойдалана олмаётимиз.

Республикамизга охириги йилларда туристлар ташрифи ва туристик хизматлар экспорти барқарор ўсиш тенденциясига эга бўлиб бормокда. Туристик хизматлар экспорти 2010 йилга қараганда 2017 йилда икки бараварга ошган ва 2017 йилда 546,9 млн., 2018 йил 1,041 млн., 2019 йилда 1,313 млн. АҚШ долларини ташкил этган⁴⁹ (2.2.1-жадвал). Бундан кўриниб турибдики, туристик хизматлар экспорти йилдан-йилга доимий тенденцияга эришмокда.

2.2.1-жадвал

Ўзбекистонга ташриф буюрган туристлар ва туристик хизматлар экспорти ҳажми кўрсаткичлари

Кўрсаткичлар	Йиллар			Йиллик ўсиш %да	
	2017	2018	2019	18/17	19/18
Ташриф буюрган туристлар (минг киши ҳисобида)	2,690	5,346	6,748	98,7	26,8
Туристик хизматлар экспорти (млн. АҚШ дол. ҳисобида)	546,9	1,040	1,313	90,0	26,2

Манба: www.uzbektourism.uz ва Tourism in Uzbekistan 2019 статистик тўплами маълумотлари асосида тузилди.

⁴⁸ www.unwto.int. International Tourism Highlights. 2019 Edition. Madrid.

⁴⁹ www.uzbektourism.uz ва Tourism in Uzbekistan 2019 статистик тўплами маълумотлари.

2.2.1-жадвалда келтирилган маълумотлардан кўриниб турибдики, мамлакатимизга ташриф буюрган туристлар сони 2017 йилда 2,690 минг, 2018 йилда 5,346 минг, 2019 йилда 6,748 мингтани ташкил қилган бўлиб, 2017 йилга нисбатан 2019 йилда қарийб 2,5 баробар ортганлигини, 2019 йилда 2018 йилга нисбатан туристлар ташрифи 26,8%га ўсганлигини кўришимиз мумкин.

Туристлик ташрифларнинг таҳлили кўрсатишича, республикамизнинг ташқи туризм бозорини иккига бўлиб ўрганиш мақсадга мувофиқдир. МДХ (МДХ ва яқин қўшни мамлакатлар) ва узок хорижий мамлакатлар туризм бозорига бўламиз. Асосий туристлар республикамизга МДХ ва яқин қўшни мамлакатлардан ташриф буюраётганлиги, бу бозорнинг имкониятлари катталигидан далолат беради.

Республикамизга 2018 йилда Қозоғистондан 2,253 минг, Тожикистондан 1,131 минг, Қирғизистондан 1,034 минг, Туркменистондан 178,4 минг, Россия Федерациясидан 371,1 минг, Афғонистондан 44,2 минг, Украинадан 12,0 минг, Озарбайжондан 10,3 минг, Беларусиядан 7,6 минг, Арманистондан 1,4 мингта турист ташриф буюрган. 2019 йилда эса Қозоғистондан 2,261 минг, Тожикистондан 1,474 минг, Қирғизистондан 1,455 минг, Туркменистондан 574,8 минг, Россия Федерациясидан 458,4 минг, Афғонистондан 62,5 минг, Украинадан 14,0 минг, Озарбайжондан 12,3 минг, Беларусиядан 7,4 минг, Арманистондан 1,7 мингта турист ташриф буюрган. Туристларнинг ташрифи 2019 йилда 2018 йилга қараганда 25,3% ўсишга эришилган⁵⁰(2.2.2-жадвал).

Туристлар ташрифининг 2019 йилдан 2018 йилга нисбатан ўсишини МДХ ва яқин қўшни мамлакатлар миқёсида таҳлил қилганимизда, Қозоғистондан 0,4%га, Тожикистондан 30,2%га, Қирғизистондан 40,7%га, Туркменистондан 322,2%га, Россия Федерациясидан 23,5%га, Озарбайжондан 19,4%га, Украинадан 16,6%га, Арманистондан 21,4%га, Афғонистондан 41,4%га ўсиш бўлган, фақат Беларусиядан ташрифлар -2,7%га тушиши кузатилди.

Узок хорижий давлатлар бозоридаги етакчи мамлакатлардан ташриф буюрган туристлар тенденциясини кўриб чикқанимизда асосий туристларни етказиб берувчи саккизта мамлакат борлиги

⁵⁰ www.uzbektourism.uz Ўзбекистон Республикаси Туризмни ривожлантириш давлат қўмитасининг статистик маълумотлари.

аниқланди. Бу давлатлар туристик бозордаги оқимнинг ўртача 60-70% ни таъминлаб бермоқда.

2.2.2-жадвал

**МДХ ва яқин қўшни давлатлардан ташриф буюрган туристлар
(минг киши ҳисобида)**

Давлатлар номи	Йиллар		Йиллик ўсиш %да
	2018	2019	
Қозоғистон	2,253	2,261	0,4
Тожикистон	1,131	1,474	30,2
Қирғизистон	1,034	1,455	40,7
Туркменистон	178,4	574,8	322,2
Россия Федерацияси	371,1	458,4	23,5
Афғонистон	44,2	62,5	41,4
Украина	12,0	14,0	16,6
Озарбайжон	10,3	12,3	19,4
Беларусия	7,6	7,4	-2,7
Арманистон	1,4	1,7	21,4
Жами	5,043	6,321	25,3

Манба: www.uzbektourism.uz ва Tourism in Uzbekistan 2019 статистик тўплами маълумотлари асосида тузилди.

Ўзбекистонга 2018 йилда хорижий мамлакатлар орасида ташриф буюрувчиларнинг асосий қисми Туркияга тўғри келади 41,2 минг киши, кейинги ўринларда Хитойдан 32,4 минг, Корея Республикасидан 27,2 минг, Ҳиндистондан 21,0 минг, Германиядан 18,0 минг, Япониядан 17,0 минг, Италиядан 13,8 минг, Франциядан 13,5 минг, қолган давлатлардан 118,7 минг туристлар ташриф буюрган. 2019 йилда шунга мос равишда Туркиядан 63,5 минг, Хитойдан 54,2 минг, Корея Республикасидан 35,5 минг, Ҳиндистондан 27,8 минг, Германиядан 27,6 минг, Япониядан 24,9 минг, Италиядан 20,3 минг, Франциядан 20,3 минг, бошқа давлатлардан 152,8 минг сайёҳлар ташриф буюрган (2.2.3-жадвал).

Узоқ хорижий мамлакатлар туризм бозоридаги тенденцияни таҳлил қиладиган бўлсак, 2019 йилдан 2018 йилга нисбатан туристик оқим Туркиядан 54,1%га, Хитойдан 67,2%га, Корея

Республикасидан 30,5%га, Ҳиндистондан 32,3%га, Германиядан 53,3%га, Япониядан 46,4%га, Италиядан 47,1%га, Франциядан 50,3%га, қолган бошқа давлатлардан 28,7%га ўсганлиги кузатилади.

2.2.3-жадвал

Ўзбекистонга нисбатан кўп туристлар ташриф буюраётган узок хорижий давлатларнинг кўрсаткичлари (минг киши ҳисобида)

Давлатлар номи	Йиллар		Йиллик ўсish %да
	2018	2019	
Туркия	41,2	63,5	54,1
Хитой	32,4	54,2	67,2
Корея Республикаси	27,2	35,5	30,5
Ҳиндистон	21,0	27,8	32,3
Германия	18,0	27,6	53,3
Япония	17,0	24,9	46,4
Италия	13,8	20,3	47,1
Франция	13,5	20,3	50,3
Бошқа давлатлардан	118,7	152,8	28,7
Жами	302,8	426,9	40,9

Манба: www.uzbektourism.uz ва Tourism in Uzbekistan 2019 статистик тўплами маълумотлари асосида тузилди.

Юқоридаги таҳлиллардан кўриниб турибдики, бу бозорда асосий эътиборни Европа, Яқин Шарқ ва Жанубий-Шарқий Осиё минтақаларига қаратиш зарур. Чунки, бу минтақада жойлашган давлатлар билан иқтисодий алоқани ўрнатиш қулай (республикамизнинг географик жойлашуви) бўлиб, охириги йилларда дунё туризмидаги асосий туристик оқимни айнан шу мамлакатлар таъминлаб бермоқда.

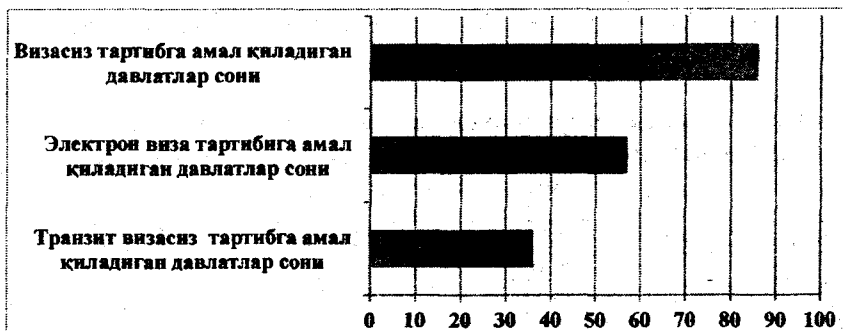
Республикамизда туризмидаги охириги йилларда ижобий ўзгаришларга эришилишнинг асосий сабаблари қуйидагилардир:

- туризмни 2025 йилгача бўлган даврда ривожлантиришнинг чора-тадбирлари режасининг ишлаб чиқилиши;

- қўшни ва узок хорижий давлатлар билан иқтисодий алоқалар ва интеграцион жараёнларнинг қайта кўриб чиқилиши;

- туризмда фаол инвестицион муҳитнинг яратилиши;
- виза тизимидаги ўзгаришлар;
- туристик хизматлар кўрсатишда рақобатнинг ортиб бориши;
- инфратузилманинг шакллантириш жараёнини тезлаштириш;
- тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш учун яратилаётган шарт-шароитлар ва бошқалар.

2.2.2-расм. Ўзбекистонда виза тартиби жорий қилинган давлатлар кўрсаткичлари⁵¹

Ўзбекистонда 2020 йил 1 январдан виза тартиби бўйича қуйидагиларга амал қилиш бошланди. Визасиз тартиб асосида 86 та мамлакатдан туристларни қабул қилиш жорий қилинди. 2019 йилда умумий ташриф буюрган туристларнинг 58,0%ни визасиз келган сайёҳлар ташкил этди. Визасиз тартибга амал қилиш муддати ҳам 7 кундан 60 кунгача қилиб белгиланди. Шу билан биргаликда электрон виза тартибидан 57та мамлакат туристлари фойдаланиш имконияти яратилди. Электрон виза орқали 2019 йилда мамлакатимизга 60 мингта турист ташриф буюрган. Бундан ташқари, транзит визасиз тартиб 36та мамлакат фуқаролари учун жорий қилинди. Бундай амалга оширилган ишлар натижасида мамлакатимизга ташриф буюраётган туристлар оқимининг сонидан ҳам ижобий ўзгаришлар кузатилмоқда.

⁵¹Тадқиқотчи томонидан www.uzbektourism.uz ва Tourism in Uzbekistan 2019 статистик тўплами маълумотлари асосида тузилди.

Мамлакатимизга ташриф буюрган туристларнинг 2018-2019 йилларда мавсумлар ва ойлар кесимида тенденциясини ўрганиб чиқадиган бўлсак, 2018 йил январь-февраль ойларида энг кам туристлар ташрифини кўрсатади. Бу борада 2019 йилда олиб борилган ишлар ва ишлаб чиқилган чора-тадбирлар натижасида январь ойида 437,2 минг турист ташриф буюрган бўлиб, ўтган йилгига нисбатан 62,4% ўсиш, февралда 393,5 минг турист ташриф буюрган бўлиб, ўтган йилгига нисбатан 50,6% ўсишга эришилган⁵²(2.2.4-жадвал).

2.2.4- жадвал

Ўзбекистонга ташриф буюрган чет эллик туристларнинг 2018-2019 йилларда ойлар кесимидаги кўрсаткичлари (минг киши ҳисобида)

Ойлар/йиллар	2018 йил	2019 йил	Ўсиш %да
Январь	269,2	437,2	62,4
Февраль	261,2	393,5	50,6
Март	448,3	549,4	22,5
Апрель	434,9	544,4	25,1
Май	441,5	496,7	12,5
Июнь	472,9	613,5	29,7
Июль	506,1	597,7	18,0
Август	584,4	692,3	18,4
Сентябрь	503,3	613,8	21,9
Октябрь	504,3	658,3	38,2
Ноябрь	476,1	633,9	33,1
Декабрь	450,2	517,6	14,9

Манба: www.uzbektourism.uz ва Tourism in Uzbekistan 2019 статистик тўплами маълумотлари асосида тузилди.

Йилнинг бошқа ойларида йиллик ўсиш бу даражада кузатилмади. Бунинг асосий сабабларидан бири охириги йилларда республикамизнинг бир қатор ҳудудларида қишки туризмни (Тошкент, Наманган, Жиззах вилоятларида) ривожлантириш борасида олиб борилган ишлар самарасидир.

⁵² www.uzbektourism.uz ва Tourism in Uzbekistan 2019 статистик тўплами маълумотлари.

Ўзбекистонда нафақат жаҳон туризмида энг катта муаммолардан бири, туристик мавсумни бир хилда ушлаб туришдир. Туристик мавсумни бир маромда ушлаб туриш, туризми ривожланган Франция, Германия, Италия, Канада, Хитой давлатларида ҳам долзарб масаладир. Мамлакатимизга асосий туристик оқим август, сентябрь, октябрь, ноябрь ойларига тўғри келади. Бунинг асосий сабабларидан бири, шу вақтларда республикамиз об-ҳавоси қулай туристик саёҳат қилишга имкон беради. Ёзда ҳам туристлар ҳаракати 2019 йил июнь ойида 2018 йилга нисбатан 29,7 % ўсиш, июль ойида 18,0% ўсишни қайд этган ҳолда олдинги йилларга нисбатан сезиларли даражада ортиб бораётганлигини кўришимиз мумкин. Туристик мавсумийликни таъминлашнинг энг муҳим сабабларидан бири, йил давомида инфратузилмани бир хилда ишлашига шароит яратишдир. Мавсумийликнинг ўртасидаги фарқнинг ортиб кетиши бир қатор муаммолар, жумладан, малакали ишчиларнинг иш ўрнини йўқотиши, меҳмонхоналарнинг бандлиги, транспорт хизматидаги узилишларни, валюта тушумлари ҳаракатини ва бошқаларни келтириб чиқаради. Мамлакатимизда олдинги йилларда туристик мавсумийлик ўртасида жуда катта фарқлар мавжуд эди, лекин охириги уч йил давомида амалга оширилган ишлар кўлами бу фарқни камайтиришга имконият бермоқда.

Туристик мавсумлар орасидаги фарқларнинг камайишини МДХ ва узоқ хорижий мамлакатлардан ташриф буюраётган туристлар ҳаракатини ўрганиш орқали қилиниши керак бўлган ишларимизни аниқлаб оламиз.

МДХ ва узоқ хорижий мамлакатлар туристлари ҳаракати таҳлили кўрсатишича, МДХдан ташриф буюрганлар ойлар бўйича 2019 йилдан 2018 йилга нисбатан январда 64,8%, февралда 48,3%, мартда 25,4%, октябрда 29,6%, ноябрда 33,0%, декабрда 14,5%ни, узоқ хорижий давлатлар кўрсаткичлари январда 53,5%, февралда 52,8%, мартда 11,6%, октябрда 41,8%, ноябрда 35,5%, декабрда 25,0%ни кўрсатиб, ўсиш тенденциялари бу икки туристик бозорда бир - бирига яқинлигини кўрсатди⁵³ (2.2.5-жадвал).

⁵³ www.uzbektourism.uz ва Tourism in Uzbekistan 2019 статистик тўплами маълумотлари.

**МДХ ва узоқ хорижий давлатлардан ташриф буюрган
туристларнинг 2018-2019 йилларда ойлар кесимидаги
кўрсаткичлари (киши ҳисобида)**

Ойлар номи	МДХ давлатларидан			Узоқ хорижий давлатлардан		
	2018 йил	2019 йил	Ўсиш %да	2018 йил	2019 йил	Ўсиш %да
Январь	254 426	419 202	64,8	11 768	18 063	53,5
Февраль	251 493	372 955	48,3	13 439	20 538	52,8
Март	413 539	518 666	25,4	27 595	30 788	11,6
Апрель	403 100	493 173	22,3	31 862	51 213	60,7
Май	408 743	452 032	10,6	32 757	44 719	36,5
Июнь	447 386	569 191	27,2	25 521	44 284	73,5
Июль	476 456	555 760	16,6	29 649	41 905	41,3
Август	546 004	636 822	16,6	38 430	55 449	44,3
Сентябрь	457 454	547 861	19,8	45 851	65 923	43,8
Октябрь	464 595	601 929	29,6	39 795	56 437	41,8
Ноябрь	451 508	600 623	33,0	24 623	33 363	35,5
Декабрь	429 652	491 896	14,5	20 569	25 718	25,0

Манба: www.uzbektourism.uz ва Tourism in Uzbekistan 2019 статистик тўплами маълумотлари асосида тузилди.

Қолган ойлар бўйича МДХ мамлакатларидан ташриф буюрганлар 2019 йилдан 2018 йилга нисбатан апрелда 22,3%, майда 10,6%, июнда 27,2%, июлда 16,6%, августда 16,6%, сентябрда 19,8%ни, узоқ хорижий давлатлардан ташриф буюрган туристлар мос равишда апрелда 60,7%, майда 36,5%, июнда 73,5%, июлда 41,3%, августда 44,3%, сентябрда 43,8% ўсиш кузатилди.

Таҳлиллар натижаси бўйича икки туристик бозордан ташриф буюраётган туристлар тенденциясига ойлар бўйича қарайдиган бўлсак, ўсиш узоқ хорижий мамлакатлар бозорида тез кечаётганлигини кўраемиз.

МДХ бозорида туристлар ташрифи ёз ойларида йиллик ўсиш камлигини кўрсатаётган бўлса, аксинча узоқ хорижий давлатлардан ташрифлар сони йиллик фозда барқарор бўлиб турибди.

Бу кўриб ўтилган муаммолар ва юзага келаётган камчиликларни яқин йиллар ичида бартараф этиш ва соҳани ривожлантириш учун қабул қилинаётган қарорлар, фармонлар ва чора-тадбирлар режалари ичида яна бир аҳамиятга молик бўлган, 2019-2025 йилларда республикамизда “Туризмни ривожлантириш концепцияси”нинг тасдиқланиши бўлди. Концепция яқин 4-5 йил ичида инфратузилмани мукамал шакллантиришга доир қилиниши керак бўлган ишларни ўз ичига олади. Бу каби амалга оширилаётган ишлар натижасида, республикамизда туризм ривожланиши юқори босқичга чиқишига шубҳа қолмайди.

2.3. Туризм инфратузилмаси тармоқларининг такомиллашуви ва ривожланиши ҳолати

Президентимиз томонидан 2019 йил 5 январь куни “Ўзбекистон Республикасида туризмни жадал ривожлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-5611-сонли Фармон қабул қилинди⁵⁴.

Бу фармонга асосан қуйидаги йўналишлар:

-туризм инфратузилмасини ривожлантириш ҳамда мақбул ва қулай туризм муҳитини яратиш;

-туризм бозорининг турли сегментларига йўналтирилган туризм маҳсулоти ва хизматларини диверсификация қилиш;

-туризм тармоғи учун кадрлар тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини такомиллаштиришга алоҳида

⁵⁴ www. Lex.uz. ҚХММБ: 06/18/5611/2430-сон. 06.01.2019 й.

эътибор берилган бўлиб, амалга оширилиши керак бўлган вазифалар белгилаб берилди.

Шу билан бирга Президентимизнинг 2018 йил 6 февралдаги “Ўзбекистон Республикаси Туризмни ривожлантириш давлат кўмитасининг фаолиятини янада такомиллаштириш чоратадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3510-сонли Қарорида Туризм кўмитасининг ваколатлари ва амалга оширилиши керак бўлган вазифалари, туристик инфратузилмани шакллантириш борасидаги йўналишлари белгилаб берилган.

Туризм инфратузилмаси тармоқлари бир-бири билан мувофик ҳолда ривожланишиб, республикамиз иқтисодиётининг комплекс ривожланиши ва шаклланишида ўзига хос ўрин тутмоғи зарур. Республика иқтисодиётининг шаклланишида бошқа тармоқлар сингари туризм ҳам ягона моделга боғланиши керак. Республикамизда туризм инфратузилмасини такомиллаштиришда куйидаги масалаларни биринчи навбатда ҳал қилиниши лозим:

- туризм соҳасида ягона миллий иқтисодий сиёсатни таъминлаш;
- туризмнинг барча турларини ривожлантириш учун ташкилий-ҳуқуқий қарорларни такомиллаштириш;
- рекреацион ресурсларнинг самарали ишлатилишига, миллий-тарихий меъморчилик ёдгорликларини асл кўринишида сақлаб қолишга эришиш;
- замонавий туристик комплексларни бунёд этишда чет эл сармоясини жалб этиш, мавжуд мажмуаларни халқаро талабларга мослаштириш, зарурий маблағлар билан таъминлаш;
- йирик хорижий фирмалар билан туристик хизмат кўрсатишнинг янги шакллари ташкил этиш;
- жаҳон бозорида талаб катта бўлган йўналишларни йўлга қўйишда ва ишлаб чиқишда фаол иштирок этиш;
- чет элларда турмахсулотлар ва хизматлар маркетинги тадбирларини олиб бориб, 200 дан ортиқ мамлакатлар билан рақобатлаша олишга эришиш;
- юқори малакали менежерлар, маркетинглар, бизнесменлар ва тадбиркорларни тайёрлаш, республикамиз олий ўқув юртларида шундай кадрларни қайта тайёрлашни жорий қилишдан иборатдир.

Шу билан бирга туризм инфратузилмасини ривожлантиришда муҳим аҳамият касб этадиган қуйидаги омилларнинг бизда яхши ривожланганлигини кўрсатиш мумкин:

- миллий, тарихий ва қадимий қадамжоларнинг кўплиги;
- халқимизнинг меҳмондўстлиги ва миллий анъаналарга бойлиги;
- республиканинг ранг-баранг табиати, ўсимлик ва ҳайвонот дунёсининг хилма-хиллиги;
- автомагистраллар ва темир йўлларнинг етарли даражадаги ривожланган инфратузилмаси;
- республикамизнинг Европа ва Осиё қитъалари чорраҳасидаги стратегик йўлда (“Буюк Ипак йўли” марказида) жойлашганлиги;
- халқаро ҳаво йўлларининг етарли даражада ривожланган тармоғи мавжудлиги;
- Ўзбекистонда мусулмонлар ва бошқа динга сўғинувчилар учун муҳим аҳамият касб этувчи муқаддас қадамжоларнинг кўплиги.

Республикамизда туризм инфратузилмасини ривожлантиришда давлат ёндашувини талаб қиладиган бир қатор омиллар ҳам мавжуд бўлиб, бу омилларнинг ечимини топмасдан туризм инфратузилмасини ривожлантириб бўлмайди. Бу омиллар қуйидагилардан иборатдир:

- туризм инфратузилмасини ташкил этувчи ташкилотларнинг биргаликда фаолият олиб бормаслиги;
- саёҳатга чиққан туристлар учун авиачипталар нархининг юқорилиги;
- меҳмонхоналардаги хизмат нархларининг халқаро меъёрлардан нисбатан қиммат бўлишидир.

Кўриб ўтилган омилларнинг бартараф этиш учун олдимиздаги вазифаларимиз туризм инфратузилмасини ривожлантириш ва ривожланиш йўналишларини ишлаб чиқишда асосий эътибор нималарга қаратилишини ўрганиш масаласи долзарб бўлиб қолмоқда.

Шу нуқтаи назардан туризм инфратузилмаси тармоқларининг ривожланишини таҳлил қиладиган бўлсак, бу жуда кенг масштабни олиши мумкинлигини ҳисобга олиб, асосий туристик хизматлар

кўрсатишни ташкил қилувчи (туристик фаолият олиб бораётган субъектлар, меҳмонхона ва жойлаштириш воситалари, транспорт, умумий овқатлантириш) тармоқларни кўриб чиқамиз.

Республикамизда туристик фаолият олиб бораётган субъектлар сони буйича таҳлил қиладиган бўлсак, охириги йилларда фаолият кўрсатаётган туристик фирма ва ташкилотларнинг сони олдинги йилларга нисбатан сезиларли даражада ортган. 2012 йилда уларнинг сони 345 та бўлган бўлса, 2017 йилга келиб 104 тага кўпайиб 499 тани ташкил этган (2.3.1-жадвал).

Улар томонидан қабул қилинган хорижий ташриф буюрувчилар 2012 йилда 203,7 минг, 2013 йилда 505,4 минг, 2015 йилда 560,4 минг, 2017 йилда 670,0 минг, 2018 йилда 713,2 мингтани ташкил этган⁵⁵.

2.3.1-жадвал

Республикамиздаги туристик фирма ва ташкилотларнинг сони ва хизмат кўрсатилган ташриф буюрувчилар⁵⁶

Кўрсаткичлар номи	Йиллар				
	2012	2013	2015	2017	2018
Туристтик фаолият олиб бораётган фирма ва ташкилотлар сони, бирлик	345	336	398	499	825
Қабул қилинган хорижий ташриф буюрувчилар, минг киши	203,7	505,4	560,4	670,0	713,2
Хизмат кўрсатилган ташриф буюрувчилар, минг киши	102,4	225,8	191,1	167,4	224,8

Шу билан биргаликда хизмат кўрсатилган ташриф буюрувчилар сони ҳам 2012 йилда 102,4 минг, 2013 йилда

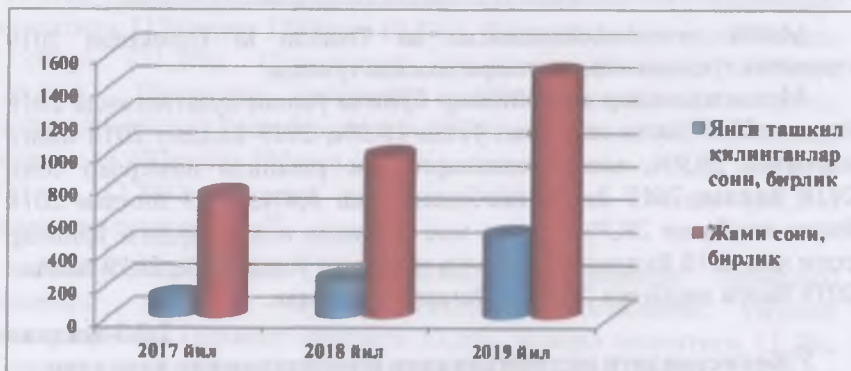
⁵⁵ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари.

⁵⁶ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан жамланди.

225,8 минг, 2015 йилда 191,1 минг, 2017 йилда 167,4 минг, 2018 йилда 224,8 минг кишига етган.

Республикада фаолият олиб бораётган туроператорлар сони ҳам 2017 йилдан 2016 йилга 127 тага кўпайиб, 749 тани. 2018 йилда 983тани, 2019 йилда 1482тани ташкил қилди. 2019 йилдан 2016 йилга нисбатан фаолият олиб бораётган туроператорлар сони қарийб 2,5 бараварга ошди (2.3.1-расм).

2.3.1-расм. Туристик фаолият олиб бораётган туроператорлар сони ⁵⁷

Туризм инфратузилмасининг асосий тармоғи бўлган меҳмонхона ва жойлаштириш воситалари фаолиятини таҳлил қиладиган бўлсак, республикада 2017 йилда 772та, 2018 йилда 914та, 2019 йилда 1188та меҳмонхоналар фаолият олиб борган. Шунга мос равишда меҳмонхоналардаги номерлар (хоналар) сони 2017 йилда 19,0 минг, 2018 йилда 20,2 минг, 2019 йилда 26,1 мингтани ташкил этди. Мавжуд меҳмонхоналардаги номерларда 2017 йилда 39,0 минг, 2018 йилда 41,2 минг, 2019 йилда 53,4 мингта уринлар (жойлар) туристларга хизмат курсатиш учун яратилган⁵⁸.

⁵⁷Тадқиқотчи томонидан www.uzbektourism.uz ва Tourism in Uzbekistan 2019 статистик тўплами маълумотлари асосида гузилди.

⁵⁸ Tourism in Uzbekistan 2019 статистик тўплами маълумотлари.

1. The first step in the process of the...
 2. The second step is to...
 3. The third step is to...
 4. The fourth step is to...
 5. The fifth step is to...

6. The sixth step is to...
 7. The seventh step is to...
 8. The eighth step is to...
 9. The ninth step is to...
 10. The tenth step is to...

11. The eleventh step is to...
 12. The twelfth step is to...
 13. The thirteenth step is to...
 14. The fourteenth step is to...
 15. The fifteenth step is to...

16. The sixteenth step is to...
 17. The seventeenth step is to...
 18. The eighteenth step is to...
 19. The nineteenth step is to...
 20. The twentieth step is to...

21. The twenty-first step is to...
 22. The twenty-second step is to...
 23. The twenty-third step is to...
 24. The twenty-fourth step is to...
 25. The twenty-fifth step is to...

26. The twenty-sixth step is to...
 27. The twenty-seventh step is to...
 28. The twenty-eighth step is to...
 29. The twenty-ninth step is to...
 30. The thirtieth step is to...

31. The thirty-first step is to...
 32. The thirty-second step is to...
 33. The thirty-third step is to...
 34. The thirty-fourth step is to...
 35. The thirty-fifth step is to...

36. The thirty-sixth step is to...
 37. The thirty-seventh step is to...
 38. The thirty-eighth step is to...
 39. The thirty-ninth step is to...
 40. The fortieth step is to...

41. The forty-first step is to...
 42. The forty-second step is to...
 43. The forty-third step is to...
 44. The forty-fourth step is to...
 45. The forty-fifth step is to...

46. The forty-sixth step is to...
 47. The forty-seventh step is to...
 48. The forty-eighth step is to...
 49. The forty-ninth step is to...
 50. The fiftieth step is to...

51. The fifty-first step is to...
 52. The fifty-second step is to...
 53. The fifty-third step is to...
 54. The fifty-fourth step is to...
 55. The fifty-fifth step is to...

56. The fifty-sixth step is to...
 57. The fifty-seventh step is to...
 58. The fifty-eighth step is to...
 59. The fifty-ninth step is to...
 60. The sixtieth step is to...

61. The sixty-first step is to...
 62. The sixty-second step is to...
 63. The sixty-third step is to...
 64. The sixty-fourth step is to...
 65. The sixty-fifth step is to...

66. The sixty-sixth step is to...
 67. The sixty-seventh step is to...
 68. The sixty-eighth step is to...
 69. The sixty-ninth step is to...
 70. The seventyeth step is to...

71. The seventy-first step is to...
 72. The seventy-second step is to...
 73. The seventy-third step is to...
 74. The seventy-fourth step is to...
 75. The seventy-fifth step is to...

76. The seventy-sixth step is to...
 77. The seventy-seventh step is to...
 78. The seventy-eighth step is to...
 79. The seventy-ninth step is to...
 80. The eightyeth step is to...

81. The eighty-first step is to...
 82. The eighty-second step is to...
 83. The eighty-third step is to...
 84. The eighty-fourth step is to...
 85. The eighty-fifth step is to...

86. The eighty-sixth step is to...
 87. The eighty-seventh step is to...
 88. The eighty-eighth step is to...
 89. The eighty-ninth step is to...
 90. The ninetieth step is to...

91. The ninety-first step is to...
 92. The ninety-second step is to...
 93. The ninety-third step is to...
 94. The ninety-fourth step is to...
 95. The ninety-fifth step is to...

Figure 1: Bar chart showing data for three categories.

The following text describes the data presented in the bar chart. It details the values for each category and provides context for the information. The data shows a clear upward trend from Category A to Category C, with Category C being the highest and Category A being the lowest.

This section provides additional information and analysis related to the data. It discusses the implications of the findings and offers suggestions for further research or action based on the results.

2.3.2-жадвал

Ўзбекистонда меҳмонхона индустриясининг ривожланиши
кўрсаткичлари (сони, бирлик)

Кўрсаткичлар номи	Йиллар			Ўсиш%да	
	2017	2018	2019	2018/2017	2019/2018
Меҳмонхоналар	772	914	1188	18,3	29,9
Номерлар/хоналар	19000	20216	26147	6,4	29,3
Ўринлар/жойлар	39000	41158	53439	5,5	29,8

Манба: www.uzbektourism.uz ва Tourism in Uzbekistan 2019 статистик тўплами маълумотлари асосида тузилди.

Меҳмонхоналар сони йиллар бўйича ўсиши кузатилганда 2018 йилдан 2017 йилга нисбатан ўсиш 18,3%, 2019 йилдан 2018 йилга нисбатан 29,9%, меҳмонхоналарга мос равишда номерлар сони 2018 йилдан 2017 йилга нисбатан ўсиш 6,4%, 2019 йилдан 2018 йилга нисбатан 29,3%, шунга мос равишда номерлардаги ўринлар сони ҳам 2018 йилдан 2017 йилга нисбатан ўсиш 5,5%, 2019 йилдан 2018 йилга нисбатан 29,8%га ўсгани кузатилди.

2.3.3-жадвал

Ўзбекистондаги меҳмонхоналар номерларининг ҳудудлар
бўйича кўрсаткичи (сони, бирлик)

Ҳудудлар	2018 йил	2019 йил	Ўсиш %да
Тошкент шаҳри	7140	8804	23,3
Бухоро вилояти	2184	2945	35,0
Тошкент вилояти	1516	2542	67,7
Самарқанд вилояти	2277	2522	10,8
Хоразм вилояти	1350	1797	33,1
Навоий вилояти	732	1354	85,0
Қашқадарё вилояти	1181	1297	9,8
Фарғона вилояти	742	1124	51,5
Сурхондарё вилояти	794	1003	26,3
Наманган вилояти	500	815	63,0
Қорақолпоғистон Республикаси	597	599	0,3
Жиззах вилояти	493	580	17,6
Андижон вилояти	507	521	2,8
Сирдарё вилояти	203	244	20,2

Манба: Tourism in Uzbekistan 2019 статистик тўплами маълумотлари асосида тузилди.

Республикамиз ҳудудларидаги мавжуд меҳмонхоналарнинг номерлари сони бўйича кўрсаткичини таҳлил қиладиган бўлсак, энг кўпи Тошкент шаҳрида бўлиб, 2018-2019 йилларда 7140тадан 8804тага, йиллик ўсиш 23,3%ни ташкил қилган. Шунга мос равишда Бухоро вилоятида 2184тадан 2945тага (35,%), Тошкент вилоятида 1516тадан 2542тага (67,%), Самарқанд вилоятида 2277тадан 2522тага (10,8%), Хоразм вилоятида 1350тадан 1797тага (33,1%), Навоий вилоятида 732тадан 1354тага (85,0%), Қашқадарё вилоятида 1181тадан 1297тага (9,8%), Фарғона вилоятида 742тадан 1124тага (51,5%), Сурхондарё вилоятида 794тадан 1003тага (26,3%), Наманган вилоятида 500тадан 815тага (63%), Қорақолпоғистон Республикасида 597тадан 599тага (0,3%), Жиззах вилоятида 493тадан 580тага (17,6%), Андижон вилоятида 507тадан 521тага (2,8%), Сирдарё вилоятида 203тадан 244тага (20,2%) номерлар сони ортган⁵⁹.

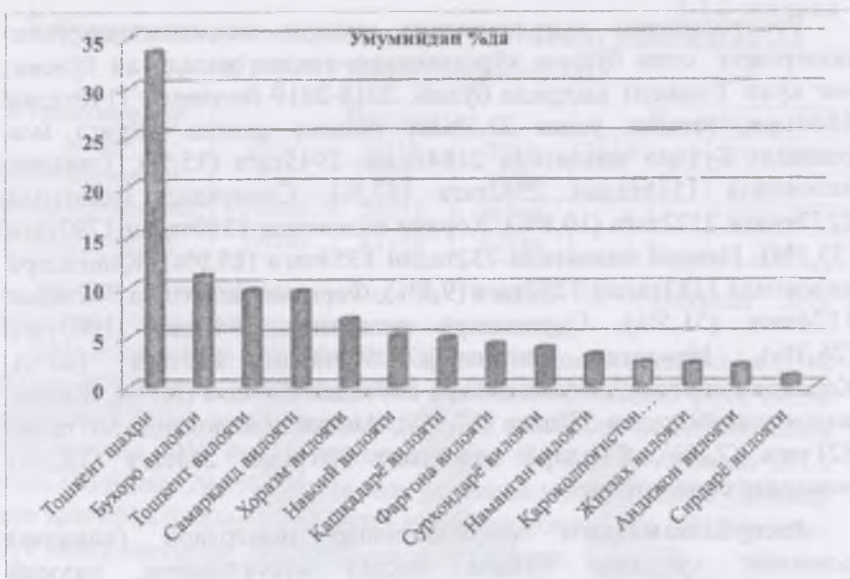
Республикамиздаги меҳмонхоналар номерлари (хоналар) сонининг ҳудудлар бўйича таҳлил кўрсатишича, умумий номерларнинг Тошкент шаҳрига 33,6%, Бухоро вилоятига 11,2%, Тошкент вилоятига 9,7%, Самарқанд вилоятига 9,6%, Хоразм вилоятига 6,8%, Навоий вилоятига 5,1%, Қашқадарё вилоятига 4,9%, Фарғона вилоятига 4,3%, Сурхондарё вилоятига 3,9%, Наманган вилоятига 3,2%, Қорақолпоғистон Республикасига 2,4%, Жиззах вилоятига 2,3%, Андижон вилоятига 2,1%, Сирдарё вилоятига 1,0% тўғри келади⁶⁰ (2.3.2-расм).

Шу билан биргаликда республикамизда охириги уч йилда меҳмон уйлар сони ҳам сезиларли даража ўсиб бораётганлигини кўришимиз мумкин. 2018 йилда 106 та, 2019 йилда 886 та меҳмон уйлар ўз фаолиятини бошлаган. Улардаги ўринлар (жойлар) сони 2018 йилда 934 та бўлган бўлса, 2019 йилда 7502 тани ташкил қилиб, бир йилда 8 баровар ўсишга эришилган⁶¹.

⁵⁹Tourism in Uzbekistan 2019 статистик тўплами маълумотлари.

⁶⁰Tourism in Uzbekistan 2019 статистик тўплами маълумотлари.

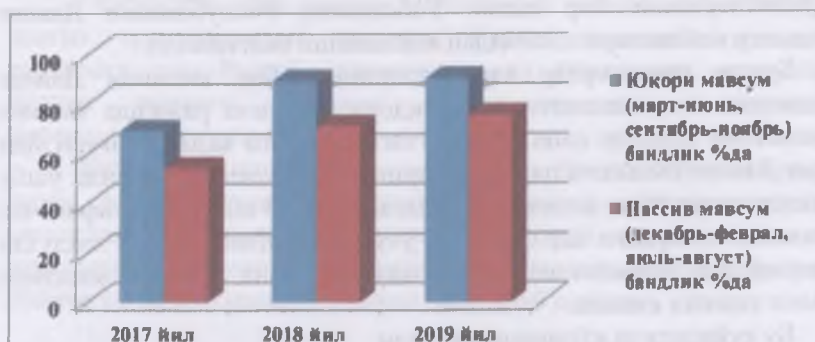
⁶¹Tourism in Uzbekistan 2019 статистик тўплами маълумотлари.

2.3.2-расм. Ўзбекистондаги меҳмонхоналар номерлари фондининг ҳудудлар бўйича фоиз кўрсаткичи⁶².

Меҳмонхона индустриясидаги энг муҳим нарсалардан бири номерларнинг бандлик даражасидир. Бандлик даражасининг кўрсатишича, юкори мавсум саналадиган март-июнь ва сентябрь-октябрь ойларида меҳмонхоналарнинг бандлиги 2017 йилда 69,0%, 2018 йилда 89,0%, 2019 йилда 90,1%ни ташкил қилган. Шунга мос равишда пассив мавсум саналадиган декабрь-февраль ва июль-август ойларида 2017 йилда 54%, 2018 йилда 71%, 2019 йилда 75%ни ташкил этган. Бундан кўриниб турибдики, республикамиздаги меҳмонхоналарнинг бандлик кўрсаткичи барқарор тенденцияга яқинлашиб бормоқда.

⁶² Тадқиқотчи томонидан Tourism in Uzbekistan 2019 статистик тўплами маълумотлари асосида тузилган.

2.3.3-расм. Ўзбекистондаги меҳмонхоналар номерларининг йиллик тўлиш (бандлик) кўрсаткичлари⁶³.

Республикамызда меҳмонхона хўжалиги ривожланиши таҳлиллари кўрсатишича, минтақаларимизда меҳмонхоналар ва жойлаштириш воситаларининг тақсимланишида катта фарқлар мавжуд. Бундан кўриниб турибдики, туристларнинг оқими минтақалар бўйича бир-бирдан катта фарқ қилади. Бу фарқни имкон қадар камайтириш учун туристлар оқими кам бўлган ҳудудлардаги туристик ресурслардан самарали фойдаланган ҳолда янги туристик маршрутларни ишлаб чиқиш керак.

Республикамыздаги меҳмонхоналар сони, ундаги номерлар фонди ҳам ҳозирги пайтда туризм тез ривожланиб бораётган жараёнда талабга жавоб бермайди. Ўсиб бораётган талабга инфратузилмани мослаштириш учун республикамызда айнан меҳмонхона хўжалигини ривожлантириш мақсадида 2019 йилдан бошлаб, меҳмонхоналар қуриш учун инвесторлар харажатларининг бир қисми давлат бюджети ҳисобидан қопланиш белгиланди. Бунга асосан 3 юлдузли тоифа учун 50 та хонадан кам бўлмаган ва 4 юлдузли тоифа учун 100 та хонадан кам бўлмаган хоналар фондига эга меҳмонхона 2022 йил 1 январгача фойдаланишга топширилган тақдирда, меҳмонхона тоифаси тасдиқлангач, янги меҳмонхонани қуриш ва жиҳозлаш учун инвесторлар

⁶³Тадқиқотчи томонидан Tourism in Uzbekistan 2019 статистик тўплами маълумотлари асосида тузилган.

харажатларининг бир қисми Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджети маблағлари ҳисобидан қопланиши белгиланди.

Бунда, инвесторлар харажатларининг бир қисмини Давлат бюджетидан молиялаштириш миқдори қўшимча равишда ташкил этилаётган хоналар сони 50 мингтага етгунига қадар келгуси йил учун Давлат бюджети параметрларини тасдиқлаш жараёнида ушбу миқдорни ҳар йили индексация қилган ҳолда 3 юлдузли тоифага эга меҳмонхоналардаги ҳар бир хона учун 40 миллион сўм, 4 юлдузли тоифага эга меҳмонхоналардаги ҳар бир хона учун 65 миллион сўмни ташкил қилади.

Бу куйидагича кўринишга келади:

-дастлабки 50та 3 юлдузли тоифага эга меҳмонхона – ҳар бир меҳмонхонанинг битта хонаси учун йиллик 200 АҚШ доллари эквивалентида;

-дастлабки 30та 4 юлдузли тоифага эга меҳмонхона – ҳар бир меҳмонхонанинг битта хонаси учун йиллик 400 АҚШ доллари эквивалентида бўлади.

Бунда ташкилотлар учун фаолиятини молиялаштиришнинг умумий ҳажми кўпи билан 10 миллион АҚШ доллари эквивалентига тенг бўлади.

Туризм инфратузилмасининг яна бир асосий воситаларидан бири транспорт тармоғи ҳисобланади. 2020 йил 1 январь ҳолатига кўра республикада транспорт соҳасида қарийб 15360 та турли мулкчилик шаклдаги корхона ва ташкилотлар фаолият олиб бораётган бўлиб, ўтган йилнинг шу даврига нисбатан уларнинг сони 2030 тага, ўсиш 15,2% ни ташкил этган⁶⁴.

Транспорт тармоғи давлатнинг қон томири сифатида қаралади. 2.2.2 - бўлимда кўрилган “Буюк Ипак йўли”нинг қайта тиклаш бўйича Хитой ҳукумати илгари сураётган лойиҳасига асосан қарайдиган бўлсак, Ўзбекистон бу йўлнинг куруқликдан ўтувчи қисмининг Европадан Осиёга олиб келадиган энг қисқа транспорт йўналиши марказида жойлашган. Бу ўз навбатида Ўзбекистонга Ғарб ва Шарқ ўртасидаги чорраҳасида жойлашгани учун, Евроосиё китъасининг Шарқи ва Ғарбини боғлаб турувчи хавфсиз транспорт алоқаларини амалга ошириш имкониятини очиб беради.

⁶⁴ www/stat.uz.

Ўзбекистон айти пайтда туристларга хизмат кўрсатиш учун денгиз транспортдан ташқари, барча замонавий транспорт турларига эга. Республикамизда темир йўллар ва автомобиль йўллар тармоғи, халқаро аэропортлар етарли даражада инфратузилмага эга.

Инфратузилманинг имкониятларини баҳолаш учун туристларга республикамизда транспорт хизмати кўрсатиш бўйича таққослама кузатиш орқали рейтинг тузиб чиқиш лозимлиги аниқланди. Маълумотлар асосида (2.3.4-жадвал) ҳар бир кўрсаткич бўйича 10 балли баҳолаш тизими белгилаб олинди.

2.3.4-жадвал

Транспорт воситаларининг таққослама рейтингиги⁶⁵ (баҳолаш мезони ҳар бир кўрсаткич бўйича 10 балл)

Баҳолаш мезонлари	Транспорт воситаларининг турлари			
	Темирйўл воситалари	Автобуслар	Енгил автомобиллар	Самолётлар
Ҳаракат хавфсизлиги	8	4	3	7
Саёҳат қиймаги	2	3	4	8
Тезлик	6	6	8	10
Оммавийлик	6	7	8	9
Турист хоҳиши бўйича йўлда тўхташ имконияти	1	8	10	1
Сигими	9	4	1	10
Шинамлиқ даражаси	8	6	7	9
Кўрсаткичлар бўйича жами баллар	40	38	41	54

⁶⁵Тадқиқотчи томонидан Ўзбекистонда туристларга хизмат кўрсатадиган транспорт воситаларининг таққослама рейтингиги тузиб чиқилди.

Таққослама маълумотлар асосида ҳаракат хавфсизлиги бўйича темир йўл 8 балл, самолётлар 7 балл билан юқори кўрсаткичга эга, шунга мос равишда тезлик бўйича энгил автомобиллар 8 балл, самолётлар 10 балл, туристлар оммавий фойдаланиши бўйича энгил автомобиллар 8 балл, самолётлар 9 балл, туристлар хоҳиш бўйича йўлларда тўхташ имконияти энгил автомобиллар 10 балл, автобуслар 8 балл, сизими бўйича темир йўл воситалари 9 балл, самолётлар 10 балл, шинамлиқ даражаси бўйича темир йўл 8 балл, самолётлар 9 балли кўрсаткичларга эга бўлди.

Юқоридаги таҳлиллар натижаси бўйича Ўзбекистонда туристлар учун энг қулай ва оммалашган транспорт воситалари ичида самолётлар 54 балл, энгил автомобиллар 41 балл, темир йўл 40 балл, автобуслар 38 балл кўрсаткичга эга бўлди. Бундан кўриниб турибдики, туристларга хизмат кўрсатишда ҳаво транспорти устуворликка эга экан.

Шунинг учун ҳаво транспортини ривожлантиришга алоҳида эътиборни қаратишимиз лозимдир. Бугунги кунда республикаимиз транспорт инфратузилмасининг энг катта тармоқларидан бири миллий авиакомпаниямиз “Ўзбекистон ҳаво йўллари”дир. Авиакомпания томонидан мунтазам равишда дунёнинг 40 дан ортиқ шаҳарларига, Европа ва Осиё мамлакатларига, Америка ва Японияга парвозларни амалга ошириб келмоқда.

Республикаимизда халқаро стандартларга мувофиқ 11 аэропорт (Тошкент, Нукус, Самарқанд, Бухоро, Урганч, Термиз, Қарши, Наманган, Андижон, Фарғона ва Навоий шаҳарларида) модернизация қилинди.

Ҳозирги кунда узоқ хорижлик туристларнинг мамлакатимизга ташрифи деярли 100% ҳаво кемаларида амалга оширилмоқда. Шунинг учун туристларга қулай шароитлар яратиш ва сифатли хизмат кўрсатиш мақсадида ҳаво кемаларимиз парки “Boeing-757-200”, “Boeing-767”, “Boeing 767-300 ER”, “Boeing 787-8 Drearliner”, “Airbus-A310”, “Airbus-A320-200” каби замонавий самолётлар билан тўлдирилди. Лекин шунга қарамасдан, бугунги кунда йўловчилар ва туристлар талабига республикаимиз ҳаво транспорти инфратузилмаси жавоб бера олмай қолди. Бу каби муаммоларни бартараф этиш мақсадида сўнгги йилларда ҳукуратимиз тамонидан ҳаво транспортини ривожлантириш мақсадида бир қатор

ислохотлар амалга оширилмоқда. Республикамизда 2019 йилдан халқаро тажрибалар асосида “Очиқ осмон” тартиби бўйича жорий этиш ишлар бошланди. Бунинг дастлабки натижалари сифатида, 2019 йил 11 мартдан бошлаб, лоукостер асосида ҳафтасига етти марта Бирлашган Араб Амирлигининг “Flydubay” авиакомпанияси Ўзбекистонга парвозларини бошлади. Шу сингари, 2019 йил 16 июлдан Тошкент-Тибилиси-Тошкент янги рейси очилди. авиачипталарни “E-ticet” тизими орқали сотиб олиш ва online мобилъ иловаси бўйича бронлаштириш имконияти пайдо бўлди.

2019 йил 1 октябрдан бошлаб республикамиздаги 4 та Нукус, Бухоро, Қарши ва Термиз халқаро аэропортлари “Очиқ осмон” тартиби жорий қилинди. 2019 йил 3 октябрдан “ИрАэро” авиакомпанияси “Санкт-Петербург-Қарши-Санкт-Петербург” йўналиши бўйича парвозларни йўлга қўйди. Шу сингари, 2019 йил 22 декабрдан “Москва-Андижон-Москва” рейси ҳам очилди⁶⁶. Аввалги рейслар бўйича ҳам қатновлар сони мунтазам равишда ошириб боришмоқда.

Туристларнинг транспортга бўлган энг оммалашган талабларидан яна бири автомобилларни ижарага олишдир. Бу хизматлар (“Rent-a-car”) бутун дунёда туристик бизнес билан боғлиқ энг даромадли фаолият турларидан бири ҳисобланади. Уларнинг моҳияти шундан иборатки, муайян ёшга тўлган исталган фуқаро автомобилларни ижарага бериш билан шуғулланадиган компанияга мурожаат этиб, вақтинчалик фойдаланиш учун ҳайдовчи ёки ҳайдовчисиз машина олиши мумкин.

Бу тажрибани Ўзбекистон Республикасида ҳам жорий қилиш бўйича ҳозирда меъерий-ҳуқуқий тизим ишлаб чиқилмоқда. Бу 2018 йил 1 апрелдан бошлаб синов тариқасида амалиётга киритилди. Автомобилларни ижарага бериш бизнеси анча мураккаб хизмат кўрсатиш тизимини ташкил этади. У автопаркни сақлаш ва унга техник хизмат кўрсатиш, автомобилларни бронлаштириш электрон системаларини, йўл навигацияси ахборот тизимларини, суғурта хизматлари, бонус дастурлари ва шу кабиларни ўз ичига олади. Ҳозирда “Rent-a-car” тизимини республикамизда тўлиқ ишга тушириш ишлари олиб боришмоқда.

⁶⁶Tourism in Uzbekistan 2019 статистик тўплами маълумотлари.

2018 йилдан бошлаб, туристларга ва йўловчиларга қулайлик яратиш мақсадида шаҳарлараро ва халқаро автобуслар қатнови сони бир неча баробарга оширилди, чипталарни сотиб олиш, брон ёки буюртма қилиш учун электрон тизим ишга туширилди. Бу соҳага тadbirkorлик субъектларини жалб қилган ҳолда “Тошкент-Самарқанд-Бухоро-Хива-Нукус”, “Тошкент-Гулжестон-Жиззах-Самарқанд-Қарши-Термиз”, “Қўқон-Фарғона-Андижон-Наманган” йўналишларида тасдиқланган график бўйича мунтазам қатновлар йўлга қўйилди.

Туристлик автобусларда чегарани кесиб ўтувчи туризм гуруҳлари учун чегараларда қўшни давлатлар билан чегара назоратидан тез ўтиш механизмини жорий этиш (мазкур механизмни жорий этишдан аввал туризм фаолияти субъектлари буюртмасига кўра туризм автобуслар учун чегара назоратидан ўтишда алоҳида йўлак ташкил этишни таъминлаш) ишлари олиб борилмоқда.

Транспорт хизматларини доимий равишда мувофиқлаштириш ишлари ҳам амалга оширилмоқда. Тошкент, Самарқанд, Бухоро ва Хива шаҳарларида давлат-хусусий шериклик асосида халқаро аэропортларни темир йўл вокзаллари ва автовокзаллар билан, шунингдек, йирик меҳмонхоналар билан боғловчи махсус автобуслар (shuttle-bus) авиарейслар жадвали билан боғлиқлигини назарда тутган ҳолда қатнашини таъминлаш ишлари режалаштирилмоқда.

Туристларга сифатли транспорт хизмати кўрсатишни яхшилаш мақсадида 2018 йилнинг ўзида 48 та туристик автобус ва 85 та микроавтобус четдан олиб келинди.

Шу билан биргаликда республикамизда туристларга транспорт хизмати кўрсатишда темир йўлнинг ҳам алоҳида ўрни бор. Туризмдаги охириги уч-тўрт йилликдаги ривожланишга мос равишда темир йўл транспорти тармоғини ҳам ривожлантириш мақсадида инвестицион лойиҳаларини амалга ошириш, темир йўллارни қуриш ва реконструкция қилиш ишлари олиб борилмоқда. Мамлакатимизда темир йўлларининг умумий узунлиги 6,2 минг километрни ташкил этади⁶⁷. Республикамиз Марказий Осиёда темир йўлларнинг зичлиги бўйича етакчи ўринни

⁶⁷ www/stat.uz.

эгаллайди. Ўзбекистонга келган туристлар ва йўловчиларга қулайликлар яратиш мақсадида 2011 йил 8 октябрдан "Афросиёб" тезюарар поездининг Тошкент-Самарқанд-Тошкент йўналиши фойдаланишга топширилди. Бу йўналиш мунтазам равишда кенгайтириб борилмоқда. Айни пайтда Тошкент-Бухоро-Тошкент, Тошкент-Қарши-Тошкент йўналишларида бир нечта "Афросиёб" тезюарар поездларидан фойдаланилмоқда. Шу билан биргаликда республикамизни водий вилоятлари билан боғлайдиган "Қамчиқ" давонида очилган темир йўл тунели ишга тушиши билан Тошкент-Андижон, Андижон-Бухоро, Андижон-Урганч йўналишларида бир нечта тезюарар поездлари қатнови йўлга қўйилди.

III БОБ. ТУРИЗМ ИНФРАТУЗИЛМАСИ РИВОЖЛАНИШИДА ИННОВАЦИЯЛАРНИНГ ҚўЛЛАНИШИ ШАРТ-ШАРОИТЛАРИ

**3.1. Туризм инфратузилмаси ривожланишига
инновацияларнинг таъсири.**

**3.2. Туризмда инновацияларни давлат томонидан қўллаб-
қувватлаш механизмлари.**

**3.3. Туризм инфратузилмасини ривожлантиришда рақамли
инновацион-технологияларни қўллаш йўналишлари.**

3.1. Туризм инфратузилмаси ривожланишига инновацияларнинг таъсири

Инновация ибораси инглизча “innovation” сўзидан олинган бўлиб, ўзбек тилида “янгилик” деган маънони беради. Умумий қилиб олганда инновация янги илмий-техник ютуқни ифодалаб, янги маҳсулотнинг амалда қўлланилиш жараёнига айтилади. Йозеф Шумпигер инновация назариясини ривожлантирган биринчи олимлардан ҳисобланади. У ўзининг “Иқтисодий ривожланиш назарияси” асарида инновацияга кенг тўхталиб ўтган. Шунинг учун уни инновациянинг кашфиётчиси (янгилик яратувчиси) деб ҳисоблашади. Шумпигер инновацияларни “Муаммоларни ҳал қилишнинг янги йўллари ёки ишлаб чиқариш омилларининг яхшироқ, ягона бирикмалари”-деб таърифлади ҳамда уларни тадбиркорлик ишининг ўзаги деб аниқлаб берди⁶⁸. Инновация ғоя, амалиёт, жараён ёки маҳсулот бўлиши мумкин, яъни у янги муаммоли ғоя ечимини татбиқ қилишни англатади.

Бутуи дунёда бўлгани каби бизнинг республикамизда ҳам инновациялар иқтисодиётнинг барча тармоқларида жорий қилинмоқда.

---

⁶⁸ www/studylib.ru

Президентимиз томонидан 2018 йил 21 сентябрда “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5544-сонли Фармон қабул қилинди⁶⁹.

Мазкур фармон илм-фан ва техника ютуқларини кенг қўлаган ҳолда иқтисодий тармоқларига, ижтимоий ва бошқа соҳаларга замонавий инновацион технологияларни тезкор жорий этишни назарда тутди. Шу билан биргаликда, жамият ва давлат ҳаётининг барча соҳалари шиддат билан ривожланаётгани ислохотларни мамлакатимизнинг жаҳон цивилизацияси етакчилари қаторига кириш йўлида тез ва сифатли илгарилашини таъминлайдиган замонавий инновацион ғоялар, ишланмалар ва технологияларга асосланган ҳолда амалга оширишни тақозо этади.

Бундан кўрииб турибдики, глобаллашув шароитида дунё мамлакатларида иқтисодий тармоқларига, ижтимоий ва бошқа соҳаларга замонавий инновацион технологияларни тезкорлик билан жорий этиш объектив заруратга айланди. Бу эса ўз навбатида, иқтисодийта илм-фан ва техника ютуқларини кенг қўлашни тақозо этмоқда. Ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатишни модернизация, диверсификация қилиш, унинг ҳажмини ошириш ҳамда ички ва ташқи бозорларда рақобатбардош маҳсулотлар турларини кенгайтиришга давлат миқёсида аҳамият берилмоқда. Мамлакатнинг ташқи бозорларда рақобатбардош маҳсулотлар турларини кенгайтириш масаласини ҳал қилишда туристик хизматлар экспорти муҳим аҳамиятга эга. Шунинг учун туризм соҳасини ривожлантиришда бир қанча муаммолар ва камчиликлар мавжуд бўлиб:

-иқтисодийнинг туризм тармоғи билан илмий муассасаларнинг ўзаро ҳамкорлиги даражаси пастлиги;

-туризм кўмитаси, вазирлик ва идоралар, шунингдек, маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг инновацион ривожланиш соҳасидаги фаолияти лозим даражада мувофиқлаштирилмаганлиги;

-туризм тараққийтини етарли даражада инновацион омиллар эвазига таъминлашда барча имкониятлар ишга солинмаётганлигидир.

⁶⁹ www/ Lex.uz

Шу билан бирга мамлакат иқтисодиётида, хусусан, туризм соҳасида инновацион иқтисодиётни баҳолашда кўплаб кўрсаткичларнинг мавжуд эмаслиги соҳа тараққиётига салбий таъсир кўрсатмоқда. Бу каби таъсирларни юмшатиш ва олдини олиш борасида бир қатор ишлар амалга оширилмоқда.

Масалан, туризмда инновацион технологияларни қўллаш учун яратилган шароитлардан бири, 2019 йилнинг 10 октябрь Ўзбекистон Республикаси Туризмни ривожлантириш давлат қўмитаси хузуридаги “Туризм ўқув-консалтинг маркази” давлат унитар корхонаси (ДУК) базасида тузилган Туризмни ривожлантириш институти ўз фаолиятини бошлади. Институт туризм соҳаси учун кадрлар тайёрлаш ва уларни қайта тайёрлаш, илм-фан ва таълим соҳасида хизмат кўрсатишда фундаментал ва илмий-амалий тадқиқотлар ўтказиш мақсадида ташкил этилди.

Туризмни ривожлантириш институти фаолиятининг устувор йўналишлари этиб қуйидагилар белгиланди:

-устувор йўналишларни шакллантириш, фундаментал ва илмий-амалий тадқиқотлар ҳамда изланишлар, туризм соҳасида долзарб муаммоларни ҳал қилишга йўналтирилган инновацион лойиҳаларни амалга ошириш;

-ҳалқаро амалиёт ва глобал тенденцияларни ўрганиш, уларнинг натижалари бўйича республика туризм тизими илғор тажриба ва фаолиятини татбиқ қилишга доир таклиф ва тавсиялар киритилади;

-туризм соҳасидаги илмий ишланмаларни амалиётга жорий этиш, илм-фан ва техника ютуқларини умумлаштириш ҳамда улардан фойдаланишда кўмак бериш;

-туризм тизимини ривожлантиришда устувор йўналишларга мувофиқ келувчи илмий тадқиқот ва инновацион лойиҳалар рўйхатини тасдиқлаш;

-илм-фандаги инновацион ғоялар ва истиқболли тенденцияларни илгари сурувчи ҳамда уларни туризм соҳасида фойдаланиш учун тарғиб қилувчи истеъдодли олимларни қўллаб-қувватлаш тизимини яратиш;

-хорижий тажриба асосида туризм соҳасидаги олий ва профессионал таълимнинг тизимли модернизацияси, жумладан таълим тамойиллари, моделлари ва технологияларини тузатишда иштирок этиш ва бошқалар.

Бу институт республикамиз туризми ривожланиши домий равишда қўллаб-қувватлаб туриши билан биргаликда тадқиқотларни мувофиқлаштириб бориши лозим.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда тадқиқотимизда туризмда инновацияларни қўллашнинг бир неча хил шаклларини ва кўринишларини таҳлил қилиб ўтамиз. Шу билан биргаликда туризмда (яъни эски маҳсулотнинг такомиллашган шакли) маҳсулот инновацияси ва жараён инновацияси (яъни эски технологияни янги технология билан алмаштириш) ҳақида фикр билдираамиз.

Биз такомиллаштирилган инновация, яъни уларнинг иш унумдорлиги ва иархларга таъсири ва радикал (кескин) инновация – тадқиқотда янги ғоянинг амалиётга татбиқ этилишининг таъсири ёки олиб борилган тадқиқотларнинг таъсирларини баҳолаш орқали туризм ривожланишини рағбатлантириш ва кенг қўламда кутилмаган янги инфратузилманинг шаклланганлигини кўришимиз мумкин. Инновацияни ҳар бир соҳада учратиш мумкин. Шунинг учун, анъанавий технологик инновацияга қўшимча қиладиган бўлсак, дизайн ёки маркетингда инновация орқали янги бизнес андозалари, ишни ташкил қилишнинг янги йўллари ишлаб чиқилмоқда. Инновациянинг турли хилдаги барча энг яхши усулларидан туризм ривожланишини бошқаришни такомиллаштиришда фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

Юқоридагилардан келиб чиқиб айтиш мумкинки, туркомпаниялар учун фақат инновация қилиш етарли эмас, бозор талабини ёки бозордаги ўзгаришларни вақтида сезмаса, инновацион жараёнда уларни ҳисобга олмаса амалга оширилаётгани ишлар самарадорлиги бўлмайди.

Шунинг учун туркомпанияларнинг инновацияни амалга оширишга ташқи ва ички омиллар таъсирларини кўриб ўтамиз (3.1.1-расм). Туристтик компанияларнинг инновацияларни жорий қилишдаги тўртта энг аҳамиятли омилларини кўриб ўтамиз:

–стратегик устунликлар, яъни ижтимоий-иқтисодий муҳитнинг (ички ва ташқи туристик бозор, туроператор ва турагентлар, туристлар) барқарорлиги;

-ходимларнинг профессионалиги (янги технологиялар, профессионал ўқитиш, текширув ва алоқалар билан боғланган) билан боғлиқлиги;

-ташқил қилиш маҳорати (компаниянинг бошқа ресурслари ичида инновацияга камроқ таъсир қиладиганлар) юқорилиги;

-қарор қабул қилиш (бажарилган иш кетма-кетлиги, тартиби, ҳажми, баҳолаш) қобилиятларидир⁷⁰.

3.1.1-расм. Инновацияларни қўлланишга таъсир қиладиган асосий омиллар⁷¹.

Инновацияларни қўлланиши ва ривожланишида барча ўзгариб турувчилар муҳим аҳамиятга эга. Сабаби, ҳар бир омил вақт ўтиши билан ўзгариш хусусиятига эгадир.

Туризмда инновацияларни қўллаш жараёнига бир назар ташлайдиган бўлсак, "United States Luggage" компанияси ходими

⁷⁰Carmen Babaita, Gabriela Sipos, Andreia Ispas, Andrea Nagy. Leadership style and culture for innovation in hotel industry. Economic Department-Tourism Services. West University of Timisoara, Faculty of Economics and Business Administration Timisoara Romania. 2010 y. – p 8

⁷¹ Жулең томонидан тақдим қилинган инновацияларни татбиқ этишга таъсир қиладиган омиллар асосида тузилди.

Bernard Devid Sadou томонидан 1972 йилда гилдиракли жомадонлар ихтироси учун патент олинishi билан жадал ривожланиши бошланган бўлса, бу ҳолат бугунгача соҳанинг буткул электронлашуви ҳамда унда сунъий интеллект иштироки фаоллашуви билан давом этмоқда. Бундан 50 йилча аввал оғир юклар сабаб ўртага чиққан инновация ва бугунги кашфиётлар моҳиятан бир негизга эга, яъни ҳар қандай инновация муаммо ва унинг ечимини излашга алоқадор бўлади. Бугуннинг энг катта муаммоси – инсонларнинг ниҳоятда қулай ҳаётга интилиши ва доимо бунга халақит берувчи омиллар келиб чиқаверишидир. Масалан, Ер сайёраси аҳолиси кўпайиши, турли соҳалардаги мураккаб ривожланишлар “Big information” (“Улкан ахборотлар”) масаласини вужудга келтирди. Меҳмонхоналар, аэропортлар ёки туризм бизнесининг бошқа субъектлари бир неча юзлаб, балки минглаб мижозларнинг ахборотларини таҳлил қилиши, уларга самарали хизмат кўрсатиши керак. Ундан ташқари, бу бизнеслар ўз ходимлари ва ҳамкорлари билан боғлиқ ахборотлар оқимини бошқариши ҳам керак. Шу туфайли, соҳанинг кўп тармоқларида автоматлаштиришда инновацион жараёнлари кечмоқда. Инсонлар амалга ошириши қийин бўлган ишларни компьютерлар, роботлар ва сунъий онг бажариши бизнинг давримизга келиб одатий ҳолга айланиб бормоқда. Бунга авиачипталарни, меҳмонхоналарни Amadeus, Galileo орқали бронлаш, меҳмонхоналарни автоматлашган тарзда бошқариш имкониятини берувчи OPERA, Fidelio, Epitome ва бошқа шу каби дастурларнинг ривожлангани мисол бўлади. Яна шунини алоҳида таъкидлаш зарурки, туризм бизнеси субъектлари ўз маҳсулотини мижозларга самарали етказмоқчи бўлса, албатта, замонавий коммуникацион-технологиялардан фойдаланиши керак.

Бизнесларнинг ўз интернет сайтлари, ижтимоий медидада ёки саёҳат қилувчилар орасида машҳур йирик онлайн платформалар, хусусан booking.com, tripadvisor.com, ehpedia.com, cheapair.com каби сайтларда ўз саҳифалари бўлиши ва уларнинг тез-тез янгиланиб бориши маркетингта инновацион ёндашишнинг яққол мисоли бўлади. Ахир, фойдаланувчиларнинг интернет кенгликларида қолдирадиган фикрлари, ўзларига кўрсатилган хизматларга берадиган баҳолари асосида шаклландиган рейтинглар сифатли маҳсулот таклиф этувчи компаниялар учун ҳаққоний реклама, жамоатчилик билан алоқа ўриатиш (PR) механизми бўлиб хизмат қилади.

Илмий изланишнинг ҳозирги даврда бизнинг республикамизда иқтисодиёт ривожланиш ҳолати ва барча тармоқлардаги структуравий ўзгаришларга мос равишда олиб борилиши иқтисодиётда бўлаётган ўзгаришларни мувофиқлаштиришга замин бўлмоқда. Айниқса, ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳаларида янгилик киритиш жараёни бўйича кўп муаммолар пайдо бўлмоқда ҳамда уларни ўз вақтида ҳал этишда, тажрибали мутахассисларни, моддий техник базани, ташкилий ва услубий тадбирларни талаб этади.

Бозор иқтисодиётида турли хил мулк шаклида фаолият кўрсатаётган корхоналарнинг муаммолари инновацион жараёнларни қўллашда юзага келиши мумкин. Корхоналар ўз фаолиятларида инновацияларни қўллашдаги муаммоларни ҳал этишга йўналтирсаларда, маълум ҳолатларда қийин шароитга тушиб қолиш эҳтимоли кўп учрайди. Чунки инновацияларни қўллаш ҳар қандай корхонада амалга ошириб бўлмайди. Шунинг учун инновацияларни амалга ошириш айрим корхоналар фаолиятидагина кузатиш мумкин. Масалан, корхоналар янгилик жорий этиш жараёнида, хориждан инвестициялар жалб этиш ва рақобатдош маҳсулот чиқариш борасида ҳал этилмаган масалаларга дучор бўлиб, уларни ечимини топишга интиладилар.

Корхоналарнинг инновацияга сарфлаган маблағлари рақобатнинг янги кўринишини шакллантиради. Бу ҳолат янги маҳсулот, янги технология, умуман бирор бир янгиликка, устунликка эга бўлганда содир бўлади. Натىжада бошқа корхоналар тинч яшашига халақит бера бошлайди. Чунки инновация асосида фаолият кўрсатаётган рақиб бошқалардан сакраб-сакраб олдинга кетиб қолади ва ўз соҳасида монополистга айланиши мумкин. Буни таниқли олим Йозеф Шумпигер ўзининг асрларида “Яратувчи бузғунлик” деб айтган.

Инновацион ишланмаларни корхоналар тўғридан-тўғри жорий қила олмайди. Инновацияларни жорий қилишга ҳам пухта тайёргарлик ишларини олиб бориш керак. Шу сингари туризм соҳасида ҳам бизнинг фикримизча, инновацион жараёнларни амалга оширишда куйидаги босқичларда амалга ошириш мақсадга мувофиқ бўлади.

Биринчи босқичда, илгари сурилаётган ғояларни бир тизимга келтириш. Бу босқичда инновацион ғояларни амалда қўллаш имкониятлари аниқланади. Бунда бир неча муқобил вариантлар юзага келиши табиий. Улардан энг мақбул варианты танланади. Янги

туристик маҳсулотнинг давлат имиджига ва инфратузилмага, туризмни ривожлантириш стратегиясига мувофиқ келиши аниқланади.

Иккинчи босқичда, аниқланган гоёларни танлаш ва инфратузилмани ривожлантириш гоёлари ишлаб чиқарилади. Бунда қуйидагиларга эътибор бериледи:

- туризм бозорида технологик ўзгаришлар ҳақида ахборот тўплаш;
- турмаҳсулотни ишлаб чиқариш ва ўзлаштириш муносабатларида инфратузилманинг имкониятлари ҳақида ахборот тўплаш;
- таваккалчилик даражаси ва меъёрларини белгилаш.

Учинчи босқичда янги турмаҳсулотнинг иқтисодий самарадорлигини таҳлил этиш, маркетинг дастурларини ишлаб чиқиш керак. Маркетинг янги маҳсулотни юзага келиши учун ёрдам берадиган соҳа ҳисобланади. Бу босқичда эътибор қаратиладиган жиҳатлар қуйидагича:

- гоё аниқ лойиҳа кўринишига ўтганда турмаҳсулотни техник жиҳатдан ишлаб кўриш;
- турмаҳсулотнинг тавсифини аниқлаш, унинг истеъмол хусусиятларини ва сифатини баҳолаш;
- савдо ҳажми ва бозорнинг потенциал (яширин) талабини баҳолаш;
- янги турмаҳсулотни яратиш ва ўзлаштиришга кетадиган харажатларни (инвестицияларни) аниқлаш;
- янги турмаҳсулот ишлаб чиқариш учун зарур ресурсларнинг мавжудлиги;
- янги турмаҳсулот ишлаб чиқариш муддатлари билан бозорга кириш;
- янги турмаҳсулот ишлаб чиқариш рентабеллигини (фойдалилиги) баҳолаш ва таҳлил этиш, маҳсулот бўйича маркетинг дастурларини ишлаб чиқариш.

Тўртинчи босқичда янги турмаҳсулот яратишни кўриб чиқиш амалга оширилади. Кўришиб турибдики, янги турмаҳсулотни яратиш босқичигача учта босқич амалга оширилади. Бу ҳам туризмда инновацияларни қўллашдаги қийинчиликларнинг нақадар мураккаблигини кўрсатиб турибди.

Янги турмаҳсулот яратиш босқичида қуйидагилар амалга оширилиши керак:

• инфратузилма тармоқлари бўйича мажбуриятларни тақсимлаш билан янги турмахсулотни ривожлантиришнинг аниқ дастурини ишлаб чиқиш;

• намунавий турмахсулот яратиш ва тадқиқот ўтказиш (ижтимоий-иқтисодий, экологик хавфсизлигини ва ҳоказоларни текшириш);

• турмахсулотларнинг номланишини, товар белгисини, расмийлаштиришни, унинг қандай тури ўналишда (қайси минтақа давлатлари, қандай ёшдаги туристлар учун) фойдаланишни белгилаб олиш. Шунини алоҳида қайд этиш керакки, тўртинчи босқичнинг ўзида янгича ёндашувларни амалга ошириш тақозо этилади.

Бешинчи босқичда туристик бозорда тест ўтказиш жараёни кўриб чиқилиши лозим:

• чекланган бозорда уч ой мобайнида нарх ва бошқа тижорат муҳитлари (нархлардан чегирмалар тақдим этиш, кредитлар ва бошқалар) бўйича ўтказиш;

• турмахсулотни тарқатишнинг (сотишнинг) мақбул каналларини танлаш;

• реклама услублари ва воситаларини танлаш ва бошқалар.

Олтинчи босқичда турмахсулотни сотиш бўйича маркетинг дастури асосида янги ишлаб чиқилган турмахсулотни фойдаланишга жорий этиш ҳақида қарор қабул қилиш (оммавий, кенг қўламда) амалга оширилади.

Бу босқичда турмахсулот яратиш жараёни бошланиб, турмаршрутни (хизматларни) ишлаб чиқариш амалга оширилади. Бу босқичда асосий бажариладиган ишлар куйидагилардан иборат бўлади:

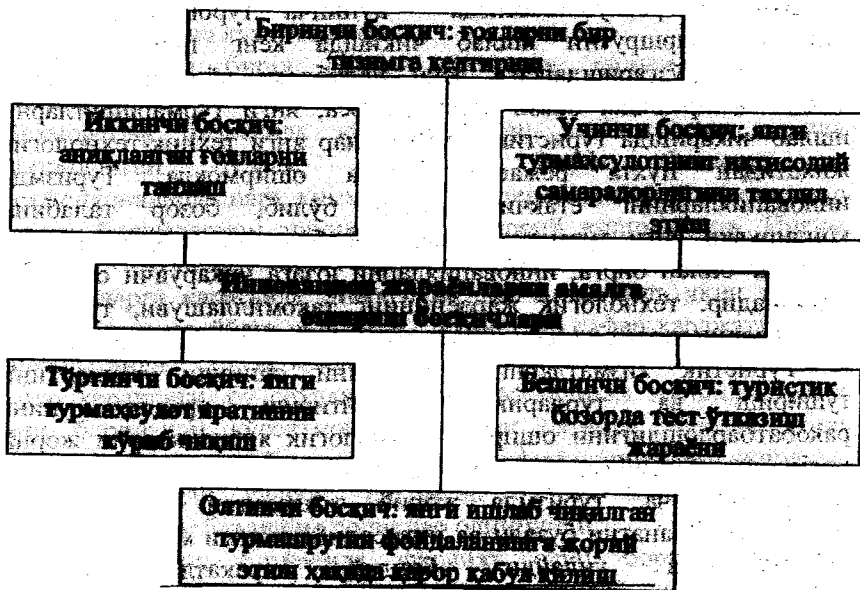
• инновацияни тижорий асослаш, турмахсулот рентабеллиги, талаб ва эҳтиёжларни қондириш даражаси, сотиш услуби ва каналлари;

• турмахсулотларни сотишда тажрибанинг мавжудлиги, бозордаги машҳурлик, турагентлар ва туристлар билан турғун алоқалар;

• туристик ресурслардан самарали фойдаланиш ва турмахсулотларни ишлаб чиқариш имкониятлари, мавжуд имкониятлардан фойдаланиш ва малакали кадрлар билан таъминланганлик;

• молиявий имкониятлар, туристик маҳсулотларни ишлаб чиқаришда инвестицияларнинг умумий йиғиндиси ва молиявий манбалар, ҳисобот даврида кутилиши мумкин бўлган (фойдалилик ёки зарар кўриш) натижалари;

• турмахсулотни халқаро меъёрий кўрсаткичларга, стандартларга ва давлат меъёрларига мувофиқлаштириш ва бошқалар.

3.1.2-расм. Туризмда инновацион жараёнларни амалга ошириш босқичлари.⁷²

Агар юқоридаги босқичлар муваффақиятли амалга оширилса, ҳар қандай туристик корхона инновацияни жорий этганда бозорга шиддат билан кириб боради ва максимал фойда олишга киришади. Шундай муҳит юзага келиши мумкинки, бунда монопол мавқега эга бўлиш ҳам табиий. Шунинг учун бу жараён жуда мураккаб ҳисобланади. Шунга қарамасдан, кўпгина тармоқларга қараганда туризмда инновацияларни қўллаш кенг тарқалаётган бўлиб, деярли барча туристик компаниялар ва меҳмонхоналарда қўлланилмоқда. Бунда бир туристик фирмадан бошқа туристик фирмага ўтиш характери фарқланади. Айрим туркомпаниялар учун анъанавий профилга кирувчи турмахсулотлар ассортиментини алмаштириш ёки турмахсулотлар сонини сезиларли даражада ошириш, бошқалар

⁷² Тадқиқотчи томонидан ишлаб чиқилган.

учун истеъмом талабларини инобатга олган ҳолда, анъанавий турмахсулотнинг истеъмом сифатини оширади⁷³.

Бизнинг республикамизда кўпинча туроператлар янги туристик маршрутни ишлаб чиқишда кенг тадқиқотларсиз, технологик ўзгаришларсиз, эски услубдаги кўриниш асосида амалга оширмақда, баъзи ҳолларда эса, янги турмаршрутларни ишлаб чиқаришда туристик компаниялар янги техник-технологик жиҳатидан пухта режасиз амалга оширмақда. Туризмда инновацияларнинг етакчи мотиви бўлиб, бозор талабини қондирувчи янги турмахсулотлар ишлаб чиқариш ҳисобланади. Шунинг билан бирга, инновацияларни юзага чиқарувчи сабаблар турличадир: технологик жараёнининг такомиллашуви, туристик ресурсларни иқтисод қилиш, экологик талаблар ва бошқалардир.

Туристтик хизматларнинг сифатини ошириш, таннархини тушириш ва турларини кенгайтириш орқали унинг рақобатбардошлигини ошириш, технологик янгиликларни жорий қилишнинг асосий мақсади ҳисобланади.

Фикримизча, туризмда жорий этиладиган инновациялар мавжуд мувозанатни бузади ва иқтисодиётни янги мувозанат сари ривожланишга ундайди. Бундай ҳаракатлар жамият ривожланишини таъминловчи ҳар кунда ва ҳар дақиқада содир бўладиган меъёрий жараён ҳисобланади.

Жамият ҳаётининг турли йўналишларини бошқаришда йўл қўйиладиган хатолар ёки сиёсий воқеалар, шунингдек, айрим қутилмаган фалокатлар натижасида юзага келадиган инқирозлар инновацияларнинг юзага чиқишига туртки беради.

Мисол учун оладиган бўлсак, диверсификация шароитида инновацияларни қўллашнинг халқаро тажрибалари кўрсатишича, ҳозирги пайтда жаҳон ҳамжамятида ривожланган мамлакатларда анъанавий илмий-техника тараққиёти тушунчасидан, илмий-технологик инновация тушунчасига ўтилмоқда ва янгиликларни ишлаб чиқаришга татбиқ этиш жадал амалга оширилмоқда. (Бу бўйича кейинги 3.2. параграфда кенгрок тўхталиб ўтамиз). Айниқса, диверсификация шароитида бундай жараён кўлами янада кенгайиб бориши табиий. Ҳозирги инновацион тартибнинг

⁷³ www.strategyclub.com

аввалгисидан фарқи шундаки, унинг шаклланиши ва давлат томонидан молиялаштириш тизимидан технологик ҳамда илмий инновациялар барча турларини давлат томонидан рағбатлантиришга ўтиш кузатилмоқда.

Шу билан бирга охириги йилларда туризмда анчагина геосийёсий, ижтимоий ва технологик ўзгаришлар кузатилмоқда. Меҳмонхона бизнесида қўлланилаётган инновациялар ҳақида тўхталадиган бўлсак, АҚШнинг йирик бозорларидаги меҳмонхоналарда нарх қимматлашади, зеро, маҳаллий ҳукуматлар курорт йиғимларини тобора кўпроқ жорий қилишмоқда. Йиғим суммаси суткасига 25 АҚШ долларигача ортиши мумкин. Прогнозларга қараганда, Чикаго ва Лос-Анжелесда яқин кунлар ичида йиғимлар йўлга қўйилади. Туристлар сафар харажатларини ҳисоблаганда, ҳар эҳтимолга қарши, йиғимларни ҳам инобатга олиш кераклиги, бу соҳада тўлиқ шаффофликка эришишга ҳали вақт борлигини кўрсатмоқда. Умуман олганда, бунинг яхши томони ҳам мавжуд. Бу номерларга тарифни оширишдан яхшироқ, улардан фаркли ўлароқ, йиғимлар бўлган меҳмонхоналарда яшаганлик учун баъзи бир солиқлар олинмайди.

Меҳмонхона бизнесида фаолият олиб бораётганларнинг ҳаёлида инновацион технологияларни қандай жорий қилиш мумкинлиги борасида фикрлар айланади. Бу борада айниқса, “интернет-буюмлар” (IoT) “Nest” ақлли термостати ёки “Alexa” овозли ёрдамчиси каби уланувчи қурилмаларга йўналтирилган сармоялар барчанинг диққатини тортмоқда. Бундай инновацион ишланмалардан бири “Marriott Samsung” ва “Legrand SA” билан ҳамкорликда ишлаб чиқилган бўлиб, меҳмонхона номерида сизнинг сезимли сув ҳароратингизни эслаб қолувчи душ, оилавий суратларга алмаштириш мумкин бўлган деворий суратлар ва овозли сўровга биноан видео кўрсата олувчи дисплей ўрнатилган кўзгуларни кўриш мумкин. Бундай хизматларни биринчи бўлиб “W-Hotels” меҳмонхоналари тармоғи таклиф қилмоқда.

Инновацияларни қўллаш борасида 2018 йилда “Hilton” меҳмонхоналар занжири “ақлли номерлар”ни намоён қилди. “Ақлли номерлар”да мобил илова ёрдамида телевизор, ёруғлик, ҳаво ҳарорати ва рақамли рамкалардаги тасвирларни бошқариш мумкин. Бундай номерлар АҚШнинг йирик шаҳарларда пайдо

бўлди, 2019 йилдан уларнинг барчаси “Hilton” меҳмонхоналарида татбиқ этила бошланди.

Бизнинг фикримизча, меҳмонхона бизнеси бундан кейин тўрт девор билан чеклана олмайди. Бугунги кунда бизнесменлар меҳмонхона секторидан кўра сайёҳлик секторидagi фаолиятини кенгайтирмоқда. Иқтисодийнинг ҳар бир секторига, жумладан туризмда ҳам барчаси экотизимларга бориб тақалади, бу эса аралаш соҳалардан тўғри фойдалана олишда қолмоқда. Шу сингари хусусан, меҳмонхоналар тобора кўпроқ ўз экскурсион дастур ва тадбирларни таклиф қилиши керак.

Жаҳон туризмидаги бундай ўзгаришларга мос равишда ҳар бир давлат ўзининг стратегиясини ишлаб чиқмоқда. Масалан, республикамизга ташриф буюрмоқчи бўлган сайёҳ интернет орқали ўз саёҳатини режалаштириши, меҳмонхона ва авиакомпаниялар онлайн хизматларидан фойдаланиши мумкин. Мамлакат худудига смартфонлардаги махсус мобиль иловалар орқали такси чақиртириш, овқат буюртма қилиш, ресторанда жой банд қилиш ёки бораётган манзиллари ҳақида интернетдан маълумот олиш имконияти бор.

Шу сингари охириги йилларда инновацион технологияларни жорий этиш борасида республикамизда ҳам бир қатор ишлар амалга оширилмоқда. Масалан, Ўрта Осиё ва Кавказорти мамлакатларидаги йирик ва жадал ривожланаётган онлайн агентлик ҳисобланган “Oriental ExpressCA” Ўзбекистон туристик хизматларини тарғиб қилишда фаоллик кўрсатаётти, йилдан-йилга OrexCA.com фойдаланувчилари диёримиз, унинг ранг-баранг табиати, халқимизнинг урф-одатлари, туристик манзилгоҳлар ҳақида шу манбадан маълумот олмақда. Республикамизда туроператорлар ва меҳмонхоналар ўртасида интернет воситасида ахборот алмашиш сервиси – “HoteliOS” жорий қилинган. Мазкур тизим МДХ давлатлари орасида муқобили йўқ бўлган инновацион лойиҳа ҳисобланади. Туристлар суғурта полисларини онлайн олиш имкониятларининг мамлакатимизда жорий қилингани ҳам шулар жумласидандир.

Бироқ, биз Ўзбекистонга кўпроқ сайёҳлар ташриф буюришига эришиш, бизда мавжуд маданий, тарихий обидалар ва ўзига хос табиатга эга манзилгоҳларни оммалаштириш бўйича кўп ишларни амалга оширишимиз керак. Халқимиз тинчлиги ва сарҳадларимиз хавфсизлиги чора-тадбирлари кўрилган ҳолда, юртимиз меҳмонлари,

уларнинг шаҳару қишлоқларимизга келиши учун иложи борича қулайликлар яратилса, инновациялар ёрдамида уларнинг ҳаракатларини тежаш масалалари ҳал қилинса, Ўзбекистондаги туристик хизматлар янада жозибадор бўлади ва кўпроқ даромад олиб келади.

Саёҳатни қулайроқ ва камҳаржроқ бўлиши учун индивидуал туризмга ҳам босқичма-босқич кенг йўл очиш зарур. Яъни юртимизга сайёҳлар жамоа бўлиб келишидан ташқари, чет элликларнинг ўзи мустақил равишда шаҳарларимизни сайр қилишини рағбатлантириш керак, деб ҳисоблаймиз. Хусусан, Airbnb, Couchsurfing, HomeAway каби интернет хизматлари орқали саёҳатни ташкил қилиш анча самарали ва ҳамёнбоп бўлиб қолган⁷⁴.

Туризм соҳасини инновацион ривожлантиришнинг асосий йўналишлари сифатида smart-туризмни ривожлантириш, интерфаол харита ва интерфаол буклетларини жорий қилиш, тарихий бинолар ва ёдгорликларга интерфаол доскаларни жойлаштириш, сайёҳлик портали ва чипталар харидини бошқаришнинг ягона тизимини яратиш. Экскурсияларни брон қилиш учун ягона манба яратиш, сайёҳлик хизматлари ва агентликларнинг ягона реестрини тузиш. Музейлар ва уларга ташриф буюрувчилар учун ягона стандартлаштирилган платформани ишлаб чиқиш каби йўналишларда катта ишлар амалга оширилмоқда.

Ўзбекистонда туризм инфратузилмаси жаҳон бозори талаблари билан мос равишда ривожланиб борамоқда. Шунинг учун юқорида кўриб ўтилган омилларнинг ҳар бири туризмда инновацияларни қўллашда алоҳида аҳамиятга эгадир.

3.2. Туризмда инновацияларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш механизмлари

Инновацион фаолият, инновацияларга олиб келадиган илмий, технологик, ташкилий, молиявий, тижорат фаолияти мажмуидир. Жамиятда натижа олиш учун бўлган ёндашувлар, янги билимлар, технологиялар, услубларни жорий қилиш инновацион фаолият ҳисобланади.

Туризмда инновацияларга маълум янгиликларга эга бўлган, ижобий ўзгаришларни юзага келтира оладиган тизимли механизм ва

⁷⁴www/uzbektourism.uz

минтақаларда туризмнинг барқарор ривожланишини ва ишлашини таъминлайдиган омил сифатида қаралиши керак. Мамлакатимизда инновацион сайёҳлик лойиҳаларини яратиш, амалга ошириш ғояси, катта даромад олишни бошламасдан ҳам, сайёҳликнинг ривожланишига туртки бериши ва шу билан бирга аҳоли учун янги иш ўринларини яратиш, даромадлар ўсишига фаол ҳисса қўлиши мумкин. Инновация доираси кенг қамровли бўлиб, у нафақат илмий-техник ишланмалар ва ихтироларни амалда қўлланишини қамраб қолмай, балки маҳсулот, жараёнлар, маркетинг ва ташкилий ўзгаришларни ўз ичига олади. Илмий-техникавий инқилоб жамиятнинг барча бўғимларига, шу сингари оммавий сайёҳликни шакллантиришга таъсир кўрсатиб, унинг моддий-техникавий асосига айланди. Ихтиро қилинган янги материаллар, нанотехнологиялар, ахборот узатиш воситалари, биотехнология каби юксак технологиялар ижтимоий-маданий хизмат бўлган туризм соҳасига катта таъсир кўрсатди. Масалан, полимер, композицион ва бошқа янги материалларнинг пайдо бўлиши янги турдаги кийим-кечаклар, турли-туман спорт жиҳозлари ва такомиллашган ишлаб чиқариш ускуналарнинг пайдо бўлишига олиб келди. Янги материаллар экстремал туризмнинг моддий-техник базаси бўлиб, сув, тоғ ва бошқа сайёҳлик турларини ривожлантиришга ёрдам берди. Туризм соҳасидаги инновациялар янги маҳсулотни яратиш ёки мавжуд бўлган маҳсулотни ўзгартириш, транспорт, меҳмонхона ва бошқа хизматларни яхшилаш, янги бозорларни шакллантириш, замонавий ахборот ва телекоммуникация технологияларни ҳамда ташкилий-бошқарув фаолиятида замонавий шаклларни жорий этишга қаратилган.

Шундай қилиб, туризм соҳасидаги янгилик янги маҳсулотни яратиш ёки мавжуд бўлган маҳсулотни ўзгартириш, транспорт, меҳмонхона ва бошқа хизматларни яхшилаш, янги бозорларни шакллантириш, замонавий ахборот ҳамда телекоммуникация технологияларини жорий этиш ва ташкилий-бошқарув фаолиятини жорий этишга қаратилган.

Туризм фаолияти нафақат сайёҳлик хизматларини тақдим этиш, балки давлат ва иқтисодийнинг қўллаб соҳалари учун даромад манбаи ҳисобланади. Бугунги кунда туризм ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг катализатори вазифасини бажарадиган транспорт, меҳмонхона ва ресторан хизматлари, савдо, қурилиш, истеъмол

товарлари ишлаб чиқариш каби қўлаб муҳим тармоқларга катта таъсир кўрсатмоқда. Туризм – давлат ва минтақавий даражаларда иқтисодийнинг қўлаб тармоқларининг ижтимоий-иқтисодий ўзаро таъсирини тартибга солишнинг тизимли ёндашувини талаб қиладиган мураккаб тармоқлараро комплексга айланди.

Бу борада давлатнинг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат бўлиши керак:

-туризм сиёсатининг принципларини белгилаш ва ривожлантириш, уларни амалга ошириш дастурлари, фаолият натижаларини мониторинг қилиш ва тадқиқ этиш механизми (статистика ташкилоти, идоравий тадқиқотлар);

-туризм учун қулай шарт-шароитлар яратиш, тегишли инфратузилма, дўстона муҳит яратиш учун турли компаниялар, ташкилотлар ва жамиятларнинг фаолиятини мувофиқлаштириш;

-инновация ва ҳамкорликни рағбатлантириш орқали туризм ва маркетингни қўлаб-қувватлаш, мамлакатнинг жозибали обрў-эътиборини яратишдир.

Инновацияларни яратиш ва жорий қилиш турли хил иқтисодий ва ижтимоий соҳаларнинг биргаликдаги саъй-ҳаракатларини талаб қиладиганлиги сабабли, давлат томонидан қўлаб-қувватланмай туриб, инновацияларни жорий этиш ва ривожлантириш мумкин эмас. Бунинг учун учта схемадан фойдаланишни талаб қилади:

-худудий ва маҳаллий ҳокимиятларнинг махсус мақсадли дастурлари ва ажратмаларини амалга оширишда давлатнинг бевосита ишгиروي;

-бюджет маблағлари ҳисобидан молиялаштириладиган ва потенциал фойдаланувчиларнинг кенг доираси бепул фойдаланиш учун йирик миллий марказларни (лабораторияларни) яратиш.

-туризм соҳасида минтақавий мақсадли дастурларни амалга ошириш.

Ҳозир республикамизнинг барча вилоятларида туризм соҳасидаги минтақавий мақсадли дастурлар ишлаб чиқилиб, амалга оширилмоқда. Масалан, 2019 – 2025 йилларда Ўзбекистон Республикасида туризм соҳасини ривожлантириш Концепцияси қулай иқтисодий шароитлар ва омилларни яратиш бўйича олиб борилаётган ислохотларнинг самарадорлигини ошириш, туризм соҳасини жадал ривожлантириш бўйича устувор мақсад ва вазифаларни белгилаш, унинг

иқтисодийётдаги ўрни ва улушини ошириш, хизматларни диверсификациялаш, уларнинг сифатини ошириш ҳамда туризм инфратузилмасини такомиллаштиришга қаратилган. Лекин, шу билан бирга туризм инфратузилмасини такомиллаштиришда асосий вазифалардан бири туристик ахборот марказларини яратишга инновацион ёндашувлар талаб қилинмоқда.

Бу борада кўпгина давлатлар сайёҳлик инфратузилмасининг мукаммал ишлаши учун, бир қатор йўналишларини ривожлантириш мақсадида махсус миллий ташкилотлар ташкил қилган. Бунга мисол қилиб, Финландия туризмни оладиган бўлсак, туризм кенгашининг маркетинг бўйича 11 давлатда ваколатхоналари очилган. Финландия туризм кенгаши миллий туризмни ривожлантиришда биринчилардан бўлиб, ахборот технологияси имкониятларидан самарали фойдалана бошлади. Улар туризм соҳаси вакиллари ва бошқа манфаатдор гуруҳлар билан стратегик ҳамкорликни амалга ошириш йўли билан, мамлакатнинг халқаро бозордаги мавқеини ва таъсирини максимал даражада оширишга эришди.

Ушбу мақсадга эришишда энг муҳим воситалар электрон ахборот ва коммуникация технологиялари ҳисобланади. Финландия туризм кенгаши Миллий туризм имиджини яратишга, истеъмолчилар ва бозорларнинг аниқ сегментациясига ҳамда самарали маркетингта алоҳида аҳамият берди ва бир қатор муваффақиятларга эришди.

Бундан ташқари, ҳозирги пайтда жаҳон ҳамжамиятининг ривожланган мамлакатларида анъанавий илмий-техника тараққиётида инновацион, илмий-технологик тартибга жадал ўтиш жараёни рўй бермоқда. Айниқса, диверсификация шароитида бундай жараён кўлами янада кенгайиб бориши табиий. Инновацион тартибнинг аввалгисидан фарқи шундаки, фаннинг шаклланиши ва давлат томонидан молиялаштириш тизимидан технологик ҳамда илмий инновацияларнинг барча турларини давлат томонидан рағбатлантиришга ўтиш кузатишмоқда. АҚШда ва хусусан, Ғарбий Европада энг аввало Франция, Германияда фан-техника сиёсатининг инновацион сиёсатга айланиши рўй бермоқда. Унинг асосий вазифаси илмий-технологик инновациялар, энг аввало, кичик бизнес ва тадбиркорлик учун, шунингдек, ўрта ва қисқа муддатли дастурлар соҳасида тезкор диверсификация учун энг қулай шароитлар яратишдир. Фан ва таълимни молиялаш бўйича АҚШ жаҳонда етакчи ўринлардан

бирини эгаллайди. Янгилликларни жорий этиш жараёнлари жуда тез амалга оширилиб, уларнинг рақобатчилари ҳам топилади. Кўплаб ривожланган мамлакатларда диверсификация шароитида илмий тадқиқот ишлари ва муҳандислик тадқиқотлари (ИТИМТ)ни молиялашда давлатнинг роли анча фаол бўлиб, фақат давлат ташкилотлари томонидангина амалга оширилмайди. Бунга хусусий корхоналар ҳам ўз ҳиссаларини қўшиб боради. Ҳозирги вақтда АҚШда федерал ҳукумат улуши (молиялаш манбаи сифатида) барча харажатлар салмоғининг тахминан 50 фоизини ташкил этади. Бу кўрсаткич Буюк Британия, Швеция ва Германияда 40 фоиз атрофида, Францияда 57 фоиз, Японияда 28 фоизга тўғри келади. ИТИМТнинг давлат томонидан бундай эътибор билан қўллаб-қувватланиши қонуний бўлиб, бир қатор далиллар билан изоҳланади.

Диверсификация шароитида илмий тадқиқот конструкторлик ишлари давлат томонидан турли шаклларда қўллаб-қувватланиши мумкин, жумладан:

-илмий тадқиқотлар учун бевосита бюджет маблағларини ажратиш (давлат ташкилотлари орқали молиялаш, шартномалар тузиш, субсидиялар ажратиш). Айни ҳолатда давлат йирик харажатлар талаб қилинадиган ва кўплаб таваккалчиликка эга бўлган фаннинг етакчи йўналишларидаги кўп капиталли тадқиқотларни молиялашни ўз бўйига олади;

-илмий тадқиқотларни бевосита молиялашнинг турли усуллари, хусусий компаниялар, инновация жараёнини рағбатлантириш, шунингдек, улар инвестициясини янги асбоб-ускуналар олиш учун кенгайтириш мақсадларида солиқ ва амортизация имтиёзларидан фойдаланиш.

Давлат айни вақтда кичик тадқиқот бизнеси учун шарт-шароит яратишга кўмаклашади, давлат томонидан фан-техника тараққиётини бевосита молиялаш хусусида тўлароқ тўхтаб ўтамыз.

Ривожланган давлатларда инновацияларни амалда қўллаш учун субсидиялар (грантлар) берилади, субсидияларнинг ўзига хослигини қуйидагича белгилаш мумкин:

-улар кичик ижрочиларнинг асосий иш жойида ойлик иш ҳақидан ва унга боғлиқ бўлмаган ҳолда берилади;

-субсидиялар қайтариб берилмайди;

-субсидия олган олим ёки илмий жамоа олган маблағларни мустақил сарфлайди.

АҚШ давлат инновация сиёсатининг объекти – бу асосан хусусий бизнесдир. Давлатнинг бу борадаги сиёсати мавжуд илмий-техник ютуқлардан хўжалиқда фойдаланишга, илмий-техник мажмуада ички алоқаларни мустаҳкамлашга қаратилган.

Давлат инновация сиёсатининг усул ва воситалари анча кенг. Бунга у ёки бу маънода бизнеснинг инновацион фаоллигини рағбатлантирувчи турли хил давлат тадбирлари киради. Америкалик мутахассисларнинг таъкидлашича, энг самарали ташкилий шакллардан бири университет – саноат ва тадқиқот марказлари саналади. Давлат ишгирида ташкил этиладиган бундай марказлар доирасида жуда кенг қўламдаги илмий-техник масалаларни ҳал этиш имкони мавжуд. Саноат корхоналари ва университетларнинг ҳамкорликдаги тадқиқотларига оид йирик дастурлар давлатнинг мақсадли илмий жиҳатдан ишгирокчилар фаолиятининг бошқа корпорация механизмини назарда тутди.

АҚШдаги энг йирик компанияларда ишлаб чиқариш ҳажми кўпинча энг мақбул меъёрдан ошади, айнан шу нарса илмий -техника соҳаси ривожланишида монополияни тўхтатади, кичик фирмалар фаолиятининг муваффақияти ҳам шунда.

Маълумки, Япония ҳам инновацияларни жуда кенг қўлайдиган давлатлар қаторига киради. Японияда инновация сиёсатини амалга оширишнинг ўзгача механизми мавжуд, яъни Япония ҳукуматининг дастурий ҳужжатларида баён этилган илмий-техника янгиликлари яратилишида стратегик тадқиқотлар етакчилари, йўлбошчилари гуруҳи ўқитилишини таъминлашга қаратилган. Айни пайтда, инновация сиёсатини қайта кўриш заруриятидан келиб чиққан ҳолда, шу мамлакатнинг бошқалардан афзал бўлган ўз техника ва технологиясини ишлаб чиқиш ҳамда татбиқ этиш патент, лицензия савдосига нисбатан талабчанликни ошириш орқали рағбатлантирилади.

Японияда ишлаб чиқилган мазкур сиёсат амалга оширилишининг ўзига хос томони шундаки, компанияларнинг лойиҳаларга (кўпинча давлат томонидан молиялаштириладиган) жалб этиш механизми яхши ишлайди. Давлатнинг бу жараёндаги аҳамияти хусусий секторда, жамоа, саноат, илмий тадқиқотларни рағбатлантиришда кўринади. У

биринчи галда йирик корпорациялар билан ҳамкорлик қилишга интилади.

Япония тажрибаси шуни кўрсатадики, демак, мамлакатда шаклланаётган инновация соҳаси жиддий технологияларни амалга оширишда ассоциация шаклида илмий текшириш ташкилотлари ва корхоналари имкониятларини вақтинчалик ёки донимий тарзда бирлаштиришни талаб этади. Албатта, бунда бош лойиҳани амалга ошириш учун давлат буюртма бериш орқали кўмаклашмоғи керак.

Туризм хўжалиги ривожланган илғор мамлакатлар инновация сиёсатининг замонавий давлат стратегиясига хос бўлган бир қатор умумий хусусиятларини санаб ўтиш мумкин:

-илмий тадқиқотларнинг давлат томонидан молияланиши;

-солиқ ва амортизация сиёсатига мос ҳолда ривожланган контракт тизими ёрдамида бизнесга илмий тадқиқотлар учун таъсир ўтказиш;

-университетлар ва давлат илмий марказларида умуммиллий аҳамиятга эга илмий тадқиқотларни ўтказиш;

-таълим тизимини молиялаш ва ташкилий такомиллаштириш, айниқса, юқори малакали кадрлар тайёрлаш;

-илмий-техник маълумотларни тарқатиш тизимини янада ривожлантириш ва бошқалар.

Францияда илмий-техникани ривожлантириш афзалликларини ишлаб чиқиш вазифалари уч йўналишида олиб борилади. Биринчи даражадаги ишлар, асосан, илмий тадқиқотлар илмий марказ томонидан амалга оширилади. Мазкур марказ илмий тадқиқотларни, жумладан, ижтимоий ва иқтисодий фанлар бўйича тадқиқотларни молиялаш борасидаги миллий агентлик саналади, у асосан, фундаментал тадқиқотларни қўллаб-қувватлайди.

Илмий-техника ва инновация ривожланишининг устунликларини башорат қилиш ҳамда белгилаш бўйича ишлар эса, Франциядаги йирик хусусий саноат ва давлат корхоналари томонидан амалга оширилади. Бу борада бирқатор муаммолар мавжуд бўлса-да, Франция келажакка мўлжалланган йирик лойиҳаларини амалга ошириш бўйича катта тажрибага эга. Хусусан, атом ва молекуляр физика, қаттиқ jismlar физикаси ривожланиши бўйича прогнозлар амалга оширилган.

Италияда молиялаш ва техник имкониятлар муаммолари мавжуд тармоқларга оид корпорация ва кичик инновация фирмалари ўртасида мустаҳкам алоқа мавжуд. Данияда эса, "Тармоқлар схемаси" (чизмаси)

деб аталувчи кичик инновация фирмаларининг тармоғи мавжуд бўлиб, уларнинг инновациялари Англия, Испания ва АКШга экспорт қилинади.

Нидерландия ва Белгияда технологик рейтингни яратиш учун мунтазам тарзда ишловчи банклар ва инновация марказлари тармоқлари ташкил этилган.

Хулоса қилиб айтганда, инновация жараёнларини бошқариш бўйича ривожланган мамлакатлар тажрибасидан фойдаланиш илмий-техник таълим тизимини модернизациялашнинг илмий имкониятларини очиш, хориж технологиясини келтириш, рақобатбардошлик йўналишларини аниқлаш ва бошқа масалаларни ҳал этишга қаратилган. Мисол учун оладиган бўлсак, ҳозирги кунда Европа туризмида қўлланилаётган инновациянинг бир кўринишини таҳлил қиламиз. Европадаги баъзи бир давлатларда туристик бизнесни ривожлантиришда асосий йўналишлардан бири, бу инновацион-технологик имкониятлардан тўғри фойдаланишдир. Туризмда инновацион-технологик ривожланишни бир сўз билан “SO-LO-MO” деб аташ мумкин. Бу қисқартмада учта сўз жамланмаси бўлиб, уларнинг ҳар бири туристик маҳсулот сотувини яхшилашда муҳим бўлган асосий иборалардир.

Биринчидан, туризм “SOcial”, яъни ижтимоий бўлиши керак.

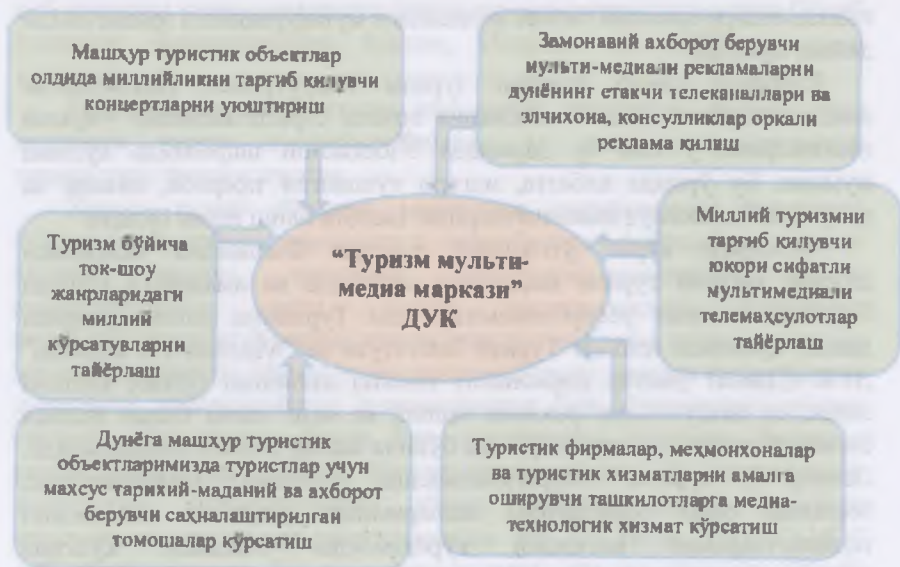
Иккинчидан, туризм “LOcal”, яъни маҳаллий тўғрироғи аниқ жойи (жойлашган ўрни) бўлиши керак.

Учинчидан, туризм “MObile” бўлиши керак. Бунда шуни таъкидлаш керакки, Франция ва Европада “e-tourism”нинг такомиллашган кўриниши “m-tourism” тушунчаси пайдо бўлди ва кенг қўлланилмоқда. Сабаби, “Mobile tourism”нинг қулайлиги кенг оммага кўпроқ ва осонроқ, қулайроқ (мижозга) шаклда мулоқотга чиқиш имконини тақдим этади. Туристлар ҳамма вақт ноутбук ва планшетлардан фойдалана олиши мумкин, бироқ жуда катта масса мобил телефонларга эга. Бугунги кунда аҳолининг қарийб 80 фоизидан кўпроқ қисми интернетга ўз телефони орқали киради. Аудиториянинг катталиги туристик фирмаларга бўлажак миқозлардан “Занжир реакцияси” тарзида фойдаланиш имконини беради. Шундай экан, бундай катта аудиторияда ўз маркетинг фаолиятини йўлга қўя олган туристик фирмалар, меҳмонхоналар, овқатлантириш ва транспорт

ташкilotлари ҳақиқий бизнес соҳасидаги муваффақиятга эриша олади дейиш мумкин.

Юқорида санаб ўтилган туризм индустрияси ривожланган мамлакатлардаги давлат инновация соҳаси стратегиясининг умумий томонларини у ёки бу даражада Ўзбекистон шароитида қўллаш мумкин. Бу ўринда албатта, илгари тўпланган тажриба, анъана ва ҳукуматнинг мавжуд имкониятларини ҳисобга олиш керак бўлади.

Юқорида кўриб ўтганимиз сингари Финландия тажрибаси асосида миллий туризм имиджини яратишда ва амалда қўллаш борасида бизнинг республикамызда ҳам Туризмни ривожлантириш давлат қўмитаси қошида Туризм институти ва “Миллий PR маркази” ДУК (Давлат унитар корхонаси) ташкил қилинган бўлиб, миллий сайёҳлик маҳсулотини реклама қилиш ва кенг омма билан ишлаш борасида инновацияларни қўллаш бўйича ишлар амалга оширилмоқда. Лекин, бу туризм инфрақурилмасини мукамал шакллантириш борасида олиб борилаётган ишларимизда етарлича эътиборни тадқиқотларимиз натижаси кўрсатмоқда. Масалан, кўпгина вилоятларда шу кунгача сайёҳларга етарлича маълумот берадиган интернет сайтлари (Жиззах, Сирдарё) мавжуд эмас. Интернет сайтлари ҳам ҳозирги ахборот-технологиялари ривожланган бир пайтда тўлақонли ишламаяпти. Бизнинг фикримизча, муаммоларни атрофича бартараф этиш мақсадида келажакда Туризмни ривожлантириш давлат қўмитаси қошидаги “Миллий PR маркази”нинг фаолиятини кенгайтириб, уни такомиллаштирган ҳолатда “Туризм мультимедиа маркази”ни ташкил қилишимиз лозим. Сабаби, туристларга рақобатбардош ва сифатли хизматлар кўрсатишда бир қатор муаммоларга дуч келинмоқда. Масалан, туристларнинг республикамызда қолиш кунларини узайтиришда муҳим аҳамиятга эга бўлган тадбирларни (кечки пайтларда туристик объектларда туристлар учун махсус тарихий-маданий ва ахборот берувчи сахналаштирилган томошалар кўрсатиш ва миллийликни тарғиб қилувчи концертлар) ўтказиш ва ташкиллаштиришда хизматлар етарлича амалга оширилмаяпти.

3.2.1-расм. “Туризм мультимедиа маркази” ДУКнинг тuzилиши ва вазифалари⁷⁵.

Шу билан бирга миллий туризмни тарғиб қилувчи юқори сифатли мультимедиа телемаҳсулотлар, ток-шоу жанрларидаги миллий кўрсатувларни ташкиллаштириш ва туристик хизматларни амалга оширувчи ташкилотларга медиа-технологик хизмат кўрсатиш йўлга қўйилмаган. Ундан ташқари замонавий ахборот берувчи мультимедиа реклама марказларни элчиҳоналар ва консулликлар орқали реклама қилиш яхши ташкиллаштирилмагандир.

Юқоридагиларни ҳисобга олган ҳолда ташкиллаштирилиши тавсия этилаётган “Туризм мультимедиа маркази” унитар корхонасининг мақсади ва вазифалари қуйидагилардан иборат бўлиши керак:

- дунёга машхур туристик объектларимизда туристлар учун махсус тарихий-маданий ва ахборот берувчи сахналаштирилган томошалар кўрсатиш (мисол учун, доимий равишда Самарқанддаги Регистон, Шаҳрисабздаги Оксарой майдонларида бобомиз Амир Темур

⁷⁵Тадқиқотчининг кузатиш олиб бориши натижалари бўйича тавсия этаётган ишланмаси.

замонидаги тарихий кўринишдаги сахналаштирилган театр томошалар);

-машхур туристик объектлар олдида миллийликни тарғиб қилувчи концертларни доимий равишда уюштириш (Хивадаги Ичан-қалада, Бухородаги Лаби-ҳавузда, Самарқанддаги Регистон майдонида, Кўкондаги хон Аркида);

-туризм бўйича ток-шоу жанрларидаги миллий кўрсатувларни тайёрлаш (марказий ва вилоятлардаги телерадио компаниялари билан ҳамкорликда ҳар бир минтақанинг ўзига хос томонларини инобатга олган ҳолда);

-замонавий ахборот берувчи мультимедияли рекламаларни дунёдаги етакчи телеканаллар ва элчихона, консулликлар орқали реклама қилиш (хорижий элчихоналардаги вакиллар орқали);

-миллий туризмни тарғиб қилувчи юқори сифатли мультимедияли телемаҳсулотлар тайёрлаш (“Дунё бўйлаб” телеканали билан ҳамкорликда);

-туристик фирмалар, меҳмонхоналар ва туристик хизматларни амалга оширувчи ташкилотларга медиа-технологик хизмат кўрсатиш (турфирмаларни ва меҳмонхоналарни реклама қилиш, полиграфик маҳсулотларни ишлаб чиқишга ёрдам кўрсатиш) ва бошқа ташкилий, техник ва технологик ёрдамлар кўрсатиши лозим.

Бундан ташқари, туристик мультимедия маркази сайёҳлик маҳсулотларини тарғиб қилиш, республикада туризмни ривожлантиришга бюджетдан ташқари маблағларни жалб этиш ва потенциал сайёҳларга республикамизнинг туристик инфратузилмаси имкониятлари ҳақида тулиқ маълумот олиш имконини берадиган замонавий инновацион технологияни жорий этиши лозим.

Шу билан биргаликда мультимедия маркази республикамизнинг сайёҳлик жозибадорлигини ошириш, оммавий ахборот воситаларида “Буюк Ипак йўли бўйлаб туризм” каби бир қатор лойиҳаларни оммалаштириш ва шунингдек:

-ички ва халқаро туризм бозорларида минтақани тарғиб қилиш;

-сайёҳларнинг ташриф буюриш учун ахборот ва маълумотнома тақдим этиш;

-сайёҳлик ва бизнес хизматларини тақдим этиш, шунингдек реклама ва маркетинг ишларини олиб бориш учун туризм

бозоридаги турли иштирокчиларнинг реклама ва ахборот ишларини бирлаштириш;

-туристик фирма, меҳмонхона ва ресторан хўжалиги корхоналари билан биргаликда яхлит ҳолда ишлашни ташкил этиш;

-туризм соҳасидаги кичик бизнес ва тадбиркорликни ривожлантиришга кўмаклашиш;

-туризм ва унга алоқадор тармоқлар бўйича тадқиқотлар учун субсидиялар ва грантларни тақдим этиши лозим.

Бу фаолият турларини Туризм кўмитаси назорат остига олиши керак, сабаби, хусусий корхоналар ва жисмоний шахсларнинг илмий-техника ютуқларини амалиётга қўллаши учун қулай шарт-шароитлар яратиш, шунингдек, инвестиция имкониятларини ошириш, тадқиқотларни ўтказиш ва ушбу жиҳозлар учун зарур ускуналарни сотиб олишга кўмаклашиши керак.

Бундан ташқари ҳозир республикамизнинг деярли барча минтақаларида туристик ахборот марказлари маҳаллий ҳокимиятлар қошида ташкил этилиб, фаолият юритмоқда. Одатда, улар вилоятлар ва шаҳарлар бюджетларидан молиялаштирилаётган давлат муассасалари ва хусусий ташкилотлардир.

Давлат томонидан инновацияларни туризмга кенг жалб қилиш бўйича 2019 йил 9 октябрь куни Қозоғистоннинг пайтахти Нурсултон шаҳрида Бутунжаҳон сайёҳлик ташкилоти (UNWTO) ва Қозоғистон ҳукумати томонидан ташкиллаштирилган “Ақли шаҳарлар, ақли манзиллар” (“Smart Cities, Smart Destinations”) мавзусидаги “VIII Глобал шаҳар туризми” саммити бўлиб ўтди.

UNWTOнинг “VIII Глобал шаҳар туризми” саммитида бугунги кунда дунё миқёсида кўпшаб шаҳарлар дуч келаётган муаммоларни ҳал қилиш бўйича муҳокамалар ўтказилди. Саммитда барқарорлик, шаҳарлар салоҳиятидан фойдаланиш ва ривожлантириш, шаҳарсозлик, инновацион технологиялар, янги иш ўринларини яратиш ҳамда туризм масалалари таҳлил қилинди. Шу билан бирга, кенг қамровли ва барқарор шаҳарларнинг ривожланишига ҳисса қўшувчи восита сифатида туризмнинг аҳамияти очиб берилди.

Бу саммитда Туризмни ривожлантириш давлат кўмитаси ҳамда Самарқанд, Бухоро, Хоразм, Тошкент вилоятлари ҳамда Тошкент шаҳри ҳокимиятлари раҳбариятидан иборат Ўзбекистон

делегацияси мазкур тадбирда қатнашиб, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти (БМТ)нинг янги шаҳарсозлик дастури ва Барқарор ривожланиш мақсадларида “Ақлли шаҳарлар”нинг яратилиши, уларда шароитларнинг яхшиланиши аҳоли ва меҳмонлар ҳаётига ижобий таъсир кўрсатиши бўйича фикрлар алмашди⁷⁶. Ақлли шаҳарлар барқарор ижтимоий-иқтисодий ривожланиш, иш билан таъминлаш, инфратузилмани ривожлантириш ва барқарорликни ошириш учун катта имкониятларни тақдим этишга ёрдам беради. Саммитда Жаҳон туристик шаҳарлар федерацияси (WTCF), Халқаро конгресслар ва конференциялар ассоциацияси (ICCA) каби халқаро ташкилотлар раҳбарияти, шунингдек, Вена, Барселона, Малага, Билбао, Москва, Хелсинки, Бангкок, Сеул каби шаҳарлар мэрлари, маҳаллий шаҳарсозлик ва туризм ташкилотлари вакиллари ҳам қатнашди. Қатнашчиларнинг (соҳадаги етук мутахассислар) фикрича, 2050 йилга бориб ер юзи аҳолисининг 70 фоизи шаҳарларда истиқомат қилади. Бу ўз навбатида мегаполисларда қатор муаммоларни юзага келтиради. Шу сабабли, айни дамда бир қатор мамлакатларда замонавий шаҳар инфратузилмаларини яратиш лойиҳалари устида иш олиб боришмоқда. Ер юзида замонавий ахборот-коммуникация технологиялари билан таъминлаган шаҳарлар пайдо бўлмоқда. Бу лойиҳа “Smart City” деб номланмоқда, айни дамда бундай ақлли шаҳарлар сони дунёда 400дан ошиб кетди. “Smart Cities” келажақда экологик тоза ва иқтисодий тараққий этган, шу билан бирга, аҳоли бандлиги таъминланган маконни англатади. “Smart Cities”нинг кўпайишига урбанизация, иқтисодий тараққиёт ва экологик таҳдидлар омил бўлмоқда. Оддий шаҳарларда ахборот-коммуникация технологиялари “Ақлли” шаҳардагидек одамлар ҳаётига кириб бормаган.

Шу сингари саммитнинг “Ақлли шаҳарлар ва туризм” мавзусидаги юқори даражадаги йиғилишида Самарқанд ҳамда Тошкент шаҳрининг “Smart City” лойиҳалари тақдими намойиш этилди. Саммит натижаси ва хулосасида “Ақлли шаҳарлар, ақлли манзиллар” номли Нурсултон декларацияси қабул қилинди. Мутахассислар томонидан “Ижодий шаҳарлар: Туризм инновация ва креативлик манбаи сифатида” мавзусида ҳам бир қатор ғоялар илгари сурилди.

⁷⁶ www.Uzbektourism.uz

Юқоридагиларни хулоса қилганда, шуни айтиш керакки, дунёдаги тез ўзгаришлар палласида давлат томонидан туризм ва хизмат кўрсатиш секторида инновацияларни ўзлаштириш ва амалиётга татбиқ қилишда махсус платформаларни жорий этиш зарур.

Бунда халқаро тажрибалар кўрсатишчи, туризм ва хизмат кўрсатиш секторини инновацион ривожлантиришда технологик платформаларнинг аҳамияти куйидагилардан иборат:

-фан, таълим, ҳукумат ва жамоат ташкилотларининг барча саъй-ҳаракатларини давлат-хусусий сектор ҳамкорлиги шароитида ривожланишнинг янгидан-янги йўналишларини топини мақсадида бирлаштириш;

-давлат, хусусий ва халқаро илмий тадқиқот дастурларини мувофиқлаштириш бўйича қўшимча рағбатларни яратиш;

-туризм соҳасининг устувор йўналишларига инвестицияларни жалб этиш бўйича ўзаро манфаатли ҳамкорликда ишлаш мақсадида бизнес, фан ва таълим мотивациясини таъминлаш;

-туризм иқтисодиёти ва бутун миллий иқтисодиёт тузилмасини такомиллаштириш ҳамда инновацион хизматларни ривожлантириш.

Шу билан биргаликда технологик платформаларни амалга ошириш фаолиятнинг муҳим йўналишларини, туристик фаолиятнинг мавжуд йўналишларини модернизациялашнинг янги илмий-техник имкониятларини излаб топиш ва амалга оширишда тadbиркорлик секторининг (бизнеснинг) таъсирини кучайтиришдан иборат бўлиши керак.

3.3. Туризм инфратузилмасини ривожлантиришда рақамли инновацион-технологияларни қўллаш йўналишлари

Сўнгги йилларда республикамизда амалга оширилаётган ислохотлар натижасида алоҳида эътибор қаратилиши лозим бўлган масалалар юзага келмоқда. Шу сингари 1995 йилда америкалик дастурчи Николас Негропonte “рақамли иқтисодиёт” терминини амалиётга киритди. Айни пайтда ушбу атамани бутун дунёдаги сиёсатчилар, иқтисодчилар, журналистлар, бизнесменлар ўз фаолиятларида қўллаб келмоқдалар. 2016 йилда Бутунжаҳон банки дунё бўйича рақамли иқтисодиёт ҳолати ҳақидаги ҳисоботни жаҳон оммасига тақдим этиб, “Рақамли дивидендлар” номидаги маърузаси

билан чиқиш қилди. Рақамли иқтисодиёт атамасининг илмий адабиётларда шу кунгача бир нечта талқини бўлган ҳолда, ҳозиргача фанда яхлит бир атама сифатида қайд этилмаган. Ушбу талқинларнинг асосийлари қуйидагилар ҳисобланади:

Рақамли иқтисодиёт бу –

-реал борлиқни тўлдирувчи виртуал муҳит;

-рақамли технологияларга асосланган иқтисодий ишлаб чиқариш;

-интернет технологияларига асосланган иқтисодиёт;

-янги иқтисодиёт;

-веб-иқтисодиёт;

-ахборотларни қайта ишлаш, сақлаш узатиш борасидаги янги усуллар генерациясига ҳамда рақамли компьютер технологияларига асосланган иқтисодиёт;

-нолдан бошлаб яратилиши лозим бўлган қандайдир бошқача иқтисодиёт эмас, бу янги технологиялар, платформалар ва бизнес моделларини яратиш ва уларни кундалик ҳаётга жорий этиш орқали мавжуд иқтисодиётни янгича тизимга кўчириш деганидир.

Юқоридаги барча атамаларни инобатга олиб, умумлаштирилган ҳолда “Рақамли иқтисодиёт – бу сиёсий-иқтисодий, илмий-ижтимоий, маданий ва маърифий муносабатлардаги алоқаларни рақамли технологияларни қўллаш ёрдамида амалга оширувчи янги тизимдир” - деб таъриф беришимиз мумкин.

Рақамли иқтисодиётнинг ўзига хос асосий белгилари юқори даражада автоматлаштирилганлик, электрон ҳужжат алмашинувини сифатли амалга оширишнинг мавжудлиги, бухгалтерлик, аудиторлик ва бошқарув тизимларининг ўзаро электрон интеграциялашуви, маълумотларнинг электрон базалари, CRM (мижозлар билан ўзаро муносабат тизими) мавжудлиги, турли ҳилдаги корпоратив тармоқлардан иборат.

Унинг қулайликларига турли тўловлар учун харажатларнинг қисқариши (масалан, банкка бориш учун йўлқира ва бошқа ресурслар тежаллади), товарлар ва хизматлар ҳақида жуда кўп тезкор маълумотларга эга бўлган ҳолда, уларни жаҳон бозорига олиб чиқиш имкониятларининг кенгайишини киритишимиз мумкин.

Бу борада бизнинг республикамызда ҳам замонавий ахборот-коммуникация технологияларини ривожлантириш, электрон давлат хизматларини кўрсатишнинг яхлит тизимини яратиш, давлат

органларининг аҳоли билан мулоқот қилишининг янги механизмларини жорий этиш юзасидан катта ишлар олиб бориляпти. Шу мақсадни амалга ошириш борасида Президентимизнинг 2018 йил 19 февралдаги "Ахборот технологиялари ва коммуникациялари соҳасини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги фармони ижросини таъминлаш, шунингдек, мамлакатда рақамли иқтисодиётни, замонавий ахборот технологияларини татбиқ этишни ривожлантириш, ахборот хавфсизлигини таъминлашни кўзда тутувчи ҳужжат қабул қилинди⁷⁷. Иқтисодий ислохотларнинг изчил давоми сифатида "Ўзбекистон Республикасида рақамли иқтисодни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-3832-сонли Қарори⁷⁸ ҳамда Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 31 августда рақамли иқтисодиётнинг мақсад ва вазифаларини белгилаб берадиган "Ўзбекистон Республикасида рақамли иқтисодиётни жорий қилиш ва янада ривожлантириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида" қарори қабул қилинди⁷⁹. Ушбу қарор ва фармонларнинг ижроси бўйича қуйидагилар рақамли иқтисодиётни янада ривожлантириш бўйича энг муҳим вазифалар деб кўрсатилган:

-инвестиция ва тадбиркорликни диверсификация қилиш учун криптоактивлар айланмаси соҳасидаги фаолиятни, жумладан, смарт контракт, консалтинг, эмиссия, айрибошлаш, сақлаш, тақсимлаш, бошқариш, суғурталаш, крауд-фундинг (жамоавий молиялаштириш), шунингдек, блокчейн технологияларни жорий этиш ва ривожлантириш;

-блокчейн технологияларни ишлаб чиқариш ва улардан фойдаланиш соҳасида амалий иш кўникмаларига эга бўлган малакали кадрларни тайёрлаш;

-рақамли иқтисодиётни янада ривожлантириш учун инновацион ғоялар, технологиялар ва ишланмаларни жорий этиш соҳасида давлат органлари ва тадбиркорлик субъектларининг яқин ҳамкорлигини таъминлаш;

-криптоактивлар бўйича фаолият ва блокчейн технологиялари соҳасида халқаро ва хорижий ташкилотлар билан ҳамкорликни ҳар

---

⁷⁷ www.lex.uz.

⁷⁸ www.lex.uz.

⁷⁹ www.lex.uz.

томонлама ривожлантириш ва ишлаб чиқариш соҳасида фаолият кўрсатадиган юқори малакали хорижлик мутахассисларни жалб қилиш;
-хориж тажрибасини ҳисобга олган ҳолда блокчейн технологияларини жорий этиш учун ҳуқуқий база яратиш.

Бу борада мамлакатимиз Президентининг Олий Мажлис Сенати ва Қонунчилик палатасига қилган мурожаати нафақат парламентга, балки жамиятимизнинг барча қатламларига мансуб бўлган фуқароларга нисбатан мурожаат сифатида қабул этиб, ундаги барча соҳаларга қўйилган вазифаларни ўз вақтида, сифатли ва самарали бажариш жамиятимиз аъзоларидан бир бутун бўлиб ҳаракат қилишни тақозо этади. 2020 йилнинг “Илм-маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили” деб номланиши Ўзбекистонни ривожланиш тарихидаги илк инқилобий даврни бошланиши деб ҳисобласак айни муддао бўлади. Бундан келиб чиққан ҳолда, бизнинг олдимиздаги вазифаларимиз туризм ва хизмат кўрсатишни ривожлантириш ҳамда ривожланиш йўналишларини ишлаб чиқиш, туризм инфратузилмасига инновацион-технологияларни жорий қилишда асосий эътибор нималарга қаратилишини ўрганиш масаласи долзарб бўлиб қолмоқда. Тадқиқотимизни асосий мақсадларидан бири туризмда рақамли инновацион-технологияларни қўллаш орқали республикамизнинг рақобатбардошлигига эришишимизда муҳим омил бўлиб ҳисобланадиган йўналишларни белгилаб олиш ҳисобланади.

Сўнги йилларда республикамизда рақамли иқтисодиётга ўтиш ва рақамли иқтисодиётни қўллаш борасида бир қатор илмий ишлар амалга оширилаётган бўлиб, уларда рақамли иқтисодиётни жорий қилиш турлича талқин қилинган ва таърифланган, лекин уларнинг ҳар биттасида истеъмолчига йўналтирилганлиги асосий ўринга эга. Биз мазкур хулосаларга асосланиш мақсадга мувофиқлигини таъкидлаб, бу борада айрим муаллифларнинг фикри ва мулоҳазаларини таҳлил қилиб, уларнинг натижаларини умумлаштириб, такомиллаштириш тўғрисидаги мулоҳазаларимизни қисқача баён қиламиз.

Рақамли иқтисодиётни хизмат кўрсатиш соҳасида шакллантириш ва жорий этиш мураккаб жараён бўлиб, қўплаб омилларга боғлиқ бўлади.

Рақамли иқтисодиёт – жараёнларни таҳлил қилиш натижаларидан фойдаланиш ва катта ҳажмдаги маълумотларни қайта ишлаш асосида турли ҳилдаги ишлаб чиқаришлар, технологиялар, асбоб-ускуналар,

товарлар ҳамда хизматларни сақлаш, сотиш ва етказиб бериш самарадорлигини оширишга имкон берадиган ва рақамли кўринишдаги маълумотлар асосий ишлаб чиқариш омили деб ҳисобланган хўжалик фаолиятидир.

Рақамли технологияларга асосланган платформаларнинг ривожланиш борасида хорижий тажриба сифатида “Алибаба” электрон савдо тизимига эга бўлган Хитой компаниясини келтириб ўтиш мумкин. Ундан фойдаланиш амалиёти шунини кўрсатмоқдаки, маълумотлар тўплаш жараёнида иқтисодиётнинг турли секторларига экспансия учун ўта рақобатли устунликлар яратилади. “Алибаба” бу оддийгина рақамли платформа эмас, балки платформалар экотизимидан иборат бўлган замонавий бошқарув тизимидир.

Бундан хулоса қилиш мумкинки, рақамли иқтисодиёт, бу – алоҳида фаолият тури эмас. Аслини олиб қараганда тадбиркорлик, ишбилармонлик, саноат объектлари, хизматлар деганидир. “Рақамли” атамаси мазкур соҳаларнинг барчасида инновацион ахборот технологияларидан фаол фойдаланишни англатади. Агар анъанавий иқтисодиётда моддий буюмлар асосий ресурс ҳисобланса, рақамли иқтисодиётда бу қайта ишланадиган ҳамда узатиладиган ахборот, маълумотлар бўлади. Уларнинг таҳлилидан сўнг тўғри бошқариш ечими ишлаб чиқилади.

Ўзбекистонда “рақамли иқтисодиёт” атамаси миллий қонунчилигимизда яқин йиллардан бери қўлланилмоқда. Рақамли иқтисодиёт республикамизда қандай ривожланмоқда, бу борада алоҳида олиб борилган тадқиқотчиларнинг хулосасига кўра бизда Телеграмм ботларидан фаол фойдаланмоқда. Шунингдек, турли интернет дўконлар, электрон тўлов тизимлари ҳам фаол ривожланиб бормоқда. Демак, фуқароларимиз электрон битимларни амалга оширишга ишонаятчилар. Фақат ҳозирги кунгача фойдаланувчилар катта харажатлар талаб қилмайдиган кичик битимларни амалга оширмоқдалар, ўргача харид ҳажмини оширишга эса унчалик тайёр эмаслар. Яқин келажақда йирик шартномалар, молиявий операцияларни рақамли технологиялар орқали амалга оширишни ривожлантиришни кўлаб-қувватлашдан иборат.

Бу борада ривожланган давлатларда барча ишлар 10-15 йил олдин бошланган бўлиб, уни шакллантиришга алақачон киришган. Биз ҳам жараёндан четда қолмаслигимиз зарур. Чунки биз глобллашув, дунё

ҳамжамияти билан интеграцияга тез киришадиган давлатлар қаторига кирамиз.

Юқорида кўриб ўтилганлардан хулоса қиладиган бўлсак, рақамли иқтисодиёт бу – гибрид иқтисодиётдир. Бу ахборот-коммуникация ва молия технологияларининг ривожланганлиги, шунингдек, биргаликда гибрид туризм ва хизмат кўрсатишдаги барча иқтисодий фаолият субъектлари – товарлар ва хизматлар яратиш, тақсимлаш, айирбошлаш, истеъмол қилиш жараёни объектлари, субъектларининг тўлақонли ўзаро алоқа қилиш имкониятини таъминлайдиган инфратузилма очиклиги туфайли мавжуд бўлиши мумкин.

Хизмат кўрсатиш соҳасида рақамли иқтисодиётни қўллашнинг қулайликлари қуйидагича:

1. Туристлик хизматлар сотиб олиш учун харажатлар камаяди (масалан, олдиндан меҳмонхонани бронлаш, авиабилет).

2. Туристлик хизматлар (турпакетлар) ҳақида кўпроқ ва тезроқ маълумот олинади.

3. Рақамли дунёдаги туристик хизматларнинг жаҳон бозорига чиқиш имкониятлари катта бўлади.

4. Фидбек (туристлар фикрини)ни тез олиш ҳисобида турмаршрутлар ва хизматлар жадал такомиллаштирилади.

5. Хизмат кўрсатиш тезроқ, сифатлироқ, қулайроқ бўлади.

Масалан, турист авваллари ўзи боришни режалаштирган давлатга саёҳатга бормоқчи бўлиб, туроператор офисига ташриф буюради. У билан юзма-юз ўтириб турпакетлар билан танишиб чиқади ва ўзига маъқул келган турпакетни нақд пулга сотиб олса, бу анъанавий иқтисод. Туроператорларнинг интернетдаги манзили орқали ўзига маъқул турпакетни танлаб, туроператор ҳисоб рақамига пулни электрон тўлов тизими орқали тўлаш, турпакетни ва турхизматларни олиши – рақамли иқтисодиёт дейилади. Бу масалани энг содда мисол орқали тушунтиришдир. Аслида, туризмда рақамли иқтисодиёт 1980 йиллардан бошланган десак хато қилмаймиз. Сабаби, айнан шу йиллардан туроператорлар авиачипталарни, меҳмонхоналарни олдиндан буюртма бериш ва пул ўтказмалари орқали бронлаш тизимларидан кенг фойдалана бошлаганлар. Биз аслида аллақачон рақамли иқтисодиёт ичидамыз, унинг қулайликларидан фойдаланамиз, лекин моҳиятига тўлиқ тушуниб етмаганмиз.

Шундан келиб чиқиб, фикримизча, “Хизмат кўрсатишда рақамли иқтисодиёт – янги ишлаб чиқиладиган ёки жорий қилиниши лозим бўладиган жараён эмас, бу туризмда инновацион технологияларни туристларнинг кундалик ҳаётига жорий этиш орқали мавжуд хизматларни янгича кўринишга ўтказиш” -деганидир⁸⁰. Бунга мисол қилиб ҳозирда дунё туризми ҳўжалигидаги ўзгаришларни олса ҳам бўлади.

Бу борада туризм инфратузилмасини шакллантиришда рақамли инновацион-технологиялардан фойдаланишда энг аввало, сўнгги йилларда бошланган ишларни давом эттиришни кўзда тутган ҳолда алоҳида эътибор қаратилиши лозим бўлган қуйидаги йўналишни белгилаб олиш мақсадга мувофиқ бўлиб, улар:

-жойлаштириш воситалари бўйича, замонавий ва бренд меҳмонхоналар ҳамда хостел, онлайн меҳмон уйлари каби ҳамёнбоп жойлашув воситаларида инновацион технологияларни қўллашни тезлаштириш, шунингдек AirB&B тизими бўйича квартиралар бериш механизmlарини татбиқ қилиш;

-замонавий технологияларни транспорт логистикасига олиб кириш, туристик оқимни ошириш ва диверсификациялаш учун бир-бирини ўзаро тўлдириб турувчи ички ва ташқи транспорт турларини ҳисобга олган ҳолда, ягона, хавфсиз ва инновацион транспорт логистикасини ривожлантириш;

-амалий ахборот-маълумотномалар орқали маданий мерос субъектлари бўйича, сайёҳлар учун тизимни яратиш, смарт-туризм технологияларини татбиқ қилиш, турникетлар ва видеокузатувлар тизимларини ўрнатиш орқали маданий мерос субъектлари, музейлар, театрлар, бадий галереялар фаолияти самарадорлигини ошириш;

-туризм “монетизацияси” бўйича, энг аввало авиаташувлар, жойлашув воситалари хизматлари, сайёҳларнинг овқатланишини ташкиллаштириш, маданий-кўнгилочар тадбирлар ва ишлаб чиқарилаётган сувенир маҳсулотлар учун мослашувчан нарх сиёсатини ўрнатиш орқали туризм “монетизацияси”ни ошириш;

-туризмда рақамли инновацион технологияларни самарали қўллаш масалаларини ўрганиш бўйича республика гуруҳини тузиш ва йил давомида маҳаллий вазирлик ва идоралар мутахассисларига туристик сектор экспертлари ҳамда вакиллари билан бирга вазиятни яхшилаб

⁸⁰ Муаллифнинг туризмда рақамли иқтисодиётга берган таърифи.

ўрганиш ва туризмда инновацияларни қўллашга тўсқинлик қилаётган муаммолар ечимини топишга доир аниқ таклифлар акс этган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини ишлаб чиқиш лозим.

Тадқиқотларимиз натижасида олинган маълумотларга кўра, иқтисодиётга рақамли инновацион-технологияларни жорий қилиш борасида дунё туризмида янги йўналиш бўлиб ҳисобланаётган “Туризм 4.0” платформаси ишлаб чиқилимоқда. Агар илгари саноат соҳасида ишлатиладиган “Саноат 4.0” ёки “Ақли фабрика” тушунчалари рақамлаштиришни ривожлантириш учун асос бўлган бўлса, ҳозирги пайтда кўплаб ривожланган мамлакатларда ушбу ёндашув хизмат кўрсатиш соҳаси бўлган туризмга нисбатан қўлланилмоқда. Туризм ривожланган давлатларда алақачон “Туризм 4.0” платформаси амалиётга босқичма-босқич жорий қилинмоқда. 2018 йилдан бизга қўшни бўлган Қозғистон туризмида ҳам “Туризм 4.0” платформасининг баъзи элементлари жорий қилина бошланди ва ривожлантириш йўналишлари белгилаб олинди. Туркия туризми дунёда ўз ўрнини янада мустаҳкамлаш учун “Туризм 4.0” платформа моделидан бири ҳисобланган рақамли маркетингга катта маблағлар ажратмоқда. Россия Федерацияси ҳам алақачон “Саноат 4.0” концепциясидан келиб чиққан ҳолда ўзининг “Туризм 4.0” рақамли платформа моделини ишлаб чиқиш ишларини бошлаб юборган⁸¹.

Юқоридагилардан келиб чиқадиган бўлса, бизга қўшни мамлакатларда “Туризм 4.0” рақамли платформа моделини яратиш ишларига киришиб кетилганлиги, яқин кунлар ичида бу йўналишда кучли рақобат юзага келишидан далолат беради. Биз ҳам “Саноат 4.0” концепциясини амалга ошираётган мамлакатлар тажрибасини сарҳисоб қилган ҳолда, туризм ва меҳмондўстликни рақамлаштириш элементлари ва ушбу соҳада ўзимизнинг “Туризм 4.0” рақамли платформа моделини яратишимиз керак.

“Туризм 4.0” рақамли платформа модели элементлар ва тамойилларга таянган ҳолда ишлайди. Платформанинг ишлаши бўйича тўхталадиган бўлсак, қуйидаги тамойилларга таянади:

⁸¹ Богомазова И.В., Аноприева Е.В., Климова Т.Б. Цифровая экономика в индустрии туризма и гостеприимства: тенденции и перспективы // Сервис в России и за рубежом. 2019. Т. 13. Вып. 3. С. 34-47.

-туристик компания, меҳмонхоналар ва бошқа хизмат кўрсатувчи ташкилотларнинг барча бўлимларни бир-бири билан боғланишларини максимал равишда автоматлаштириш;

-илтмий тадқиқот ишларининг аҳамиятини тушунган ҳолда максимал даражада соҳани ривожлантириш учун фойдаланиш;

-барча қуйи тизимларни ва бўлимларни бошқаришнинг автоном тизими интернетдан фойдаланган ҳолда бошқаришни амалга ошириш;

- турмаҳсулотнинг ҳаётий циклининг барча босқичлари, ўзаро таъсир оқимлари орқали онлайн режимида тартибга солинадиган, бир-бирига боғланган яқлит бирлик шаклида функционал бирликлар билан таъминланиши кабилардир.

Туризм ва меҳмондўстлик санъатида кичик ва ўрта бизнесга рақамли инновацион-технологияларни жорий қилиш ва уни ривожлантириш ҳар бир субъектнинг молиявий ҳамда технологик имкониятларига боғлиқ. Бу борада қуйидаги технологик имкониятларни кўриб ўтишимиз мумкин.

1. “Сунъий ақл” – саёҳатни режалаштираётганда энг мослаштирилган натижани беради. Мижозлар билан ўзаро муносабат (CRM) тизими мижозларнинг имтиёзлари тўғрисидаги маълумотларга асосланиб, бошқа саёҳатчилар фойдаланган ечимларни таклиф қилади, таътилни ёки саёҳатни ташкил қилишни сезиларли даражада соддалаштиради ва пулни тежашга ёрдам беради.

2. Интернет хизматининг “муаммосиз” саёҳатни таъминловчи асосий элементлари – учини, трансфер, меҳмонхона, автоуловга брон қилиш кенг тарқалган. Маълумотлар алмашиш орқали туристлар турли хил муаммоларни тўхташ жойининг манзилидан тортиб, ўзига нотаниш шаҳардаги йўналишларни йўқотишнинг олдини олиш орқали, қутилмаган хавфларни ва сарфланадиган вақтни камайтириши мумкин.

3. Роботизация – одамлар учун фойдали бўлган ва улар билан ишлашга қодир бўлган ботларнинг роботлари тобора кўпроқ ҳаётга кириб келмоқда. Ҳозирда тозалаш роботлари алиқачон маиший техниканинг энг кенг тарқалган элементига айланган. Ходимларга бўлган эҳтиёжни камайтирган ҳолда, ушбу услуб оилавий меҳмонхоналар бизнесини олиб боришни сезиларли даражада соддалаштириши мумкин.

4. Овоз технологиясидан (АҚШ меҳмонхоналарда қўлланиши бошланган “Алеха” овозли ёрдамчи) фойдаланиш самарали бўлиб,

хизматларни оптималлаштиришга, кўп жараёнларни минималлаштиришга имкон беради. Шу боис, ҳатто кичкина оилавий меҳмонхоналар ҳам мижозларга кечаю-кундуз хизмат кўрсатиши ва тил тўсиқларини бартараф этиши мумкин.

5. Блокчейн – “ишончли рақамли муҳит”ни яратувчи, бу бужортомалар, резервациялар ва тўловларнинг ишончилигини сезиларли даражада оширади, маълумотлар ва хизматларнинг ишончилигини, аниқлигини таъминлаши мумкин.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда республикаимиз туризмида ҳам “Туризм 4.0” платформа моделини жорий этиш лозим. Сабаби, туризми ривожланган давлатлар ўзларининг моделларини ишлаб чиқишга аллоқачон киришиб кетган. Агар биз ҳам ўз вақтида бу ўзгаришларга мослаша олмасак, минтақадаги давлатларнинг рақобатида ютқизишимиз мумкин.

Биз таъриф қилаётган “Туризм 4.0” платформа модели куйидаги элемент ва тамойилларни ўз ичига олиши керак:

-туристик компаниялар, меҳмонхоналар (жойлаштириш воситалари), овқатлантириш корхоналари, транспорт (ҳаво, темир йўл) хизмати кўрсатувчи ташкилотларни бирлаштирувчи ягона автоматлаштирилган тизимни ишга тушириш;

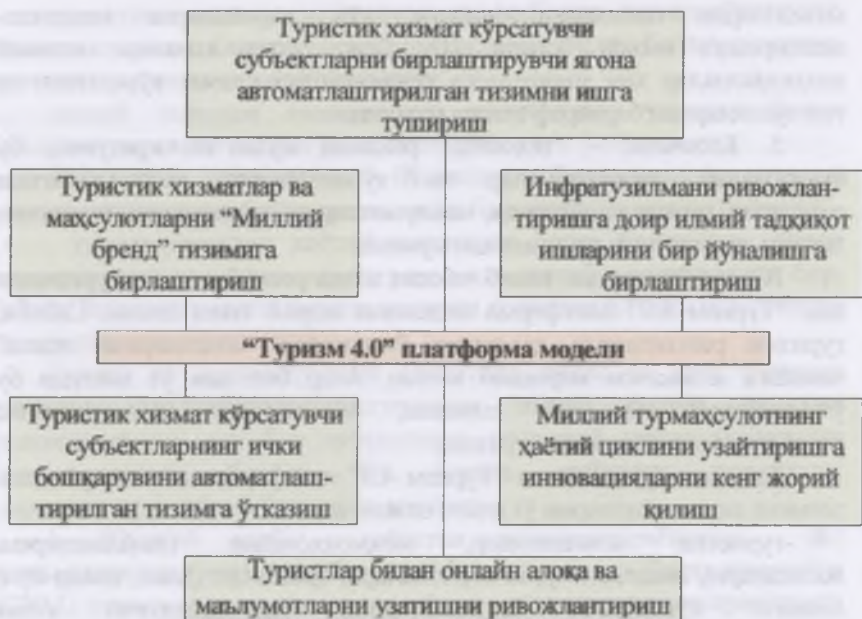
-туристик хизматлар номенклатураси ва турмаҳсулотлар бўйича ахборот узатишни, реклама қилишни “Миллий бренд” (Миллий бренд устидаги ишларни жадаллаштириш) остида интернет тизими орқали амалга ошириш;

-соҳадаги илмий тадқиқот ишларининг аҳамиятини ошириш (Туризм институти) мақсадида турли соҳадаги етакчи мутахассисларнинг изланишларини бир йўналишга бирлаштириш;

-соҳадаги барча субъектларнинг ички бошқарувини ахборот технологиялари имкониятларидан кенг фойдаланган ҳолда, автоматлаштирилган бошқарувни амалга ошириш;

-миллий турмаҳсулотнинг ҳаётий циклини узайтиришга инновацияларни кенг жорий этиш борасида хизмат кўрсатувчи субъектлар имкониятларини бирлаштириш;

-туристлар билан онлайн алоқани доимий равишда назорат қилиб бориш ва кўшимча маълумотларни узатиш технологияларини такомиллаштиришдан иборатдир.

3.3.1-расм. “Туризм 4.0” платформа моделининг элементлари ва тамойиллари⁸²

Шуни ҳам назардан четда қолдирмаслик керакки, бизнинг республикамызда ҳам кейинги йилларда бир қатор ишлар амалга оширилаётганлигини кўришимиз мумкин. Масалан, Туризмни ривожлантириш давлат кўмитаси ҳузуридаги «Миллий PR маркази» ДУК томонидан online-tourism.uz сайтини ишлаб чиқилмоқда. Сайт «Сайёҳ учун», «Туристтик бизнес вакиллари учун» каби бўлимларни ўз ичига олади. «Сайёҳ учун» бўлими «Uzbekistan travel» миллий туристик веб портали билан интеграциялаштирилмоқда. Бу сайт ўз ичига Ўзбекистоннинг туристик салоҳиятига доир маълумотлар, фойдали ахборот, тарихий ва маданий маълумотлар, қизиқарли фактлар ва туристик йўналишлар бўйича барча материалларни

⁸²Тадқиқотчи томонидан таклиф қилинаётган «Туризм 4.0» модели платформасининг ташкилий тузилиши.

жамлаган расмий туристик ресурс ҳисобланади. Яна бири “Барча учун туризм” бўлими бўлиб, унда бутун мамлакат бўйлаб туристик йўналишлар ҳақида маълумотлар берилиб борилади. Ушбу маълумотлар доимий онлайн режимда тўлдириб борилади. “Саёҳатчи” бўлимида сиз Ўзбекистонга келишдан олдин ва саёҳат давомида керак бўлувчи барча маълумотларни топишингиз мумкин. Асосий бўлимлардан бири ҳисобланган “Диққатга сазовор масканлар” бўлимида мамлакатимизнинг туристик йўналишлари бўйлаб виртуал экскурсияларни амалга ошириш имкониятини беради. Сайтдаги “Фотогалерея” бўлимига алоҳида эътибор қаратилган бўлиб, Ўзбекистон ҳақидаги суръатларни кўздан кечириш мумкин.

Шу билан бирга, портални янада самарали ишлаши учун инновацион-технологиялар имкониятларидан кенгрок фойдаланиш лозимдир.

Умуман олганда, туризмда юқори натижаларга эришиш ва соҳанинг келажагини белгилаш бугунги кунда рақамли инновацион-технологияларнинг имкониятларидан фойдаланишга боғлиқ бўлиб қолмоқда.

IV БОБ. ТУРИЗМ ИНФРАТУЗИЛМАСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА КЛАСТЕР УСУЛЛАРИНИ ҚЎЛЛАШНИНГ САМАРАЛИ ЙЎЛЛАРИ

4.1. Туризм инфратузилмасини шакллантиришда кластерлаштириш усуллари.

4.2. Минтақавий туризм кластерларини жорий қилиш механизмлари.

4.1. Туризм инфратузилмасини шакллантиришда кластерлаштириш усуллари

Бугунги кунгача дунё иқтисодиёти ривожланишининг ягона глобал модели мавжуд эмас. Шунинг учун ҳозирги кунда глобаллашувнинг ҳақиқий жараёни жуда зиддиятли шаклда давом этмоқда.

Замонавий туризм ҳам жаҳонда юз бераётган глобаллаштириш жараёни каби зиддиятлардан ҳоли эмас, чунки туризм ўз даромадлари билан бир қаторда бир канча муаммоларни ҳам келтириб чиқаради, айниқса сайёҳлик ҳудудларидаги муаммолар – экологик (табiiй мажмуанинг ифлосланиши, сув ҳавзаларининг эвтрофикацияси), ижтимоий (масалан, фоҳишабозлик, гиёҳвандлик) ва бошқалар. Бирок, XXI асрда туризм соҳаси умуминсоний кадриятлар тизимини шакллантиришнинг энг самарадор усулларида бири бўлиб қолмоқда. Туризм ҳамма нарса-нинг эркин ривожланиши учун шарт бўлган дунёдаги хилма-хилликнинг бирлигини шакллантиришга жуда катта ҳисса қўшиб келмоқда.

Бугунги кун иқтисодиётнинг бошқа тармоқлари сингари туризмда ҳам ривожланишининг янги йўналишларини излаб топиш ва амалиётга жорий этишни талаб қилмоқда. Бу борада янгича ёндашув туристларга ва аҳоли учун рақобатбардош турмаҳсулотни яратиш ва тақдим этишга асосланган туристик-рекреацион кластерларни республикамызда ташкил этиш ҳудуднинг иқтисодий

Ўсишининг имкониятларидан самарали фойдаланишга йўл очиб беради. Республикаимизнинг туристик имкониятлари катта ҳудудларида амалга оширадиган ишлардан бири, анъанавий экспортбоп хомашёни ошириш моделидан, янги инновацияларга йўналтирилган иқтисодий ўсиш моделига ўтишни амалга оширувчи туристик кластерларни яратиш лозимлиги яққол намоён бўлмоқда. Бунда республикаимиз туризмнинг ўзига хос жозибадорлиги sanoat ривожланиши мавжуд бўлмаган, лекин етарлича табиий ресурсларга бой бўлган ҳудудлар учун мос келади.

Бунда туристик-рекреацион кластерлар нафақат иқтисодиётга интеграциялашувига оид ташкилий ишларга, шунингдек ҳудуд иқтисодиётини ривожлантиришнинг замонавий шакли ва ҳудуднинг рақобатбардошлигини оширишни талаби сифатида эмас, балки минтақанинг табиий ресурс салоҳиятини максимал даражада сақлаш ва ундан самарали фойдаланиш нуқтаи назаридан кўриб чиқилади.

Республикаимиз туризмида кластер усулини жорий қилишга сабаб бўлаётган омиллардан бири ривожланишига тўсқинлик қилаётган муаммолар сифатида қуйидагилар қайд этилди:

- туристик инфратузилманинг паст даражаси;
- ички ташувларда транспорт харажатларининг юқорилиги;
- туристларни жойлаштириш воситалари, жойлари ва дам олиш масканлари етишмаслиги;
- кўплаб туристик объектлар ҳолатининг қониқарсизлиги;
- туризм инфратузилмасининг барча секторларида хизмат кўрсатишнинг сифати халқаро талаблардан паст даражадалиги;
- мамлакатнинг деярли барча автомагистралларида сифатли йўллар инфратузилмасининг йўқлиги;
- ҳудудларимизда ва хорижда сайёҳлик имкониятларимиз ҳақида маълумотларнинг етарли эмаслиги.

Республикаимиз туризми ривожланишидаги мавжуд камчиликларнинг таҳлили тадқиқотларимиз кўрсатишича, туризм миллий иқтисодиётнинг юқори даромад келтирадиган, аҳоли турмуш даражасини яхшиловчи, фуқароларнинг соғлигини мустаҳкамловчи, қариялар ва ёшларнинг дам олишлари бўйича эҳтиёжларни қондирувчи тармоқ сифатида ички туризмнинг

ривожланиши бўйича биринчи навбатда кўриб чиқиладиган чора-тадбирларни белгилаб олиш кераклиги маълум бўлди.

Туризм иктисодиётнинг асоси, ҳар қандай минтақа ва барча мамлакатларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг катализатори эканлигини инкор қилмагән ҳолатда республикамининг деярли барча минтақаси кўра туристик салоҳиятга эга, лекин ундан фаол фойдаланиш даражаси, кўп ҳолларда, минтақавий туризмнинг инновацион ривожланиш даражасига боғлиқдир.

Туризмни инновацион ривожлантириш, тармок ривожланишида янгиликлари билан фарқланадиган ва ижобий бурилиш ясовчи тизимли тадбирлардир. Туризмда инновациялар ўзига хос ёндашувни ишлаб чиқишни, янги ресурсларни излаб топиш билан бир вақтда мавжуд ресурслардан фойдаланишнинг янги йўллари излаб топишни тақозо этади.

Бизнинг фикримизча, минтақанинг туризм жозибадорлигини ошириш ва унинг туристик салоҳиятини амалга ошириш бўйича масалалар негизини кластерли ёндашув ташкил этиши керак. “Кластер” атамаси кўпгина олимларнинг фикрига кўра, кластер – маъноси, қамровининг кенглиги ва ривожланиш даражасига қараб ўзгарадиган бир қанча белгиларини тавсифлайдиган тизим. Шундай қилиб, баъзи бир кластерлар асосан кичик ва ўрта корхоналардан, бошқалари эса ўз навбатида, йирик ва кичик фирмалардан иборат бўлади.

Албатта, кластерлар – ҳамкорликда фаолият юритадиган фирмаларнинг оддий бирлашувига қараганда жуда мураккаб тузилма бўлиб, у чуқур теҳнологик ҳамкорликни қамраб олади. Корхоналар нафақат кластер доирасида бирлашади, балки муайян соҳаларда ҳам бир-бирлари билан рақобатлашишда давом этади. Булар маҳсулот ишлаб чиқаришнинг барча омиллари самарадорлигини оширишга йўналтирилган доимий маҳсулот ва теҳнологик инновацияларнинг ҳаракатлантирувчи кучи бўлиб, инновацияларнинг кенг миқёсда тарқалишини таъминлайди.

Кластерли ёндашув, аънага кўра, саноат ишлаб чиқаришга нисбатан қўлланилган. Лекин, кластерлар хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантиришда, хусусан туристик марказларни шакллантиришда, марказга ташриф буюрувчиларни жалб қилиш ва

уларнинг рақобатбардошлигини оширишда ҳал қилувчи аҳамиятга эга.

Ҳар қандай худудий даражада кластерларни шакллантириш зарурлигининг асосий сабаби барча даражаларда мамлакат, минтақа, шаҳар, тармоқ ва тадбиркорлик тузилмаларининг рақобатбардошлигини оширишдан иборат. “Туристтик кластер” тушунчасининг моҳиятини аниқлашда, албатта, ушбу ҳолатларни ҳисобга олиш керак. Бундан ташқари, шуни ҳам назарда тутиш жоизки, туризм рақобатбардошлик даражаси кўрсатилаётган хизматлардан туристларнинг мамнуниятлик даражасига боғлиқ. Бунда замонавий туристик маҳсулот деганда нафақат туристик хизматлар (транспорт, жойлаштириш, экскурсия, овқатланиш), балки истеъмолчиларнинг руҳий, ҳиссий завқ олишлари, туристга нотаниш муҳитда ноодатий шароитларда бўлиш тажрибаси ҳам тушунилади.

Ишлаб чиқариш соҳасида маҳсулотларни ишлаб чиқаришдан фарқли ўлароқ, туристик маҳсулотларни шакллантириш иқтисодийнинг турли тармоқларидаги тадбиркорлик тузилмаларининг ўзаро ҳаракатидаги жараёнларини намоён этади. Айнан шунинг учун, кўпгина олимлар туризмни туристик компаниялар, транспорт ташкилотлари, музейлар, жамоавий ва алоҳида жойлаштириш воситалари, умумий овқатланиш кохоналари ва бошқалардан иборат бўлган кўптармоқли мажмуа сифатида белгилайдилар.

Бунда туристик маҳсулотларни шакллантириш, сотиш ва тараққий этишида иштирок этувчи деярли барча тадбиркорлик тузилмалари йирик шаҳарларга мувофиқ равишда, аввало унинг худудига географик томондан йўналтирилган бўлиши керак.

Амалиётнинг кўрсатишича, кластерлар маълум бир худудда бирор-бир фаолият турининг тарихий ривожланиши натижасида табиий равишда ёки бирор-бир мақсад йўлида махсус кластерни яратиш бўйича сай-ҳаракатлар натижасида шаклланади.

Ҳар қандай кластерли шаклланиш кўп таркибий компонентли бўлади. Туризм соҳаси ҳам бундан мустасно эмас, шу сабабли туризм бўйича тадқиқотларда кластерлар назариясидан фойдаланиш учун куйида келтирилган компонентларнинг ўзаро боғлиқлигини таҳлил қилиш керак:

- табiiй ва маданий мерос объектлари (туристик бойликлар);
- туристларга хизмат кўрсатилиши билан боғлиқ бўлган инфратузилма объектлари;
- таълим муассасалари (ходимларни тайёрлаш);
- туристик соҳадаги бошқарув органлари;
- илмий ва лойиҳавий муассасалар.

Кластер мавзуларидаги ишларнинг таҳлили шуни кўрсатадики, кластерлар тузилиши жиҳатдан икки турга бўлинади деган хулосага келдик:

-ўзаро бир-бирига узвий боғлиқ бўлган қишлоқ хўжалиги тармоқлари, саноат ва хизмат кўрсатиш соҳаларининг ҳамда халқаро меҳнат тақсимида жуда ҳам муваффақиятли ихтисослашпаётган гуруҳлар (бу турга саноат ва миллий кластерлар киради);

-ўхшаш ёки қўшимча маҳсулотларни ишлаб чиқарувчи тегишли тармоқлардаги географик жиҳатдан концентранган компаниялар гуруҳи, бу турга минтақавий, трансчегаравий ва маҳаллий кластерлар киради.

Шу билан биргаликда кластерларни ташкил қилишнинг бир неча моделлари мавжуд бўлиб, уларнинг ичида кенг тарқалганлари дирижист ва либераль моделдир.

Дирижист модель доирасида, кластерларни ривожлантиришда давлат сиёсати катта аҳамиятга эга, либераль моделда эса кластерни ўзининг табиий ривожланишидаги тўсиқларни бартараф этишга қаратилган бозор механизми сифатида қабул қилади.

Таъкидлаш лозимки, кластернинг у ёки бу моделида ҳам алоҳида иқтисодий ҳудудлар билан алоқада бўлмайди, шунингдек давлат-хусусий сектор ҳамкорлигининг мажбурий иштирокини назарда тутмайди.

Дирижист ва либераль моделда ҳам кўмакнинг турли шакллари бирор-бир ташкилий-бошқарув тузилмасини ташкил этишни назарда тутмайди. Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда туристик кластерларни ташкил қилиш бўйича олимлар томонидан бир қатор ғоялар илгари сурилган. Бу ғояларни (4.1.1-жадвал) жамлаган ҳолда кластерларнинг таркиби тўғрисидаги умумлашган маълумотларни келтириб ўтамиз.

**Туристтик кластернинг таркибини аниқлаш бўйича
ёндашувлар⁸³**

Муаллифлар	Туристтик кластернинг элементлари
Е.Г. Карпова	Туристтик хизматлар кўрсатилишида пайдо бўладиган бизнес-жараёнлар (асосий ва ёрдамчи)
О.Д. Коль	Туристтик дестинациянинг юқори рақобатбардорлигини таъминлайдиган аттракторлар; сифатли туристтик хизматларни тақдим этувчилар; табиий ресурслар
М. Монфорд	Туристтик хизматлар йиғиндиси; туристтик хизматларни қабул қилувчиларнинг мамнуниятги; корхона ва тармоқларнинг ўзаро ҳаракати; транспорт ва коммуникацион инфратузилма
Н.С. Николаева*	Маълум бир соҳанинг фаолият турига ихтисослаштирилган ташкилотлар; маҳсулот ёки хизматларни етказиб берувчи ташкилот; хизмат кўрсатувчи ташкилотлар; илмий тадқиқот муассасалари ва таълим муассасалари; инновацион тадбиркорлик инфратузилмасининг субъектлари
С. Нордин	Туристтик хизматлар йиғиндиси; туристтик компанияларнинг тўпланиши; фаолияти туризмни қўллаб-қувватлашга йўналтирилган соҳалар; малака оширишни, ахборот ва молиявий кўмакни таъминловчи муассасалар; кластер концепциясини ишлаб чиқувчи ва амалга оширувчи агентликлар; кластер таълимни тартибга солувчи ва назорат қилувчи давлат идоралари
И.С. Милославский	Туристтик ресурслар ва компаниялар; овқатланиш, жойлаштириш ва транспорт, муҳандислик ва молиявий инфратузилма; тиббиёт муассасалари
И.Г. Шепелев, Ю.А. Маркова	Туризм инфратузилмаси ва ҳамроҳ инфратузилмалар; асосий ва қўшимча объектлар; табиий, иктисодий ва ижтимоий-сиёсий шароитлар
В.А. Черненко, Т.Ю. Колпащикова**	Асосий, қўшимча, ёрдамчи ва ҳамроҳ объектлар

* Евпланов А. Договорились о термине. Депутаты выяснили, что такое туристический кластер // Российская Бизнес-газета. - 2011. - №800.

** Тарасенок А.И. Геоэкономика туризма: учеб. пособие. - М.: КноРус, 2009. - 169 с.

⁸³ Тадқиқотчи томонидан олимларнинг фикри жамланган.

Таъкидлаш лозимки, жадвалда келтирилган муаллифларнинг туристик кластерлар таркибини белгиловчи ёндашувлари бир-биринга жуда ўхшаш, асосий фарқи туристик кластернинг алоҳида элементлари гуруҳини батафсил текшириш даражаси билан боғлиқ. Шу билан бирга, бир қатор ёндашувларни (И.С. Милославский, С. Нордин, М. Монфорд) ажратиш керакки, бунда кластер таркибига сиёсий шароитлар, кластер концепциясини ташкил этувчи агентликлар, кластер таълимга таъсир кўрсатадиган тартибга солувчи ва мувофиқлаштирувчи структураларнинг давлат идоралари (С. Нордин), институционал сиёсат (М. Монфорд) киритилиши керак. Таъкидлаш жоизки, ҳудудий туристик кластерни шакллантириш ва ривожлантиришда ушбу элементларнинг аҳамияти жуда катта.

Шундай қилиб, бугунги кунда туристик кластерлар туризмни тартибга солувчи алоҳида объект бўлгани каби маълум бир ҳудудда туризм ривожланишининг асосий воситаси ҳисобланади. Минтақаларнинг туристик жозибадорлиги ва салоҳиятини баҳолашнинг кластерли ёндашуви макроиқтисодий муносабатларда ёки умуммиллий миқёсда қўлланилади.

Шу билан биргаликда туризмда кластерлаш иқтисодийнинг бир қанча тармоқларини қамраб оладиган глобаллашув жараёнларининг индикатори ҳисобланади. Юқоридагилардан хулоса қилиб “Туристик кластер” деганда, биз туризм соҳасида фаолият юритувчи тадбиркорлик тузилмалари, ҳукумат органлари ва давлат муассасалари, жамоат ташкилотлари, шунингдек рекреацион эҳтиёжларни қондириш, ўз рақобатбардошлиги ҳамда минтақанинг иқтисодий рақобатбардошлигини ошириш мақсадида туристик маҳсулотларни шакллантириш, ҳаракатлантириш ва сотишда маълум бир минтақанинг туристик ресурсларидан ҳамкорликда фойдаланувчи алоқадор (бир мақсадга эга бўлган) тармоқларнинг мажмуини тушунамиз⁸⁴.

Туристик кластерларнинг асосий тавсифи қуйидагилардан иборат:

-туризм саноати (тадбиркорлик тузилмаларн, ҳукумат органлари ва давлат муассасалари, жамоат ташкилотлари) ва унга алоқадор (давлат - хусусий сектор шаклидаги, ассоциациялар ва

⁸⁴Муаллифнинг туристик кластернинг маъноси бўйича хулосаси .

бошқалар) тармоқларда фаолият юритувчи туристик кластер субъектлари ўртасида бирлашувнинг мавжудлиги;

-туристик инфратузилмага эга бўлган жозибадор ва ўзига жалб қилувчи масканлар жойлашган худудлардаги туристик кластер субъектларидан ҳамкорликда фойдаланиши;

-туристик кластер иштирокчилари орасида вертикал (туризм саноатининг ички маҳсулот занжири) ва горизонтал (турмаҳсулот ишлаб чиқариш жараёнида иштирок этувчи тузилмалар ўртасида) алоқадорлик;

-туристик кластер амал қилиши учун ягона мақсадга эга бўлиши, бу эса кластер объектлари ва субъектларининг рақобатбардошлигини ошириш, шунингдек минтақанинг туристик маҳсулотини шакллантириш, ҳаракатлантириш ва сотиш орқали рекреацион эҳтиёжларни қондиришдан иборат.

Туристик кластернинг таснифига биз инновацион бошқарув марказларининг иштирок этиш даражаси ва туристик кластерларни бошқариш шакли каби хусусиятларни киритишни таклиф этамиз, бу эса туристик кластерни таснифий хусусиятлар бўйича комплекс равишда тавсифлаш имконини беради.

Мавжуд ёндашувларни умумлаштириш ва тизимлаштириш асосида биз туристик кластер турларининг таснифини ишлаб чиқдик (4.1.2-жадвал).

Географик жойлашувига кўра, худудий – бир вилоят, туман ичида, давлат миқёсида – бир давлат ичида, минтақавий – минтақадаги давлатлар иштирокида (МДХ, Марказий Осиё), минтақалараро - ҳамкорлик тамойиллари бўйича бир нечта минталақалар худудида фаолият юритади (Евро-Осиё).

Ҳаётийлик даражасининг босқичларига кўра, янги пайдо бўлган кластерлар (туристик жараён иштирокчилари ўртасида кооперация алоқаларини шакллантиришнинг бошланиши), ривожланаётган кластерлар (ички ва ташқи алоқаларининг пайдо бўлиши, туризм соҳасидаги корхоналарнинг муваффақиятли ўзаро фаолияти), ривожланган кластерлар (кластер ичида ички алоқалар максимал равишда бир-бирига боғланган), сўниб бораётган кластерлар (ички алоқалар сустлашади ва йўқолиб кетади).

Туристтик кластер турларининг таснифланиши⁸⁵

№	Тасниф хусусияти	Туристтик кластер турлари
1	Географик жойлашуви бўйича	Худудий, давлат миқёсида, минтака ичида, минтакалараро
2	Ҳаётийлик даври босқичларига кўра	Янги пайдо бўлган, ривожланаётган, ривожланган, сўниб бораётган.
3	Туристтик жозибатор ва ўзига жалб қилувчи масканлар турлари бўйича	Кўнгилочар, спорт турлари, экологик, этнографик, соғломлаштириш-дам олиш, маданий ва бошқалар.
4	Туристтик ресурс турлари бўйича	Ўрмон, тоғ, сув (денгиз, дарё, кўл), аралаш.
5	Кўлами (миқёси) бўйича	Маҳаллий, минтақавий, миллий, трансмиллий
6	Бошқарув шакли бўйича	Давлат, хусусий сектор, давлат-хусусий шерикчилик
7	Истеъмолчиларининг мақсадга йўналтирилган гуруҳлари бўйича	Туристтик-рекреацион
8	Шаклланиш усули бўйича	Мақсадли ва тарихий

Туристтик жозибатор ва ўзига жалб қилувчи масканлар турларига кўра, музейли кластерлар, кўнгилочар кластерлар, спорт туридаги кластерлар, экологик кластерлар, этнографик кластерлар, соғломлаштириш-дам олиш кластерлари, маданий кластерлар ва бошқалар. Қоидага кўра, битта туристик кластерда бир қанча туристик аттракторлар мужассамлашади.

Туристтик ресурс турларига кўра, сув тури (денгиз, дарё, кўл), ўрмон кластерлари, тоғ кластерлари, аралаш кластерлар.

Кўлами (миқёси)га кўра, маҳаллий (катта бўлмаган худудларда, саноат, транспорт ёки илмий марказларга нисбатан мўлжалланган), минтақавий (таркибига республикамизнинг маъмурий худудида жойлашган объектлар киратилади), миллий кластерлар (мамлакатнинг бир қанча минтақаларидаги корхона ва ташкилотларни бирлаштиратилади), трансмиллий кластерлар (ўз иштирокчилари таркибига хорижий компанияларни киратилади).

⁸⁵ Туристтик кластер турларининг тадқиқотчи томонидан тавсия қилинаётган таснифи.

Биз учун энг аҳамиятлиси минтақавий кластерлар минтақа таркибига кирувчи фирмаларнинг самарадорлигини сезиларли даражада ошириши мумкин. Бунинг натижаси эса қуйидагилар билан изоҳланади:

-улар учун ҳамкорликдаги фаолиятни мувофиқлаштириш масалалари енгиллашади;

-ахборот алмашинуви ва янгиликларнинг жорий этилиши кучаяди;

-хизмат қилувчи инфратузилмавий объектлардан ҳамкорликда фойдаланиш ва йирик таълим тузилмаларида ходимларни тайёрлаш имкони пайдо бўлади.

Шунингдек, рақобатдош фирмаларнинг фаолияти самарадорлигини ҳақиқий таққослаш мумкин. Бундан ташқари, минтақавий кластерларнинг шаклланиш ҳудудларида малакали меҳнат ресурслари мавжудлиги, хизмат кўрсатадиган ва мувофиқлаштирадиган тузилмалар учун солиққа тортиш ва инвестициялар киритиш бўйича алоҳида тартиб яратилганлиги янги фирмалар ташкил этиш учун қулай шарт-шароитлар яратиш мумкин.

Бошқариш шаклига кўра давлат, хусусий сектор, давлат-хусусий шерикчилик асосида бошқариладиган кластерлар.

Истеъмолчиларнинг мақсадга йўналтирилган гуруҳларига кўра, туристик-рекреацион кластерлар (рекреацион ва маданиятга йўналтирилган ўзаро боғлиқ объектлар – жамоавий жойлаштириш воситаси, овқатлантириш ва шунга ўхшаш хизматлар кўрсатувчи шохобчалар мажмуаси).

Шаклланиш турига кўра, мақсадга йўналтирилган (уни яратиш бўйича ҳаракат қилиш натижаси сифатидаги кластер) ва тарихий жиҳатдан пайдо бўлган кластерлар (маълум бир ҳудудда бирор-бир тарихий ривожланиш асосида табиий равишда шаклланган).

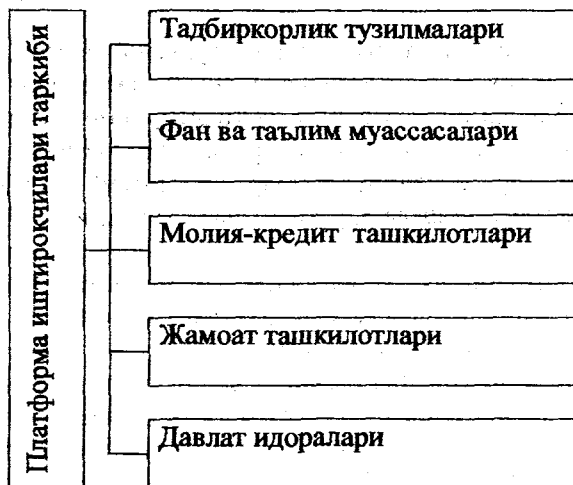
Шу билан биргаликда, туристик кластерлар учта асосий таркибий қисм иштирокида муваффақиятли фаолият юритади:

-ички ва ташқи бозорларда сотиладиган рақобатбардош турмаҳсулотларнинг ишлаб чиқарувчи ёки рақобатбардош хизматларни тақдим этувчи етакчи корхоналар;

-инновацион кластернинг барча резидентларига юқори сифатли хизматларни тақдим этадиган хизмат кўрсатувчи ташкилотларнинг ривожланган тармоғи;

-меҳнат ресурсларининг юқори сифати, инвестицион оқимлардан фойдаланиш имконияти, маъмурий тўсиқларнинг йўқлиги, инновацион кластердаги инфратузилмани ривожлантиришнинг юқори даражаси, ривожланган илмий тадқиқот салоҳиятини ўзида мужассамлаган ижобий ишбилармонлик муҳити (кластерни тузиш ташкилотларининг ички ва ташқи рақобатбардош муҳити) орқали унинг муваффақияти таъминланади.

Кластерларни ташкил қилишда технологик платформалар ҳам катта роль ўйнайди. Технологик платформалар туристик соҳанинг инновацион ривожланишида минтақавий устувор йўналишларни шакллантирадиган ва ушбу устувор йўналишларни амалга ошириш бўйича минтақа, фан, бизнес ва фуқаролик жамиятининг саъй-ҳаракатларини бирлаштирадиган воситалардан бири бўлади (4.1.1-расм).

4.1.1-расм. Туристтик кластернинг технологик платформаси.⁸⁶

⁸⁶Тадқиқотчи томонидан таклиф қилинаётган кластернинг технологик платформаси.

1. Тадбиркорлик тузилмалари – туризм соҳасида кўшимча қиймат занжири шаклланишини ифодаладиган йирик, ўрта ва кичик фирмалар.

2. Фан ва таълим муассасалари – ушбу соҳада фаолият олиб боровчи илмий тадқиқот институтлари, олий ўқув юртлари, илмий-техник инновацион марказлари ва бошқа ташкилий тузилмалар.

3. Молия-кредит ташкилотлари – акционерлик тижорат банклари, венчур (инновацион фаолиятни лойиҳалаштиришга йўналтирилган) капитали, илмий тадқиқот ва инновацияларни давлат томонидан молиялаштирувчи институтлар.

4. Жамоат ташкилотлари – саноат уюшмалари ва ассоциациялари, истеъмолчилар уюшмаси ва касаба уюшмалари.

5. Давлат идоралари – платформа дастурларини мувофиқлаштирувчиси ва шу доирада илмий тадқиқотларни ўтказиш учун давлат кўмаги кўрсатувчиси бўлган минтақавий ижро этувчи ҳокимият идоралари, маҳаллий бошқарув идоралари.

Шу билан бирга технологик платформаларнинг асосий фаолият йўналишлари куйидагилардан иборат бўлиши керак:

- технология соҳасида башорат (прогноз)-таҳлилий фаолият, стратегик режаларни ишлаб чиқиш, илмий-техник ривожланиш устуворликларини аниқлаш, бизнес намоёндалари ва давлат институтларига платформанинг ишлаш профили бўйича масалаҳатлар бериш;

- таълим фаолияти – ходимларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш учун ўқув режалари ва таълим дастурларини ишлаб чиқиш, корхона ва ташкилотларга ёш мутахассисларни жалб қилиш;

- ахборот фаолияти – платформа доирасида янги ишланмалар ҳақида ахборотларини тарқатиш, унинг тадбирларига ахборот кўмагини кўрсатиш, тегишли анжуманлар, симпозиумлар, форумлар, учрашувлар, семинарлар ташкил этиш ва ўтказиш.

Платформаларнинг барқарорлигини таъминлаш учун турли молиялаштириш манбаларидан (молиялаштиришнинг аралаш шакли) маблағларни жалб қилиш керак. Технологик платформалар, барча томонларни ҳисобга олган ҳолда йўналишни ривожлантиришнинг ягона стратегиясини шакллантириш учун саъй-ҳаракатларни бирлаштиришга мўлжалланган механизмдир. Давлат, бизнес ва экспертлар жамиятининг ҳамкорлик муносабатлари

асосида фаолият юритадиган бундай лойиҳаларнинг самарадорлиги ривожланган мамлакатлар тажрибасидан ёрқин намоён бўлмоқда.

Хулоса ўрнида таъкидлаш лозимки, айнан давлат, минтақавий ва маҳаллий ҳокимиятлар томонидан пухта ўйланган режалар асосида туристик-рекреацион мажмуага сармоя оқимининг кириб келиши учун барча шарт-шароитларни яратиб беришлари лозим. Бу эса, ўз навбатида, мажмуа ишгирокчилари сонининг ўсишига, туристлар ва пул оқимининг кўпайишига, аҳолининг бандлиги ошишига олиб келади. Биз, мамлакатимизда тегишли янги туристик маҳсулотларни шакллантириш, тарғиб қилиш ва сотиш бўйича фаолиятни бирлаштириш ва мувофиқлаштириш воситаларидан фойдаланган ҳолда минтақа туризм бозорининг барча ишгирокчилари ўртасидаги ўзаро ҳамкорликнинг пухта ўйланган тизимини ишлаб чиқишимиз керак, деган фикрдамыз.

4.2. Минтақавий туризм кластерларини жорий қилиш механизмлари

Ҳозирги кунда республикамиз туризми олдида турган асосий муаммолардан бири минтақаларда туризм инфратузилмасини ривожлантириш ва ривожланиш йўналишларини ишлаб чиқишда асосий эътибор нималарга қаратилишини ўрганиш масаласи долзарб бўлиб қолмоқда. Шундан келиб чиққан ҳолда изланишларимиз кўрсатишича, сўнгги пайтларда рақамли иқтисодиёт, инновация, инновацион-технологиялар каби тушунчаларнинг ҳаётимизга кириб келиши, шу билан бирга минтақавий иқтисодиёт ва иқтисодий географиядаги илмий инқилоб сари тобора кенгроқ кириб келаётган тушунчалардан бири бозор иқтисодиёти шароитида ишлаб чиқаришни ташкил этишнинг ўзига хос шакли сифатида кластер тушунчаси ҳисобланади.

Минтақавий туристик кластер бир қатор ўзига хос хусусиятлар билан тавсифланадиган тизимдир. Минтақавий кластерни шакллантиришнинг муҳим шarti хўжалик юритувчи субъектларнинг географик яқинлиги ҳисобланади. Муҳим соҳаларда ишлаб чиқарувчи ва қўллаб-қувватловчи тармоқлар, ташкилотларнинг бир қанча фирмалари тўпланмоқдаки, улар ишлаб чиқариш миқёсида ва шунингдек ахборотларни ҳамда ресурсларларни иқтисод қилишни

таъминламокда. Улар ўртасидаги муносабатларнинг “қуюклашиши” сабабли минтақавий кластерлар жуда катта рақобатбардошликка эришади. Кластерларнинг географик миқёси бир шаҳар ёки вилоятдан бир мамлакатга ёки ҳатто қўшни мамлакатларга қараб ўзгариб бориши мумкин.

Минтақавий кластерларни ташкил қилишда халқаро тажриба кўрсатишича, давлат-хусусий ҳамкорлик тамойиллари асосида (4.1- параграфда кўриб ўтилгандек) ташкил этиш унинг тезроқ ривожланишига ёрдам беради. Давлат минтақавий туристик кластернинг шаклланиш жараёни ва ривожланишида, айниқса биринчи босқичда, муҳим аҳамиятга эга, бироқ бу туризм бизнесига яқин, қўшимча равишда стратегик иттифоқчиликни амалга оширади. Амалиётда самарадорликни намоён этувчи давлат ва хусусий секторлар ўртасидаги алоқаларнинг турли шакллари, моделлари ва механизмлари мавжуд. Давлат кластернинг турли омиллари учун платформа яратиш йўли билан жойларда кластер ташаббускорлигининг ривожланишига, ходимларга қўшимча таълим бериш ва уларни қайта тайёрлаш дастурларини амалга ошириш орқали маҳаллий ишчи кучининг малакасини ошириш, хорижлик ташриф буюрувчиларни жалб қилиш мақсадида минтақа брендини яратиш ва бошқаларга ёрдам беради.

Минтақаларни ривожлантириш учун устувор тармоқларда кластерларни нафақат ўрта муддатли, балки узоқ муддатли, стратегик истикболли, глобallasштириш ва халқаро рақобат жараёнларининг ривожланиши нуктаи назаридан яратиш мақсадга мувофиқдир. Шунинг учун, ҳудудий ривожланишнинг стратегик мақсадларига иқтисодийнинг рақобатдош тузилмасини шакллантиришга кластерли ёндашув доирасида эришиш учун юқорида келтирилган қондаларни амалга ошириш мумкин. Қўшимча қиймат яратиш жараёнида ўзаро боғлиқ кластерларни ташкил этишда ишлаб чиқарувчи корхоналар, ёрдамчи ва инфратузилмавий ташкилотлар юқори технологик ва рақобатбардош маҳсулотларни яратиш учун шаҳобчаларга бўлиниб кетган тармоқларга бирлашадилар. 4.2.1-расмда кластернинг муваффақиятли ишлаши учун туристик жозибадорлик тамойилига асосланган ҳолда тармоқларнинг ўзаро боғлиқлиги ва уларнинг ҳамкорлигини ташкил этилишини кўришимиз мумкин.

4.2.1-расм. Туристтик жозибадорлик тамойилига асосланган кластернинг концептуал кўриниши ⁸⁷

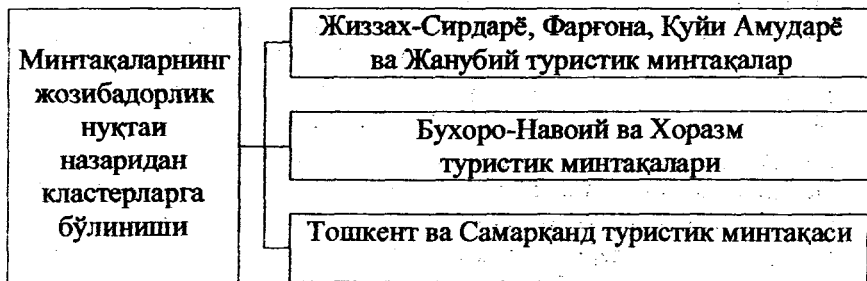
Бизнинг тадқиқотларимиз ва Ўзбекистон Республикасининг административ бўлиниши ва минтақаларни комплекс ривожлантириш имкониятларини ҳисобга олган ҳолда ихтисослаштирилган кластерларни ташкил қилишда туристик минтақаларни қуйидагича бўлиш мақсадга мувофиқ бўлади: Тошкент (Тошкент вилояти ва Тошкент шаҳри), Фарғона (Фарғона,

⁸⁷Муаллифнинг тавсия этаётган ишланмаси.

Андижон ва Наманган вилоятлари), Жиззах-Сирдарё (Жиззах ва Сирдарё вилоятлари), Самарқанд (Самарқанд вилояти ва Самарқанд шаҳри), Бухоро-Навоий (Бухоро ва Навоий вилоятлари), Жанубий туристик минтақа (Қашқадарё ва Сурхондарё вилоятлари), Хоразм (Хоразм вилояти), Қуйи Амударё (Қорақалпоғистон Республикаси) туристик минтақаларига ажратишни таклиф қиламиз. Кўриб ўтиладиган ва тавсия қилинаётган Ўзбекистондаги саккизта туристик минтақаларни алоҳида ихтисослаштирилган кластер шаклида ривожлантиришни ва уларни туристик жозибadorлик нуқтаи назаридан қуйидаги учта кластерни илгари суриш мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Ўртача туристик жозибadorликка эга минтақалардан иборат биринчи кластерга 4та минтақани киритишни таклиф этамиз. Бу минтақаларда нифратузилма ривожланиши суи бўлиб, туристик юклама ва хорижий туристларнинг улуши маҳаллий туристлар сонидан ўртача даражадан паст. Бу кластерга рекреацион-соғломлаштириш ресурсларга бой бўлган Жиззах-Сирдарё, Фарғона, Қуйи Амударё ва Жанубий туристик минтақаларини киритиш мақсадга мувофиқдир.

Иккинчи гуруҳ минтақасига Тошкент ва Самарқандни киритишни мақсадга мувофиқ деб биламиз, сабаби бу ерга хорижий туристлар сайёҳлик мақсадларидан кўра кўпроқ хизмат доирасида ишбилармонлик йўналишида таширф буюрадилар. Шу билан бирга бу минтақада аралаш туристик ресурсларга (тарихий-маданий, рекреацион) бой минтақа ҳисобланади.

4.2.2-расм. Туристтик минтақаларнинг жозибadorлик нуқтаи назаридан ихтисослаштирилган кластерларга бўлиниши⁸⁸

⁸⁸Тадқиқотчининг изланишлари натижасида ишлаб чиқилган.

Учинчи гуруҳга Бухоро-Навой ва Хоразм минтақаларини киритишни мақсадга мувофиқ деб биламиз, сабаби бу ерда маданий-тарихий туристик жозибадорлик нуқтаи назаридан инфратузилма етарлича ривожланган.

Ўзбекистондаги саккизта туристик минтақаларни жозибадорлик нуқтаи назаридан алоҳида ихтисослаштирилган кластер шаклида ривожлантиришни ва уларни туристик жозибадорлик нуқтаи назаридан қуйидаги учта кластерни илгари суриш мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Республикаимизнинг туристик минтақаларида туризм ривожланишини баҳолайдиган махсус бўлим ва мутахассислар йўқлиги учун туристик салоҳиятга эга ҳудудларнинг ривожланиш стратегиясини лойиҳалаш, иқтисодий ўсишнинг асосий манбалари сифатида ҳудуднинг ўз ресурсларини аниқланиши ва фойдаланилишига қаратилган “ўз-ўзини ривожлантириш” тамойилидан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Қоидага биноан, ресурслар чекланган шароитда фаолият юритадиган бир нечта ҳудудларнинг салоҳиятини бирлаштириш, сезиларли даражада ундан фойдаланиш самарадорлигини оширади ва аъло даражадаги микдорий жиҳатдан юқори самарага эришиш имконини беради.

Шу нуқтаи назардан республикаимизнинг туристик салоҳиятини янада ривожлантириш ҳамда ундан фойдаланиш самарадорлигини ошириш, ҳудудларга хорижий ва маҳаллий туристларни кенг жалб қилиш учун қулай шароитлар яратиш, замонавий инфратузилмани жадал ривожлантиришни таъминлаш, кўрсатилаётган туристик, меҳмонхона ва транспорт хизматларини кенгайтириш ва сифатини ошириш мақсадида Президентимиз томонидан Тошкент вилоятининг Чимён-Чорвоқ курорт-рекреация зонаси чегараси доирасида “Чорвоқ” эркин туристик зонасини ташкил этиш тўғрисида”ги Фармони қабул қилинди⁸⁹. Бу пайтгача республикаимизда “Туристтик-рекреацион зона”ларни ташкил этиш амалиёти қўлланилгани йўқ эди. Бу билан туристик-рекреацион зоналарни ташкил қилиш ва туризмдаги энг сўнгги инновацион технологияларни қўллаш орқали минтақа туристик индустриясининг ривожланишини фаол қўллаб-қувватлаш ва

⁸⁹ Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 06.12.2017 й., 06/17/5273/0363-сон.

минтақа иқтисодиётининг ривожланишга, сўнгра бутун республика иқтисодиётининг юксалишини таъминлаш мақсад қилиб олинди.

Туристтик-рекреацион зоналар фаолиятида инновация – бу илмий ютуқларни жорий қилиш, бошқарув соҳасидаги энг яхши амалиёт, меҳнатни ташкил этиш ва технологиядир. Туризм соҳасидаги инновациялар – бу янги туристик йўналишлар, лойиҳалар ва ҳоказоларни яратиш, уларнинг ишга туширилиши аҳоли бандлигини оширишга, унинг даромадларини оширишга имкон беради.

Буни митақалар мисолида кўриб чиқадиغان бўлсак, масалан, Жиззах эркин иқтисодий зонасида таҳлилларимиз кўрсатишича, кластерларни (қишлоқ хўжалиги, тоғ-кончилик, туристик-дам олиш ва бошқалар) ривожлантириш учун инфратузилманинг имкониятлари етарли эканлигини кўрсатади.

Республика ва халқаро аҳамиятга эга бўлган тарихий-маданий ва табиий ёдгорликлар сақланиб қолган ҳудудлар ва табиатни муҳофаза қилиш мавқеига эга бўлган ҳудудларда алоҳида кўрикланадиган ерларнинг мавжудлиги, дам олиш ва фаол рекреация учун яроқли бўлган турли-туман табиий ресурсларига эга бўлган Жиззах, минтақасининг беқиёслиги вилоятни республикада энг жозибали рекреацион туристик йўналишларидан бирига айлантириш мумкин.

Жиззах минтақасидаги мавжуд вазиятни таҳлил қилиш (4.2.1-жадвал) асосида республикада туризмни ривожлантириш имкониятларни тўғрисида қуйидаги хулосаларни бериш мумкин:

-соғломлаштириш туризмни ривожлантириш учун асос бўлиб хизмат қиладиган санаторий-курорт муассасаларининг ривожланган тизими мавжудлиги;

-тоғ-қишки туризм, соғломлаштириш туризми, спа-хизматлар, маданий, сув ва саргузаштли туризмни ривожлантириш учун салмоқли салоҳиятнинг мавжудлиги;

-тоғ-чанғи спортини янада ривожлантириш имкониятларини белгилайдиган замонавий туризм инфратузилма элементларининг мавжудлиги;

-республикаимизнинг бошқа ҳудудларга қараганда етарли даражада ривожланган турар жой тизимининг мавжудлиги (асосан миллий уй меҳмонхоналари).

**Жиззах минтақаси туристик-рекреацион салоҳиятининг
SWOT-таҳлили⁹⁰**

	Ички	Ташқи
	Кучли тарафлари	Имкониятлар
Ижобий	<ul style="list-style-type: none"> -кластер худудининг ҳаммабошлиги; -туристларнинг хавфсиз етиб келиши; -экологик тоза табиат; -ноёб флора ва фауналарнинг мавжудлиги; -беқиёс маданий-тарихий ресурслар; -тиббий-соғломлаштириш ресурслари; -беқиёс туристик-рекреацион ресурслар (дарё, кўллар, горлар ва ўрмонлар); -қулай табиий ва иқлимий шароитлар; -миллий ва табиий ёдгорликлар; - Жиззах, Ғаллаорол, Даштобод шаҳарларидаги замонавий темир йўл ва автобус вокзаллари мавжудлиги; -республиканинг қулай автотранспорт йўллари тугунида жойлашганлиги. 	<ul style="list-style-type: none"> -Жиззах минтақасини дам олиш учун жозибали жой сифатида жойлаштириш; -жойлаштириш воситалари биноларини қуриш (меҳмонхона, мотел, кемпинг ва ҳ.к.); -туристик-рекреацион инфратузилмани шакллантириш; - транспорт, муҳандислик, ижтимоий, ахборот ва телекоммуникация инфратузилмасини шакллантириш; - миллий ошхона, маиший хизмат ва техник хизматларни яратиш; -йўл ва йўл четидаги инфратузилмалар (йўллари қуриш ва реконструкция қилиш, йўл четидаги кафе) ривожланиши; -салоҳиятли инвесторларнинг мавжудлиги; -аҳоли турмуш даражасини юқорилиги, дам олиш кунларининг кўплиги.

⁹⁰ Муаллиф томонидан олинган натижалар.

	Кучсиз тарафлари	Тахдидлар
Салбий	<p>-транспорт, муҳандислик, ижтимоий, ахборот ва телекоммуникация инфратузилмасининг ривожланмаганлиги;</p> <p>- кадрларнинг тажрибасизлиги, шунингдек бозор иқтисодиёти шароитида тажрибанинг етишмаслиги туфайли хизмат кўрсатишнинг сифатсизлиги;</p> <p>-турхизматлар нархининг доимий ошиши, хизматларни тақдим этиш сифатининг нархга жавоб бермаслиги;</p> <p>-паст иқтисодий салоҳият туризм ривожланишига инвестиция киритиш имконини бермайди;</p> <p>-туристик кластерни шакллантириш учун давлат ва туристик фирмалар биргаликдаги ҳаракатининг мувофиқлаштирилмаганлиги;</p> <p>-худуднинг имиджи ва брендининг йўқлиги.</p>	<p>- республикамизни хорижий ва маҳаллий оммавий ахборот воситалари томонидан яратилган туризм учун қулайликларнинг нотўғри талқин қилиниши ва тасвирлаш;</p> <p>-республикамизнинг бир неча ўн йиллар давомида сиёсий ва иқтисодий инқирозни бошидан кечираётган Афғонистон билан қўшни давлат бўлиши;</p> <p>-туристларнинг янада ривожланган инфратузилмавий ҳудудларга чиқиб кетиши;</p> <p>-хизмат кўрсатиш сифтининг бекарорлиги.</p>

Сўнги йилларда мамлакатимиз фуқароларига яратилаётган шарт-шароитлар натижасида аҳолимизнинг ўз юртида дам олишга бўлган қизиқиши ортиб бормоқда, аммо кўплаб курорт ҳудудларида туристик инфратузилмалар етарлича ривожланмаганлиги натижасида бу кўрсаткич чекланган миқдорда қолимоқда. Бу имкониятларни янада ошириш мақсадида тадқиқотимиз орқали иқтисодиётнинг фаол ривожланиши, ички туризмда хизматларга бўлган талабнинг тобора ортиши, Жиззах минтақасидаги юқори туристик салоҳиятини ҳисобга олган ҳолда туризмни ривожлантиришнинг янги шакли

ихтисослаштирилган туристик-рекреацион кластерларни ташкил этишни назарда тутати.

Миинтақада ихтисослаштирилган туристик-рекреацион кластерни ташкил қилишда ички имкониятлардан келиб чиқан ҳолда биринчи навбатда давлат, хусусий сектор, тадқиқот ва таълим муассасаларининг ўзаро муносабатларини кучайтириш, шунингдек ишлаб чиқариш миқёсининг натижаси, ягона маркетинг стратегия, рекламага кетган харажатлар, асосий ва қўшимча брендларни яратиш ҳисобига барча тизимларнинг самарали ишлашига имкон яратиш керак.

Шу билан биргаликда кластер тузилмасига унинг барча иштирокчилари учун умумий бўлган мувофиқлаштирувчи кенгашининг ва кластернинг тизим интеграторлари сифатида фаолият юритувчи етакчи компанияларнинг киритилиши инновацияларнинг самарали кластерлараро трансферини, кенг миқёсли инвестицион лойиҳаларни амалга ошириш ҳисобига янги бозорларни ўзлаштириш ҳамда диверсификацияланган туристик маҳсулотни яратишни таъминлайди.

Ташкил қилиш таклиф этилаётган минтақавий туристик-рекреацион кластерга кирувчи географик жойлашувига кўра Жиззах вилоятидаги Зомин, Бахмал ва Фориш туманлари кўпроқ рекреацион туристик жозибадорликка эга бўлиб, бу ерга ташриф буюрувчиларнинг аксарият қисмини табиат манзараси ва рекреация йўналиши ташкил этади. Тадқиқотларимиз кўрсатишича, айни пайтда минтақада туристик-рекреацион кластерни тўлақонли ташкил этиш учун Жиззах шаҳри, Ғаллаорол туманларини ҳам киритиш мумкин. Бу билан иқтисодий ўсиш сифатининг барқарор ва узоқ муддатли яхшиланишини таъминлаш, атроф-муҳит омилларининг таъсири ва ҳудуднинг ички имкониятларини, шунингдек ривожланишнинг кейинги саноат босқичига ўтиш борасидаги муаммоларни ҳисобга олувчи минтақавий ривожланишни бошқариш тамойиллари ва усулларини қўллаш заруратлигини назарда тутати.

Минтақада туристик – рекреацион кластерни ташкил қилишга эҳтиёж туғилишининг асосий сабаби, ҳудуд бой туристик имкониятларга эга бўлишига қарамадан ундан фойдаланиш даражаси жуда паст кўрсаткичларга эгалигидир. Буни минтақага ташриф буюрган хорижлик туристлар сонидан ҳам кўра бўлади. 2016 йилда 1126та, 2017 йилда 2800та, 2018 йилда 5800та 2019 йилда 11734та хорижий сайёҳларга хизмат кўрсатилган бўлиб, 2019 йилдан 2016

йилга қараганда қариб ўн бир бароварга ортиган бўлишига қарамасдан, бу кўрсаткич минтақа салоҳиятига умуман мос келмайди⁹¹.

Вилоятдаги туристик объектлар ва сайёҳларга хизмат кўрсатувчи субъектлар бўйича кўриб чиқадиган бўлсак, 2019 йилда туристик объектлар сифатида 42та архитектура, 244та археологик, 63та монументал, 3та музей ва 23та диққатга сазовор жой, 8та зиёрат, 7та ўрмон хўжалиги, 3та кўриқланадиган ҳудуд, 5та эко-агротуризм объектлари рўйхатга киритилган⁹².

4.2.2-жадвал

Жиззах вилоятидаги туристик объектлар бўйича маълумот⁹³
(сони, бирлик)

Кўрсаткичлар номи	2016 йил	2017 йил	2018 йил	2019 йил
Туристтик намоён объектлари				
Архитектура ёдгорликлари	32	40	42	42
Археологик обидалар	120	212	244	244
Монументал санъат ёдгорликлари	45	52	63	63
Музейлар	3	3	3	3
Диққатга сазовор жойлар	15	15	23	23
Жами	215	322	375	375
Зиёрат туризми объектлари				
Зиёрат туризми объектлари	7	7	8	8
Эко-агротуризм объектлари				
Ўрмон хўжаликлари	7	7	7	7
Кўриқланадиган ҳудудлар	3	3	3	3
Эко-агротуризм объектлари	0	0	4	5
Жами	10	10	14	15

Бу борада хизмат кўрсатувчи субъектлар бўйича 2019 йилдаги ҳолатини кўрадиган бўлсак, туropolиторлар 5 та, ГИД-экскурсоводлар 5 та, сувенир дўконлари 18 та, кўнгилочар парклар 7 та, санитария-гигиена шаҳобчалари бўйича туристик объектларда янги ташкил

⁹¹ Жиззах вилояти туризми ривожлантириш ҳудудий бошқармаси маълумотлари.

⁹² Жиззах вилояти туризми ривожлантириш ҳудудий бошқармаси маълумотлари.

⁹³ Тадиқотчи томонидан Жиззах вилояти туризми ривожлантириш ҳудудий бошқармаси маълумотлари асосида тузиб чиқилди.

этилганлари 103 та, йўл бўйларида янги ташкил этилган санитария-гигиена шаҳобчалари 34 тани ташкил қилиб, олдинги йилларга нисбатан сезиларли даражада ортганини кўриш мумкин (4.2.4-жадвал).

Минтақанинг катта туристик ресурсларга эгалигига қарамасдан, шу кунгача туризм (jizzakhtourism.uz) веб-сайтини яратиш ишлари охиригача етказилмаган. Ҳозирда вилоятнинг jizzax.uz веб-сайти орқали туристик тарғибот ишлари амалга ошириш мумкин. Бу ўз-ўзидан ҳозирги рақамли инновацион технологияларни кенг жорий қилинаётган вақтдаги талабларга (хорижлик туристлар излаган нарчасини jizzax.uz веб-сайтидан топа олмайд) жавоб бермайди.

4.2.3-жадвал

Жиззах вилоятидаги туристларга хизмат кўрсатувчи субъектлар бўйича маълумот⁹⁴ (сони, бирлик)

Кўрсаткичлар номи	2016 йил	2017 йил	2018 йил	2019 йил
Туроператорлар	3	4	4	5
ГИД-экскурсоводлар	2	4	5	5
Туристлик транспорт фирмалари	-	-	-	1
Фольклор ансамбиллари	12	12	12	12
Хунарамандлар устахоналари	10	12	12	12
Сувенир дўконлари	12	15	18	18
Кўнгилочар парклар	6	6	7	7
Темагик парклар	-	-	1	1
Жами				
Санитария-гигиена шаҳобчалари				
Туристлик объектларда янги ташкил этилган санитария-гигиена шаҳобчалари	56	81	91	103
Йўл бўйларида янги ташкил этилган санитария-гигиена шаҳобчалари	2	16	31	34
Жами	58	97	122	137

Юқоридагилардан келиб чиқиб, мавжуд туристик инфратузилманинг миқдори ва сифатини, транспорт воситалари имкониятлари, географик жойлашуви, туристик хизматларнинг турли-туманлиги ва исталган турини яратиш имкониятларини

⁹⁴Тадқиқотчи томонидан Жиззах вилояти туризми ривожлантириш ҳудудий бошқармаси маълумотлари асосида тузиб чиқилди.

таҳлил қилиниши натижасида “Жиззах туристик-рекреацион кластери”га вилоятдаги бешта туманда жойлашган туристик объектлар ва хизмат кўрсатувчи субъектларни киритиш мумкинлиги аниқланди. Уларнинг туристик ихтисослиги, табиий-иқлим шароитлари ва жойлаштириш ҳудудларининг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражасига кўра бир-биридан деярли фарқ қиламаслиги уларни бир кластер тизимга бирлаштириш имкониятини яратди.

4.2.4-жадвал

Жиззах минтақаси туристик кластерига киритилиши таклиф қилинмаётган ҳудудларда жойлаштириш воситаларининг асосий кўрсаткичлари⁹⁵

Ҳудудлар/кўрсаткич номлари	Меҳмонхоналар (хона/ўрни)			Меҳмон уйлар (хона/ўрин)			Санаторий ва соғломлаштириш объектлари (хона/ўрни)		
	2017	2018	2019	2017	2018	2019	2017	2018	2019
Жиззах шаҳри	17 (385/ 724)	18 (413/ 1088)	21 (444/ 1200)	0 (0/0)	0 (0/0)	1 (4/9)	9 (180/ 520)	10 (200/ 580)	10 (200/ 580)
Зомин тумани	2 (26/ 54)	3 (49/ 125)	4 (60/ 150)	0 (0/0)	10 (40/ 80)	30 (120/ 240)	1 (250/ 500)	2 (280/ 590)	5 (430/ 1040)
Баҳмал тумани	0 (0/0)	0 (0/0)	1 (10/ 25)	0 (0/0)	3 (9/27)	10 (22/ 82)	0 (0/0)	1 (20/ 60)	1 (20/ 60)
Галларол тумани	0 (0/0)	0 (0/0)	3 (40/ 110)	0 (0/0)	0 (0/0)	4 (12/ 32)	1 (50/ 200)	1 (50/ 200)	1 (50/ 200)
Фориш тумани	0 (0/0)	1 (15/2)	2 (30/ 58)	5 (14/ 64)	5 (14/ 64)	10 (30/ 130)	0 (0/0)	0 (0/0)	0 (0/0)
Жами	19 (411/ 778)	22 (477/ 1237)	31 (584/ 1543)	5 (14/ 64)	18 (63/ 171)	55 (188/ 493)	11 (480/ 1220)	14 (550/ 1430)	17 (700/ 1880)

⁹⁵Тадқиқотчи тамонидан Жиззах вилояти туризми ривожлантириш ҳудудий бошқармаси маълумотлари асосида тузиб чиқилди.

Минтақадаги туризм инфратузилма асосан кластерга киритилиши режалаштирилган ҳудудларда ривожланаётган бўлиб, 2019 йил ҳолатига меҳмонхонларнинг асосий қисми Жиззах шаҳрида 21та, Зомин туманида 4та, Ғаллаорол туманида 3та, Фориш туманида 2та, Бахмал туманида 1тани ташкил этади. Шунга мос равишда меҳмон уйлар Зомин туманида 30та, Бахмал ва Фориш туманларида 10тадан, Ғаллаорол туманида 4та бўлиб, ўтган йилларга қараганда уларнинг сони кескин ортиб бораётганлигини кўрсатади (4.2.4-жадвал). Лекин афсуски, вилоятнинг бир қатор туманларида (Зарбдор, Зафаробод, Пахтакор, Янгиобод, Арнасой, Мирзачўл) деярли меҳмонхона ва жойлаштириш воситалари йўқ.

Минтақада кластерни ривожлантиришнинг асоси қилиб олинаётган рекреацион-соғломлаштириш йўналиши бўйича имкониятларни кўриб чиқадиган бўлсак, бу борада санаторий ва соғломлаштириш объектларининг нисбатан ривожланган инфратузилмаси борлигини кўрамыз.

Кластерга киритилиши тақлиф қилинаётган ҳудудларда санаторий ва соғломлаштириш объектларининг жойлашуви бўйича, 2019 йил ҳолатига Жиззах шаҳрида 10 та, Зомин туманида 5 та, Бахмал ва Ғаллаорол туманларида 1 тани ташкил этади.

Худудий жиҳатдан ташкил қилинаётган кластернинг умумий туризм инфратузилмасини шакллантиришда (Жиззах шаҳри, Зомин, Бахмал, Ғаллаорол, Фориш туманлари) туризм турлари ва ихтисослигини аниқлаб олиш ҳам муҳим масала ҳисобланади. Бу борада олиб борилган кузатишлар натижасида (4.2.5-жадвал) 5 та салоҳиятли туристик-рекреацион ресурсларга бой ҳудудларнинг ҳар бири учун туризмни ривожлантиришнинг устувор йўналишларини ақс эттирувчи ихтисослиги аниқланди.

4.2.5-жадвал

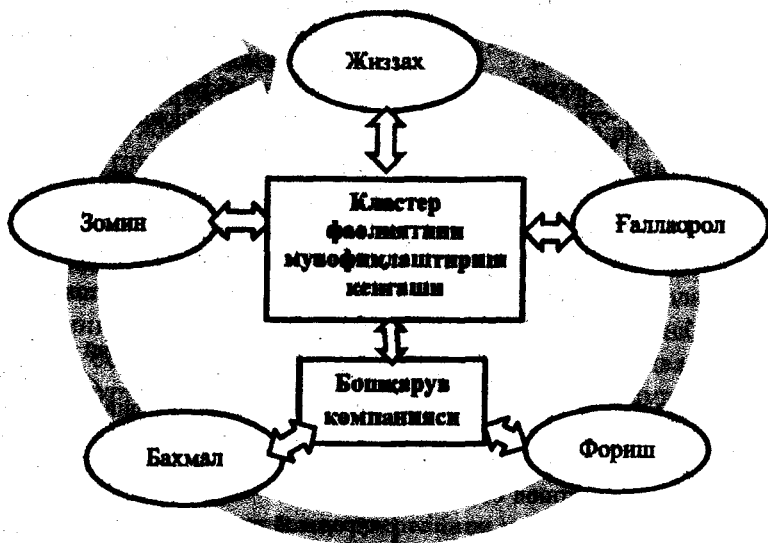
Жиззах минтақасининг туристик-рекреацион кластерида туризмни ривожлантиришнинг асосий йўналишлари⁹⁶

Ҳудуд номи	Туризм турлари	Туризм ихтисослиги
Жиззах шаҳри	-тарихий, маданий-матрифий; -бизнес-туризм; тиббий-	-меҳмонхона мажмувасининг ривожланиши; -аквапарк ташкил этиш; -шаҳарнинг кўнгилочар марказини яратиш (дўконлар, боғлар, аттракционлар,

⁹⁶Гаджикотчининг изланишлари натижасидан ишлаб чиқилган.

	соғломлаштириш; -спорт; -шоппинг туризм.	кинотеатрлар ва бошқалар билан.); -болалар таълим марказларини яратиш; -Жиззах минтақаси умумий фонини яратиш; -шаҳарнинг туристик соҳада ривожлантириш режасини ишлаб чиқиш.
Фориш	-спорт ва тиббий-соғломлаштириш; -саргузаштгли; -экологик; -сувли круиз	-спорт ўйинлари (миллий кураш ва кўпқари-улоқ) билан биргалликда намунавий туристик дестинация яратиш; -давлат аҳамиятидаги геопаркларни яратиш; -спа-курортларни яратиш; -экологик паркни яратиш; -Айдаркўлда круизни ривожлантириш.
Зомин	-спорт ва қишқи спорт турлари; -экологик; -саргузаштгли ва экзотик; -этнография; -сув спорти; -маданий-маърифий; -алпинизм	-мехмонхона мажмуасини яратиш; -тоғ-чанғи трассаси билан экстрим марказ қурилиши; -визит-марказ, "Тоғ-Ўрмон" экомажмуасини ва туристик марказни яратиш; -"Зомин сув омбори"да маҳаллий аҳамиятта эга рекреацион майдонда туристик манзилгоҳ қуриш; -спорт ўйинларини (кўпқари-улоқ) ривожлантириш марказини барпо этиш.
Ғаллаорол	-тиббий-соғломлаштириш; -маданий-маърифий; -агротуризм; -қишлоқ туризм.	-тиббий-соғломлаштириш бўйича ривожланган сайёҳлик объеклари қуриш; -"қишлоқда бир кун"- туристик марказини қуриш; -катта йўл ёқасида замонавий кемпинг қуриш; -агротуризмнинг ташкилий марказини барпо этиш.
Бахмал	-алпинизм ва спортнинг бошқа турлари; -тиббий-соғломлаштириш; -маданий-маърифий; -экзотик; -агротуризм.	-соғломлаштириш ва спа-курортларни яратиш; -турар жой воситалари тармоғини ривожлантириш; -қўшимча туристик инфратузилмаларни ривожлантириш

Ташкиллаштирилиши тақлиф қилинаётган кластер туристик-рекреацион салоҳиятидан фойдаланиш уларнинг рақобатбардошлигини ва бутун мавсум давомида дам олувчиларга туристик ва рекреацион хизматларни халқаро миқёсда тақдим этишни таъминлаш имконини беради. Бу борадаги таҳлиллар кўрсатишича, Жиззах шаҳрида (тарихий, маданий-маърифий ва бизнес-туризми), Фориш туманида (экологик, сафари, пляж, спорт ва тиббий-соғломлаштирувчи туризм), Зомин туманида (экологик, саргузашт ва экзотика, этнография, кишки спорт турлари, алпинизм, сув спорти туризми), Ғаллаорол туманида (тиббий-соғломлаштириш, маданий-маърифий ва агротуризм), Бахмал туманида (алпинизм, спорт, саргузаштли ва агротуризм) турларидан йил давомида фойдаланиш имкониятини туғдиради.

4.2.3-расм. “Жиззах туристик-рекреацион кластери”нинг тавсия этилаётган тузилмаси⁹⁷

Тавсия этилаётган кластернинг муваффақиятли фаолият олиб боришида кластер фаолиятини мувофиқлаштириш кенгаши асосий

⁹⁷ Муаллиф ишланмаси.

вазифани бажариши керак. Мувофиқлаштириш кенгаши қарори ва чиқарган хулосаси бошқарув компанияси ишининг самарадорлигини белгилайди. Шунинг учун энг катта босим мувофиқлаштириш кенгашига тушади.

Кластер таркибига киритилган корхоналарнинг уйғунлашган ҳолда фаолият юритиш натижасида кластердаги ички алоқалар мустаҳкамланади ва корхоналарнинг ривожланиши учун имкониятлар яратилади. Бундан ташқари, кластерни ташкил қилишнинг яна бир устунлик томони ва жойлашувдаги имконияти минтақадан Тошкент-Термиз катта ўзбек авторассаси ва республикамизнинг Шарқи ва Ғарбини боғлаб турган асосий темир йўли ўтади.

Умуман олганда, кластер минтақанинг ўз рақобатбардошлигини таъминлаш учун, яъни беш-ўн йил ва ундан кўпроқ даврда корхоналарни ривожлантириш бўйича узоқ муддатли стратегияни яратиш учун ҳақиқий имкониятдир. Бу ерда муваффақиятга эришишнинг асосий омиллари бизнес раҳбарларининг фаол позицияси ва минтақадаги турли ташкилий гуруҳларнинг манфаатлари орасидаги ижобий ҳамкорликдир. Шундай экан, кластернинг муваффақият калити бўлиб тараққий этган рақобат, самарали бошқарувга йўналтирилганлик ва минтақа маъмурияти томонидан кўрсатиладиган кўмак ҳисобланади.

V БОБ. ЎЗБЕКИСТОНДА ТУРИЗМ ИНФРАТУЗИЛМАСИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ СТРАТЕГИК ЙЎНАЛИШЛАРИ

5.1. Қишлоқ туризми инфратузилмасини шакллантиришда хориж тажрибасини қўллаш.

5.2. Ўзбекистонда COVID-19 пандемиясининг туризмга таъсирини юмшатиш йўллари.

5.1. Қишлоқ туризми инфратузилмасини шакллантиришда хориж тажрибасини қўллаш

Ўзбекистон туризми ривожлантиришда улкан салоҳиятга эгаллиги билан Марказий Осиёда алоҳида ўринга эгаллиги борасида олдинги параграфларда бир қатор фикрлар билдириб ўтдик. Мамлакатда 7,4 мингдан зиёд маданий мерос объектлари бўлиб, улардан 209таси ЮНЕСКОнинг Бутунжаҳон мерос объектлари рўйхатига киритилган. Бундан ташқари, республикадаги 2та миллий боғ, 8та давлат кўриқхонаси, 106та музей ва сайёҳларни жалб қилиш мумкин бўлган кўплаб бошқа объектлар ҳам мавжуд бўлиб, уларнинг аксарияти қишлоқларимизда жойлашгандир. Узоқ йиллар мобайнида, бу салоҳиятдан тўлалигича фойдаланилмай келинмоқда.

Шу билан бирга туристлар ташрифи қишлоқларга етарлича амалга оширилмай қолмоқда. Буни етарлича ташкиллаштириш учун қишлоқ жойларимиздаги мавжуд туристик ресурслардан туризм фаолиятида кенг фойдаланган ҳолда туризмин ташкил этиш ва ривожлантириш ижтимоий-иқтисодий ҳаётимизда катта самаралар бериши исботсиз жараён. Мамлакатимизда 2009 йилни “Қишлоқ тараққиёти ва фаровонлиги йили”, 2013 йилнинг “Обод турмуш йили” -деб эълон қилиниши ва 2018 йилда “Обод қишлоқ” дастурининг қабул қилиниши қишлоқ туризминини ривожлантиришда катта имкониятларни яратиб бермоқда.

Ҳозирги кунда ҳукуматимиз қишлоқ жойларда янги иш ўринларини яратиш ва бу омил орқали аҳолининг яшаш даражасини

яхшилашга катта эътибор бермоқда. Бу йўналишда қишлоқ жойларда туризмни ривожлантириш муҳим аҳамиятга эга бўлиб, унинг салоҳиятли имкониятлари жудда каттадир.

Бу имкониятлар қуйидагилардан иборат;

-қишлоқ жойларда жойлашиш, транспорт ва овқатланишнинг шаҳардагига нисбатан 2-3 мартаба арзонлиги;

-қишлоқ жойларининг об-ҳавоси экологик жиҳатдан тозаллиги;

-экологик тоза озиқ-овқат турларининг мавжудлиги;

-халқимизнинг қадимий миллий меросининг сақланиб қолганлиги;

-жозибador туристик ресурслар, миллий белгилар, хусусиятга бой бўлган хизмат турларининг кўплиги ва ранг-баранглиги ва бошқ.;

-миллий мерос маҳсулотлари ишлаб чиқишнинг сақланиб қолганлиги (миллий хунармандчилик, устачилик маҳсулотлари ва бошқа...).

Иккинчидан, қишлоқларимизда туризмнинг қуйидаги турларининг ресурслари ҳам мавжудлиги:

-тарихий – археологик туризм ресурслари – тарихий обидалар, тарихий жойлар, археологик ёдгорликлар, топилмалар;

-этнографик туризм ресурслари – анъанавий маҳаллий ҳаёт тарзи, миллий фольклор, урф-одатлар, маданият, турли маросимлар, миллий ўйинлар;

-қишлоқ хўжалик агротуризм ресурслари, қишлоқ боғлари, дехқончилик, маданий ландшафтлар ва қишлоқ хўжалик ишлари, поллизчилик, қишлоқнинг ўзига хос кўриниши ва қурилиши;

-диний-зиёрат туризми ресурслари муқаддас қадамжолар, азиз-авлиёларнинг қабрлари, шифобахш булоқлар, турли диний маросимлар;

-экологик туризм ресурслари қишлоқ жойларда ватанимизнинг барча табиий-географик минтақаларида (тоғ, тоғ олди, чўл, адир, сув ҳавзалари) жойлашганлиги;

-рекреация ва соғломлаштириш туризм ресурслари - пансионатлар, соғломлаштириш марказлари, курортлар, минерал сувлар, бетакрор гўшалар, булоқлар, ўрмонлар, тўқайзорлар, шаршаралар, дарё соҳиллари;

-қишлоқ фермерлари иш тартиби ва ҳаёт тарзи (қишлоқ хўжалиги ҳайвонларини сақлаш, ем-хашак тайёрлаш маҳсулотлар етиштириш ва сотиш).

Қишлоқ туризмини ташкил қилишда юқорида қайд қилинган туризм турларининг барча ресурслари мажмуали, бириккан ҳолда ишлайди ва ҳар қандай туристни кўпроқ муддатларга ушлаб қолишга ҳаракат қилинади.

5.1.1-жадвал

Ўзбекистон қишлоқларининг туристик салоҳияти⁹⁸

№	Туризм турлари	Туристик ресурслар
1	Тарихий археологик туризм	Тарихий обидалар, археологик қазилмалар
2	Этнографик туризм	Анъанавий маҳаллий ҳаёт тарзи, миллий фолклор, халқ ўйинлари, хўжалик фаолияти усуллари, турли маросимлар
3	Қишлоқ хўжалик - агротуризм	Қишлоқ боғлари, маданий ландшафтлар ва қишлоқ хўжалик ишлари, қишлоқларнинг ўзига хос кўринишлари
4	Танишув турлари	Курслар ва семинарлар (музыка, касб-хунар, табиий соғломлаштириш манбаалари ва бошқалар)
5	Диний-зиёрат туризми	Муқаддас қадамжолар, масжид ва бошқа зиёрат жойлари, турли диний маросимлар
6	Экологик туризм	Қишлоқларнинг табиий географик минтақаларда (тоғ, тоғ олди, адир, чўл, сув ҳавзалари ва бошқалар) жойлашганлиги
7	Соғломлаштириш туризми	Минерал сув манбаалари, пансионатлар, соғломлаштириш марказлари, санаторийлар, курортлар
8	Рекреация туризми	Бетакрор жойлар, даралар, ғорлар, булоқлар, ўрмонлар, дарё бўйлари ва бошқалар
9	Спорт туризми	Алпинизм ва тоққа чиқиш, чанги учир трассалари, от спорти майдоналари, мотаспорт, велоспорт пойғалари ўтказиш йўлаклари
10	Илмий туризм	Қўриқхоналар, махсус қўриқланадиган ҳудудлар, буюртмаҳоналар ва бошқалар

Республикамызда қишлоқ жойлардаги ресурслардан туристик мақсадларда фойдаланишни мажмуали ташкил қилиш кулайлигини

⁹⁸Муаллифнинг тадқиқотлари ва кузатишлари асосида жамланди.

ҳисобга олиб юқорида келтирилган туризм турларини жамлаган ҳолда қишлоқ туризми деб атасак, бу туризм инфратузилмасини ривожлантириш дастурларини ишлаб чиқиш анча осон кечади.

Республикамизда қишлоқ туризмини ривожлантириш зарурлигининг энг асосий, долзарб яна бир масаласини – шаҳар аҳолисининг қишлоқларда дам олишини ташкил қилиш деб тушунмоғимиз лозим. Қайд қилганимиздек, дунёда қишлоқ туризмини ривожлантириш орқали ички туризмни сўнгра халқаро туризмни ривожлантирган ва жаҳон туризмида “лидер” ўринларни эгаллаб келаётган АҚШ, Канада, Франция, Англия, Германия, Италия, Австралия ва Испания давлатлари жаҳон туризмидаги ҳозирги мавқеларига дастлаб қишлоқ туризмини ривожлантириш орқали эришдилар. Шу сабабли, Ғарбий Европанинг барча давлатлари қишлоқ туризмини жадал ривожлантиришмоқда. Шарқий Европа давлатлари кўп йиллар собиқ советлар таъсирида бўлганлигидан қишлоқ туризмини ишлаб чиқиш дастурларини тузаолмадилар.

Энди, тан олишимиз лозимки, қишлоқ туризмини ривожлантириш борасида республикамизда ҳали жиддий илмий тадқиқотларнинг бошланмаганлигини ҳисобга олиб, халқаро технологиялар ва дастурларни ўрганишимиз зарур бўлади.

Бунга асосан қишлоқ туризмини ривожлантириш дастурига қуйидагиларни киритиш лозим. Биз учун бу дастур анча муҳим бўлиши мумкин;

-қишлоқ туризмини ривожлантиришнинг ҳуқуқий ва меъёрий асосларини такомиллаштириш;

-салоҳиятли туристларга ва ривожланаётган тармоқларнинг ахборот бюроларига қишлоқ туризми ҳақидаги барча маълумотларни, ахборотларни бепул етказиб бериш;

-дастурда қатнашувчи деҳқон хўжаликларини манзили бўйича молиявий қувватлаш;

-қишлоқ инфратузилмаларини такомиллаштириш бўйича мақсадли маблағлар ажратиш;

-қишлоқ туризм корхоналарини хусусийлаштиришда давлатнинг фоишли қатнашувини таъминлаш;

-қишлоқ жойларининг ҳолати мониторингини доимий ўтказиб бориш;

-фермерларни дотациялаш ва имтиёзли солиқлар белгилашда рағбатлантириш сиёсатини қўллаш;

-лойиҳаларни амалга ошириш учун инвесторларни излаш.

Мамлакатимизда қишлоқ туризмини ривожлантиришда халқаро моделлар, тан олинган технологиялар ва стратегик режаларни қўллаш масаласини таҳлил қилганимизда шундай хулоса келиб чиқадики, ушбу моделлар, технологиялар ва стратегик режаларда бирон бир қойил қиладиган ёки хайратга тушадиган томонлари йўқ. Бу технологиялар ва стратегик режаларда белгиланган жараёнлар ва воқеликлар, ташкилий жиҳатларни ҳеч қийналмасдан ташкил қилишимиз ҳам, бажаришимиз ҳам мумкин.

Бу соҳада энг муҳими ижтимоий - иқтисодий ҳаётимизда ижобий ўзгаришлар яратадиган ушбу муҳим соҳани ташкил қилиш ва ривожлантириш режалари, дастурларини ишлаб чиқиш жараёнларини бошлашимиз керак.

Мамлакатимизда биринчи навбатда қишлоқ туризмини ривожлантиришда давлат дастури ишлаб чиқилиши талаб қилинади, иккинчи талаб эса стратегик режа яратишдир. Қишлоқ туризмини ривожлантириш режаси, давлат дастури, бошқарув таркиби, молиялаш тизими, қишлоқлардаги имкониятлар ва туристик ресурслар, қишлоқ аҳолисининг қишлоқларга туристларнинг ташрифи ҳақидаги муносабатлари, қишлоқ ижтимоий-иқтисодий ҳаётига таъсири, қишлоқ табиий ресурсларига таъсири ҳақида давлат оммавий нашрларида республикамизнинг олимлари, мутахассислари, ижтимоий - иқтисодий соҳалар мутахассислари доимо илмий оммабоп мақолалар билан чиқишлари мақсадли бўлади.

Масалан, Францияда 1971 йилдан “Туризм ва қишлоқ жойлари” ассоциацияси, Англияда 2000 йилдан “Туризм ва қишлоқларни ривожлантириш” агентлиги, Австрияда 1991 йилдан “Австрия фермерлик туризми ассоциацияси” мувафақият билан ишлаб келмоқда. Бу ташкилотларнинг иш услубини ўрганганимизда улар биринчи навбатда “Туризмнинг қишлоқларга юриши” дастурини амалга оширганлар ва бу дастурни босқичма-босқич амалга ошириб келмоқдалар.

Иккинчидан, мамлакатимизда қишлоқ туризмни ривожлантириш масалалари, муаммолари ва уларнинг ечимлари ҳақида осон ўқиладиган ва содда тушуниладиган ўқув-услубий қўлланмалар чоп этилиб қишлоқлар аҳолисига бепул тарақатилиши кутиладиган натижаларни беради.

Ўзбекистонда қишлоқ туризмни ривожлантириш нақадар фойдалилиги ва ҳозирги эркин бозор ижтимоий-иқтисодий ислохотларининг бажарилишида давлатимизнинг иқтисодий сиёсатига мос келиши куйидаги таҳлиллардан ҳам тушуниб олиш мумкин. Мамлакатимизда қишлоқ туризмни ривожлантириш асосида қишлоқларимиздаги мавжуд ишсизликни ечиш, камбағалликни бартараф этиш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқишни кўпайтириш ва сифатини ошириш, қишлоқларнинг иқтисодини кўтариш, савдони ташкил қилиш, миллий ишлаб чиқаришни ташкил этиш, халқаро ҳамдўстликни кучайтириш каби муҳим масалаларда катта ютуқларга эришишимиз мумкин.

Учинчидан, шаҳарларимизда яшаётган аҳолининг дам олишини ташкил қилиш, шаҳарликларни қишлоқлар билан боғлаш, уларнинг қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қишқи мавсумга ғамлаб олиши шароитларини яратиш, айниқса шаҳарлик болаларнинг қишлоқларда ҳордиқ чиқаришини, табиат бағрида бўлиб табиатни англашни, экологик онг, экологик маданиятни шакллантиришимиз табиатга меҳр уйғотишимиз осонлашади.

Тўртинчидан, қишлоқ туризмни ривожлантиришда солиқ тушумларининг кўпайишини таъминлаш ва ушбу маблағлар асосида қишлоқ инфратузилмасини яхшилаш, қаровсиз қолган жойларни ободонлаштириш, кўкаламзорлаштириш имкониятлари пайдо бўлади.

Бешинчидан, қишлоқ туризмни ривожлантириш асосида қишлоқ табиатини, тарихий обидаларни муҳофаза қилиш, таъмирлаш, муқаддас зиёратгоҳларни обод қилиш ва кўкаламзорлаштириш, улардан халқимизнинг эркин фойдаланишини таъминлаш масалалари ҳал бўлади.

Олтинчидан, ташриф буюраётган туристлар қишлоқларимизда сақланиб қолинган қадимий урф-одатларимиз ва мустақиллигимиз туфайли тобора сайқалланиб бораётган миллий меросимиз, миллий санъатимиз ва маданиятимиз билан яқиндан танишади.

Бу борада туризми ривожланган давлатларда қишлоқ туризмини ривожлантиришнинг ўзига хос моделлари ишлаб чиқилган бўлиб, улардан баъзи бирларини кўриб ўтамиз.

Қишлоқ туризмини ривожлантириш бўйича Германия моделининг асосий мақсади алоҳида федерал вилоятларнинг (ерлар) ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражасидаги фарқларни камайтириш, қишлоқ туризмининг спорт ва рекреацион-соғломлаштириш туризмлари билан яхлит инфратузилмага бирлаштиришдир.

Асосий вазифалар қилиб эса воқеалар, ҳодисалар базасида қишлоқ ва фермерлик туризмларини ривожлантириш белгиланган.

Амалга ошириш воситалари сифатида фермерлар ва уларнинг лойиҳаларини яқка тартибда қўллаб-қувватлаш, туристик маҳсулотларни паст ривожланган вилоятларга йўналтиришдир.

Молиялаштириш манбалари фермерларнинг ўзи, хусусий инвесторлар ва давлат (кам миқдорда).

Қишлоқ туризми инфратузилмасини ривожлантиришнинг аҳамияти ривожланган вилоятларга (федерал ерлар) кўшимча ихтисослик ва паст ривожланган вилоятларида аграр ихтисослаштириш альтернативасининг ишлаб чиқилишидир.

Буюк Британия моделида қишлоқ туризмини ривожлантиришнинг асослари бўлиб, келгусида қишлоқ хўжалик ерларининг олиб қўйилиши хавфини камайтириш ва қишлоқ жойларда қадим маданиятни сақлаб қолиш.

Асосий вазифалари фермерлик туризмини ривожлантириш ва қишлоқ туризмини ривожлантиришда иотекисликни йўқотишдир.

Амалга ошириш воситалари сифатида қишлоқ туризмини ривожлантириш дастурини кредитлаш, дотациялаш, туристик ташкилотларнинг фермерлар манфаатини ҳимоя қилиш.

Молиялаштириш манбалари бўлиб, давлат ва хусусий инвесторлар белгилангандир.

Қишлоқ туризми инфратузилмасини ривожлантиришнинг аҳамияти аграр ихтисослаштиришнинг альтернатив йўналишини ишлаб чиқишдир.

Қишлоқ туризмини ривожлантиришнинг Франция моделининг мақсади бўлиб, фойдаланишга ноқулай (узумзорлар, полиз экинлари майдонини ташкил қилиш) ва кам маҳсулдор ерларни

ўзлаштириш, спорт ва даволаш туризмлари билан яхлит инфра-тузилмани яратиш.

Асосий вазифалари бўлиб, қишлоқ туризмни ривожлантириш даражаларида ҳудудий фарқларни йўқотиш, гастрономия ва виночилик туризмларини ривожлантиришдир.

Амалга ошириш воситалари сифатида шимолий-ғарбий департаментлар туристик маҳсулотларини ҳаракатга келтириш, фермерлар ва уларнинг лойиҳаларини яқка тартибда қўллаб-қувватлаш.

Молиялаштириш манбалари бўлиб, давлат ва хусусий инвесторларга таянилади.

Қишлоқ туризми инфратузилмасини ривожлантиришнинг аҳамияти аграр ихтисослаштиришнинг алтернатив йўналишини ишлаб чиқишдир.

Қишлоқ туризмни ривожлантиришда Италия моделининг асосий мақсади жанубдаги аграр ҳудудларнинг депрессив ҳолатидан чиқариш ва қишлоқ туризмнинг чўмилиш-пляж, спорт ва даволаниш туризмлари билан ягона инфратузилмани барпо этишдир.

Асосий вазифалари бўлиб, фермерлик ва гастрономия туризмларини ривожлантиришдан иборат.

Амалга ошириш воситалари сифатида коттежлар қурилиши ва қишлоқ уйлари тиклашни рағбатлантириш ва қишлоқ туристик маҳсулотини жанубий провинцияларга йўналтириш.

Молиялаштириш манбаалари бўлиб, давлат ва хусусий инвесторлар ҳисобланади. Шу билан бирга қишлоқ туризмнинг аҳамияти аграр ихтисослаштиришнинг алтернативаси бўлиб ҳисобланади.

Қишлоқ туризмни ривожлантиришда Испания моделининг олдида қўйган мақсади жанубдаги аграр ҳудудларнинг ривождаги қалокликни бартараф этиш ва қишлоқ туризмнинг чўмилиш-пляж, спорт ва даволаниш туризмлари билан бирга ташкил этиш имкониятларини оширишдир.

Асосий вазифалар сифатида болалар лагери, оромгоҳлар тармоқларини ривожлантириш, қадимий тош қалъалар базасида меҳмонхоналар тизимини яратиш, гастрономия туризмни ривожлантириш белгиланган.

Амалга ошириш воситалари сифатида коттежлар ва қишлоқ уйлари тиклашни рағбатлантириш, қишлоқ туристик маҳсулотини жанубий провинцияларга йўналтириш.

Молиялаштириш манбалари сифатида давлат ва хусусий инвесторлар белгиланган.

Қишлоқ туризми инфратузилмасини ривожлантиришнинг аҳамияти аграр ихтисослаштиришнинг алтернатив йўналишини ишлаб чиқишдир.

Қишлоқ туризмининг ривожлантиришда Австрия моделининг асосий мақсади қишлоқ туризмининг спорт, даволаниш туризмлари билан чамбарчас ривожлантиришдир.

Асосий вазифалар қилиб, фермерлар туризмининг ривожлантириш, қишлоқ аҳолиси ва фермерлар даромадини оширишдир.

Амалга ошириш воситалари сифатида қишлоқ туризмининг ривожлантириш бўйича ихтисослашган ташкилотлар фаолиятини мувофиқлаштириш ва солиқлар қарздорлигини пасайтириш.

Молиялаштириш манбалари бўлиб, фермерларнинг ўзлари ва хусусий инвесторлар белгиланган.

Қишлоқ туризми инфратузилмасини ривожлантиришнинг аҳамияти аграр ҳудудларни кўшимча йўналишларга ихтисослаштиришдир.

Қишлоқ туризмининг ривожлантиришдаги моделларини ўрганишда яна бир диққатимизни қаратишимиз лозим бўлган томони, биз билан деярли бир вақтда социализм лагеридан чиққан Польша ва Руминия моделини ҳам кўриб ўтишни мақсадга мувофиқ деб биламиз. Сабаби бу давлатлар ўтган асрнинг охирларида биз билан бир хил кўринишдаги инфратузилмага эга бўлган.

Польша ва Руминия моделининг асосий мақсади аграр ҳудудларнинг депрессив ҳолатидан чиқариш, қишлоқ жойлардаги бой рекреация ва экологик туризм ресурсларининг салоҳиятидан унумли фойдаланишдан иборат.

Асосий вазифалари қилиб, жойлаштириш воситаларини такомиллаштириш, қишлоқ жойларда инфратузилмаларини ривожлантириш, деҳқоннинг тадбиркорлик маданиятини ошириш, қишлоқ туристик маҳсулотларини ҳаракатлантириш белгилаб берилган.

Амалга ошириш воситалари сифатида қишлоқ туризмини ривожлантирувчи деҳқон хўжалигини кредитлаш, деҳқонларни Европа стандартлари бўйича хизмат кўрсатишга ўқитиш ва қишлоқ жойларда транспорт тармоқларини яхшилаш.

Молиялаштириш манбалари сифатида бошланишида асосан давлат маблағларини йўналтириш ва секин-аста кейинчалик хусусий секторни (инвесторлар) жалб қилишдир.

Қишлоқ туризми инфратузилмасини ривожлантиришнинг аҳамияти аграр ихтисослаштиришнинг алтернативасини ишлаб чиқиш.

Қайд қилинган моделларнинг мазмунига эътибор берадиган бўлсак, Европа давлатларининг қишлоқ туризмини ривожлантиришда ягона дастурга, ўзаро ҳамкорлик ва ишлаб чиқариш дастурига эга эканлигини кўрамиз. Бу моделларнинг энг муҳими шундаки, Европа давлатлари қишлоқ туризмини ривожлантиришда қишлоқни ижтимоий-иқтисодий ҳолатини кўтаришнинг давлат дастурларини тузишган.

Энди, мамлакатимизда қишлоқ туризмини ривожлантиришда халқаро моделларни қўллашга келсак вилоятдаги қишлоқларимизнинг туристик ресурслар имкониятларини ҳисобга олиб, бир қанча моделларни жорий қилсак бўлади. Фикримизча, халқаро моделлар ҳам яратилиш жараёнида ана шу усулга асосланган.

Биз қишлоқларимизда юқорида қайд қилинган моделлардан ҳам мукамалроқ моделларни ишлаб чиқишимиз имкониятларидан фойдаланишимиз керак.

Қишлоқ туризмини ривожлантиришда биринчи навбатдаги вазифалар албатта жойлаштириш воситалари инфратузилмасини яратиш ҳисобланади. Лекин қишлоқларда қишлоқ туризмини ривожлантиришдаги дастлабки тадбиркорликда бу масалани тезда ҳал қилса бўлади. Қишлоқ туризмини ривожлантирган Европа давлатлари дастлабки вақтда (Буюк Британия) ҳам туристларни жойлаштиришда ижара усулини таклиф қилган.

Тадбиркорлик кучайгандан кейин алоҳида-алоҳида уйлар, коттежлар қуриш рақобат натижасида бошланиб кетади. Лекин қишлоқ туризмини ривожлантиришдаги дастлабки тадбирлар қишлоқ жойлардаги энг жозибали ва қизиқарли туристик маршрутлар ишлаб чиқишдан бошланмоғи керак.

Қайд қилганимиздек, кўшлаб туризм турлари турмаршрутлар ишлаб чиқиш мавзулари бир хил бўлганлигидан уларнинг кенг қамровли фаолияти анча чегараланган бир ёки икки мавзуда бўлади. Қишлоқ туризмининг маршрутлари турли мавзуларда эканлиги ва туристик объектларнинг хилма-хиллиги, жозибadorлиги учун ҳам жуда қизиқарлидир. Биргина қишлоқ аҳолисининг яшаш тарзини ўрганиш ёки томоша қилиш бўйича қуйидаги туристик маршрутларни ишлаб чиқиш мумкин:

1. Қишлоқ билан танишув маршрути (аҳолиси, тили, ҳудудлари, табиати, деҳқончилиги, чорвачилиги, асосий ишлаб чиқариш маҳсулотлари, келиб чиқиши ва бошқалар);

2. Қишлоқ аҳолисининг яшаш тарзи (урф-одатлари, байрамлари, маросимлари, уй-рўзгор тутишлари, уй жиҳозлари, меҳмон кутиш, оиладаги муносабатлар, тўйлар, миллий таомлар тайёрлаш усуллари, дам олиши ва бошқалар)

Қишлоқ туризмини ривожлантиришнинг яна бир имкониятлари шундан иборатки, қишлоқларимизда турли мавзуларда экскурсияларни ташкил қилишдир. Қишлоқларда экскурсияларнинг қизиқарлилиги шундаки, экскурсиялар бир объектдан бутунлай бошқа мавзудаги объектга йўл-йўлакай ўтилади. Агар қишлоқларда туристларга хизматлар кўрсатишни кунлик экскурсиялар асосида ташкил қилсак, туристларга анча қулайликлар яратилиши мумкин. Чунки, қишлоқларда узоқ масофали туристик маршрутлар қишлоқдаги дастлабки тунаш жойларига қайтиб келишида анча толиқтириб кўяди.

Иккинчидан, қишлоқ туризмида туристик маршрут ёки туристик экскурсия ишлаб чиқилганда ва амалда ўтказилганда тушки овқатланиш хизматларини албатта далада ташкил қилиш керак. Чунки, дала шароитида чой қайнатиш, овқат тайёрлаш туристлар учун ҳаддан ташқари ва таассуротли бўлиши табиийдир.

Қишлоқ туризмида туристик маршрутлар ишлаб чиқилганда бир қишлоқдан иккинчи қишлоққа ўтишда йўлларда учраган, далаларда ишлаётган ёки чорва молларини боқётганлар билан туристларни учраштириш дастурлари, улар билан суҳбатлаштириш дастурлари албатта туристик бўлишини таъминлайди. Қишлоқ туризмини ривожлантиришда туристик маршрутларни реклама қилиш ушбу туризм турини ривожлантиришнинг асосий

омилларидан бири ҳисобланади. Қишлоқ туризми маршрутлари реклама қилинганда бошқа туризм рекламаларидан мазмуни ва тузилиши бўйича ўзига хос усуллар ва ёндашишлар қўлланилади.

Масалан, бу рекламаларда дастлаб қишлоқнинг манзили ва қишлоқ атрофидаги туристик ресурслар, инфратузилмалар ва туристик хизматлар қисқача изоҳлар, роликлар билан ифодаланади. Қишлоқ туризмнинг рекламаси қуйидагича бўлиши мумкин: қишлоқнинг манзили, қишлоқ ва унинг атрофларидаги туристик ресурсларнинг ҳолати, қишлоқдаги туристик инфратузилмалар ҳақидаги маълумотлар, транспорт хизматлари, жойлаштириш ҳамда овқатлантириш хизматлари, ГИД экскурсия хизматлари, кўнгилочар ўйинлар хизматлари ва бошқалар.

Бундай рекламаларнинг тўлиқ ахборотли бўлиши туристларнинг қишлоққа эркин етиб боришини таъминлайди.

Демак, юқоридаги таҳлиллар ва халқаро тажрибалардан келиб чиққан ҳолда мамлакатимизда қишлоқ туризмни ривожлантиришда биринчи навбатда Туризм қўмитаси таркибида “Қишлоқ туризмни ривожлантириш” бўлимини ташкил қилишимиз зарур. Бу бўлим қишлоқ туризмни ривожлантириш учун қуйидаги ишларни амалга ошириши мақсадли йўналиш бўлади:

-қишлоқлардаги туристик ресурсларнинг рўйхатини олиш, улардан ички ва халқаро туризмда фойдаланиш даражалари, тавсифларини ишлаб чиқиш;

-қишлоқ туризмида атроф-муҳитни муҳофаза қилишда экологик туризмни ривожлантириш дастурларини яратиш;

-қишлоқларда етиштирилаётган ва ишлаб чиқарилаётган маҳаллий маҳсулотларнинг сифатини кўтариш ва истеъмолчини тақлиф қилиш;

-қишлоқ туризмида маркетингни ташкил қилиш, талаб-тақлиф истеъмолчи тизимидаги ишларнинг стратегик режаларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш;

-қишлоқ туризмнинг инфратузилмаларини яратиш усулларини ишлаб чиқиш ва қишлоқ туризми инфратузилмаларини яратиш.

Мамлакатимизда қишлоқ туризмни ривожлантиришнинг стратегик дастурини ишлаб чиқиш ҳозирча анча мураккаб ҳисобланади. Чунки, қайд қилганимиздек, бу соҳада кенг қўламли

тадқиқотлар бошланганича йўқ. Лекин Президентимиз ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг ватанимизда туризмни ривожлантириш тўғрисидаги фармонлари ва қарорлари асосида қишлоқ туризмни ривожлантиришнинг стратегик дастурини дастлаб лойиҳа вариантларда ишлаб чиқишни бошлашимиз лозим бўлади.

5.2. Ўзбекистонда COVID-19 пандемиясининг туризмга таъсирини юмшатиш йўллари

Жаҳон туризм ташкилоти маълумотларига кўра, 2020 йил якунлари бўйича халқаро саёҳатлар 89 фоизга, иш ўринлари 74 миллионгага қисқариши, соҳадаги жами йўқотишлар 800 миллиард долларни ташкил этиши кутилмоқда.

Маълумки, 2020 йил 16 мартдан мамлакатимиз ташқи ва ички туристлар учун ёпилган эди. Оқибатда 1,5 мингдан ортиқ туроператор, 1,2 мингта меҳмонхона ўз фаолиятини тўхтатди.

Бу – гидлар, миллий хунармандчилик, зиёратгоҳ ва сихатгоҳлар, умумий овқатланиш, транспорт ва бошқалар билан кўшиб ҳисоблаганда 250 мингдан ортиқ аҳоли даромадига жиддий таъсир қилди.

Пандемиянинг оқибатларини юмшатиш мақсадида бу соҳага ҳам қатор энгилликлар берилди. Жумладан, 1750 та субъектга мол-мулк, ер ва ижтимоий солиқлардан 60 миллиард сўмга яқин имтиёз тақдим этилди. Лекин бу имтиёз ва преференциялар вақтинчалик. Доимий барқарор ривожланиш учун эса пандемия шароитида ишлашга ўрганиш зарур.

Шу боис бу борадаги хорижий тажриба ўрганилди. Хусусан, “Uzbekistan. Safe travel guaranteed” (“Ўзбекистон. Хавфсиз саёҳат кафолатланган”) бренди остида туристлар учун санитария-эпидемиологик хавфсизлик тизими ишлаб чиқилди.

2020 йил 27 май куни Президентимиз Шавкат Мирзиёевга ушбу лойиҳа тақдимот қилинди. Шунингдек, давлат раҳбари мамлакатда ички туризмни тиклаш ва ривожлантириш борасидаги режалар билан танишди.

Президент биринчи босқичда “яшил” ҳудудлар ўртасида ички туризмга руҳсат бериш зарурлигини таъкидлади.

Тоғли жойлар ва кўл бўйларида енгил конструкцияли дам олиш масканларини ташкил этиш бўйича кўрсатма берилди.

Ҳокимлар билан биргаликда кўчма дам олиш масканлари дислокацияси тасдиқланиб, электрон порталга жойланштирилади.

Иккинчи босқичда коронавирус касаллиги жиловланган давлатлар рўйхатини шакллантириб, улар билан туризм алоқаларини босқичма-босқич тиклаш кераклиги таъкидланди.

Шу билан биргаликда Президентимиз “Туризм фаолиятини қайта тиклаш учун, энг аввало, меҳмонхоналар қандай ишлайди, туристлар аэропортда қандай қабул қилинади, уларнинг мамлакат ичида ҳаракатланиши қандай ташкил этилади, деган саволларга аниқ жавоб бўлиши керак”, -деб тушунтирди. Бундан ташқари – “Белгиланадиган меъёрлар содда, лекин касалликнинг олдини олиш учун етарли бўлиши лозим. Мисол учун, битта ҳолат аниқланса, бутун меҳмонхонани карантинга олишга зарурат бўлмайдиган тизим ишлаб чиқиш зарур”лигини таъкидлаб, бу борада амалга оширилиши керак бўладиган чора-тадбирлар бўйича кўрсатмаларни берди⁹⁹.

Туризм йўналишида тадбиркорлар кўрган зарарни яқин 1-2 йил ичида тўлиқ қоплаш кийин. Шу боис Президентимиз бу соҳага қўшимча имтиёз ва преференциялар бериш лозимлигини таъкидлади.

Хусусан, туристик йиғимлардан озод қилиш бўйича аввал берилган имтиёз йил якунига қадар узайтириладиган бўлди.

Шунингдек, соҳа корхоналари фойда солигини ҳисоблашда 2020-2021 йилдаги кўрган зарарларини кейинги йиллар фойдасидан чегириб ташлашга рухсат берилади.

Меҳмонхоналарга кўрсатган хизматининг 10 фоизи миқдорида субсидия ажратилади.

Бундан ташқари, уларга айланма маблағ учун кредит фоиз тўловларининг 10 фоизигача бўлган қисмига субсидия берилади.

Юқоридагилардан хулоса қилиб, бу борада чуқурроқ тадқиқот олиб бориш учун нималарга эътибор бериш кераклиги бўйича савол пайдо бўлади. Ҳозирги кунда жаҳон туризми, шу сингари республикаимиз туризми ҳам COVID-19 пандемияси туфайли жуда

⁹⁹ www/kun.uz. Туризмни тиклаш: 1-босқичда «яшил» ҳудудлараро ички туризмга рухсат берилади. 27.05. 2020 йил.

катта муаммога дуч келди. Бу муаммонинг имкон қадар туризмга таъсирини камайтириш ва камроқ зарар кўриш бўйича ишларни амалга ошириш борасида жаҳоннинг етакчи экспертлари томонидан турли хил фикрлар билдирилмоқда. Биз ҳам республикамизда коронавирус пандемиясининг туризмга таъсири, хусусий сектордаги вазият, онлайн туризм, соҳадаги ишсизликка барҳам бериш учун инновацион ечимлар, авиация бозоридаги ҳолат каби қатор муаммолар бўйича тадқиқотларни олиб боришимиз натижасида қуйидаги хулосаларга келдик.

Тадқиқотлар кўрсатишича, жаҳон туризми пандемия бошланган кундан энг кўп зарар кўрадиган соҳалардан бири эканлиги яққол кўриниб қолди. Сабаби, туризм инфратузилмаси 50дан ортиқ тармоқлар (транспорт, саноат, қишлоқ хўжалиги) билан бевосита боғлиқ бўлиб, бу тармоқларсиз саёҳатни амалга ошириб бўлмайди.

Жаҳон туризми охириги 10-12 йил давомида (2008 йилги инкироздан кейин) барқарор ривожланиш тенденциясига эришиб келаётган эди. Туризм бугунги кунда жаҳондаги умумий экспортнинг 7%ни, хизматлар экспортининг 29%ни, ҳар ўнинчи ишчи ўрнини ташкил қилувчи йирик тармоқдир.

Жаҳон туризм ташкилотининг (UNWTO) дастлабки тезкор ҳисоботида кўра, дунё туризми пандемия туфайли 2020 йилда 1 трлн. АҚШ долларидан ортиқ зарар кўриши айтилмоқда¹⁰⁰.

COVID-19 пандемияси бошлангунча туризм соҳасида 100 миллиондан ортиқ аҳоли банд бўлиб, уларнинг аксар қисми (75 миллионга яқин) ҳозир ишсиз қолмоқда. Жаҳон туризми пандемиядан олдинги кўрсаткичга қачон чиқиб олишнинг энг қисқа муддати 1-1,5 йил деб белгиланмоқда. Бу муддатнинг аниқ вақти вакцинанинг яратилишига боғлиқ бўлиб қолмоқда. Вакцина яратилмагунча инсонлар саёҳат қилишдан воз кечишади.

Жаҳон туризми қайта ўзини тиклаб олиши учун қисқа вақтнинг кетишига (1-1,5 йил) сабаб бўлувчи омиллардан бири, унинг асосан мустақил бизнес эгаларидан (хусусий сектор) ташкил топганидир.

---

¹⁰⁰World Influencers Network (Халқаро инфлюенсерлар тармоғи) асосчиси Бехруз Ҳамзаевнинг kun.uz мухбирига берган интервюсидан.08.05.2020 йил.

Меҳмонхоналар, туристик компаниялар, овқатлантириш корхоналари ва авиақатновлар тизимлари шулар жумласидандир. Туризмнинг жадал суръатларда ривожланишида транспорт хизматларининг, шу жумладан, авиачипталарнинг арзонлиги муҳим роль ўйнаган. Авиақатновлар туризми юргизувчи асосий двигателдир. Шу сабабли ривожланган давлатларда (АҚШ, Германия, Буюк Британия, Хитой, Туркия, БАА) авиацияга ёрдам бериш орқали туризмни кутқаришга уриншлар кузатилмоқда. Агар ҳукуматлар ўз вақтида авиакомпанияларга ёрдам бермаса, мавжуд авиакомпанияларнинг 50 %и банкротликка учраши мумкин.

Шу билан бирга ҳукумат ёрдамига муҳтож бўлган, меҳмонхон индустрияси ҳам банкротлик ёқасида турибди. Ривожланган давлатларда “Bailout” тизими йўлга қўйилган бўлиб, тизим орқали маълум соҳаларда инқироздан чиқиб кетиши учун ҳукумат томонидан молиявий ёрдам берилади. Масалан, солиқ имтиёзлари, ходимларга вақтинча ойлик тўлаш кабилардир. Ўзбекистон туризмида кўпчилик ишчи ходимлар мавсумий фаолият олиб боради. Биргина ГИД-экскурсоводларни оладиган бўлсак, уларнинг аксарияти ишсиз қолди. Бошқа туризмни ривожланган давлатларда ҳам худди шундай вазият кузатилмоқда. Лекин, бизда бу вазият қийинроқ кечмоқда, чунки республикамиз туризмида мавсумлар ўртасида фарқ катталигини олдинги параграфларда таҳлил қилиб ўтган эдик. Бизда ГИД-экскурсоводларга эҳтиёж асосан баҳор ва кузда орғиб кетади. Бундай вазиятда тажрибали ГИД-экскурсоводларни йўқотишимизнинг (ГИДлар ўз касбидан воз кечиши мумкин) эҳтимоли катта.

COVID-19 пандемияси бошланган биринчи кунлардан энг катта зарар кўришни бошлаган умумий овқатлантириш (кафе, ресторан, барлар) корхоналари ҳам ўз фаолиятини тиклаш учун маълум вақтни ва муаммоларни енгиб ўтишга тўғри келмоқда.

Юқоридагилардан кўриниб турибдики, мамлакатимиз туризми структурасини тубдан ўзгартириш ва зудлик билан мавжуд шароитга мослаштириш лозим. Туризмни ривожлантириш давлат кўмитаси пандемия шароитида тезкор қарорлар қабул қилиши ва масъул ташкилот сифатида янги қоидалар бўйича иш олиб бориши керак. Пандемиядан сўнг жаҳон туризми бутунлай бошқача шаклда қайта тикланиши кутилмоқда. Туризмга рақобатнинг кутилмаган

кўринишлари кириб келиши, олинги иш услубини ўзгартиришни талаб этади.

Ўзбекистонга 2020 йилнинг биринчи чорагида (январь-март ойлари) туризм мақсадида ташриф буюрган хорижий фуқаролар сони 1,2 миллион кишини ташкил қилди. Мазкур кўрсаткич 2019 йилнинг мос даврига нисбатан 12,0%га камайган¹⁰¹. Тахлилларга кўра ташриф буюрган сайёҳларнинг 87,9%и қариндош-уруғларини зиёрат қилишга, 9,3%и саёҳатга, 1,2%и даволаниш ва соғлиғини тиклаш учун, 0,7%и иш юзасидан, 0,6%и хизмат сафари билан, 0,3%и ўқиш бўйича келганлигини кўрсатади.

Ташриф буюрганларнинг МДХ мамлакатларидан келганлар сони 1,16 миллион кишини (95,6 фоиз), узоқ хорижий давлатлардан келганлар эса 53,6 минг кишини (4,4 фоиз) ташкил қилган.

Мамлакатимизга келган хорижий фуқароларнинг энг кўпи қўшни Қозоғистон Республикасидан ташриф буюрган бўлиб, уларнинг сони 397,6 минг кишини ташкил қилган. Шунингдек, Тожикистон Республикасидан 332,7 минг киши, Қирғизистондан 298,1 минг киши, Россиядан 64,7 минг киши, Туркменистондан 60,6 минг киши, Озарбайжондан 2,0 минг киши ва Беларусдан 1,2 минг киши келган.

Узоқ хориждан келган оқимнинг асосий қисми Туркиядан 13,5 минг, Жанубий Корейдан 5,2 минг, Хитойдан 3,7 минг, Ҳиндистондан 3,6 минг, Япониядан 1,3 минг киши ва Франциядан 0,9 минг кишини ташкил қилган.

Ташриф буюрган хорижий фуқароларнинг асосий таркибий қисмини 31-55 ёшдагилар ташкил қилган бўлиб, уларнинг умумийдаги улуши 53,1%га етган. Шунингдек, 19-30 ёшдагилар 19,5%ни, 56 ёш ва ундан катталар 19,4%ни, 0-18 ёш оралигидагилар 8%ни ташкил қилган.

Юқоридаги маълумотларнинг кўрсатишича, COVID-19 пандемияси туфайли Ўзбекистонга энг кўп келувчи хорижий сайёҳларнинг асосий икки тоифаси оқими кескин камаяди.

Шу пайтгача Ўзбекистонга келадиган сайёҳларнинг катта қисми 45-75 ёшдагилар эди ва уларнинг коронавирусга чалиниш эҳтимоли юқори. Ундан ташқари, бундай тоифадаги сайёҳлар аксар ҳолларда Ўзбекистонга яқка эмас, гуруҳ бўлиб саёҳат қилади.

¹⁰¹ www.stat.uz

Пандемия туфайли яқин истиқболда эса туристларга гуруҳ бўлиб тўпланиш тавсия этилмайди. Кузатишлар орқали хулоса қилинадиган бўлса, энг яхши туристлар қариялар ҳисобланади. Чунки улар гуруҳ бўлиб сайр қилади ва ёшларга нисбатан кўпроқ харажат қилади.

Ўзбекистонга энг кўп келадиган сайёҳларнинг иккинчи тоифаси бекпекерлар, яъни ёш сайёҳлар ҳисобланади. Бу тоифа сайёҳлар жуда кам харажат қилади, харажатларини тийин-тийинигача ҳисоб-китоб қилади.

Пандемиядан кейин саёҳат қилиш нархи қимматлашиши тахмин қилинмоқда, натижада бу тоифа сайёҳларнинг ташрифи ҳам кутилган натижаларни бермаслиги мумкин. Чунки, олдинлари Ўзбекистонда 1 ҳафта саёҳат қилиш ўртача 2000 АҚШ доллари бўлган бўлса, энди у икки бараварга ошиб кетиши мумкин. Масалан, ижтимоий масофа талабларига риоя қилган ҳолда самолётларда 3 кишилик жойда 1 киши жойлашади ва чипта нархи ҳам ошиб кетади. Келаси 1-1,5 йил ичида самолёт орқали (узок масофадаги туристик сафарга чиқадиганлар) учадиганларнинг катта қисмини фақат бой сайёҳлар ташкил қилади.

Бу каби кутилмаган вазиятларда туризм ривожланишини қўллаб-қувватлашнинг бир қатор вариантлари бўлиб, улардан бири ички туризмни кенг тарғиб қилишдир. Шу билан бирга бизнес саёҳатлари ҳам тезда ўнғланади, чунки республикамиз иқтисодиётига кўплаб хорижий ривожланган мамлакатлар инвестициялари жалб қилинмоқда.

Хорижий мамлакатлар ўзларининг чегараларини ёпиб қўйганлигидан самарали фойдаланган ҳолда, ички туризмни фаоллаштириш сиёсатини олиб бориш лозим. Пандемия ҳолати юмшаши билан мамлакатимиздаги 34 миллиондан ортиқ аҳолига ички туристик йўналишлар бўйича хизматларни фаоллаштириш ва шу орқали вақтдан унумли фойдаланган ҳолда ички туризм инфратузилмасини яхшилаб олиш имкониятини яратиш керак.

Бу борада Туризмни ривожлантириш давлат қўмитаси асосий вазифаларни ўз зиммасига олиши лозим. Туристлик компаниялар, меҳмонхоналар, кафе, ресторанлар ёпилиб қолмаслиги, туризм мутахассислари бошқа ишга ўтиб кетмаслиги учун имкон

даражасида уларга ички туризмни қўллаб-қувватлаш орқали шароит яратиб бериш йўлларини излаш керак бўлади.

Масалан, ички туризмга сайёҳларни жалб қилиш учун экологик туризмни ёки қишлоқ туризмни кенг тарғиб қилишса бўлади. Пандемиядан кейин кўпчилик туристлар жуда эҳтиёткор бўлиб қолиши табиий. Сайёҳлар гавжум жойлардан қочишга ҳаракат қилади. Катта шаҳарларимиздаги тарихий-маданий обидаларга ёки зиёрат туризмга оммавий саёҳатлардан туристлар маълум вақт фойдаланмайди. Шундай вазиятда экотуризм ва қишлоқ туризми имкониятларидан фойдаланиш вазиятдан чиқишга ёрдам беради. Табиат қўйнига саёҳат қилаётган туристларда, ижтимоий масофани сақлашга ҳожат қолмайди. Қишлоқларда одамлар шаҳарларга нисбатан кам бўлади. Меҳмонхоналарда, овқатланиш шаҳобчаларида, транспортда одамларнинг тирбандлиги кузатилмайди. Ўзбекистонда ички саёҳатни амалга ошириш имкониятлари ва қишлоқларда сайёҳларга кўрсатишга арзийдиган табиат манзаралари жуда кўп, лекин кўпчилик ватандошларимиз бу ҳақда маълумотларга эга эмас. Шунинг учун ички туризм инфратузилмасини яратиш вақти келди деб ҳисоблаймиз.

Пандемиядан кейинги вақтда туризмни тезда оёққа турғазиб олишнинг яна бир варианты туризмни диверсификациялаш лозим. Ўзбекистонга асосан узоқ хорижлик сайёҳлар ҳаво йўллари орқали кириб келади. Бизда чипта иархи халқаро даражага қараганда нисбатан қиммат бўлганлиги сабабли ўртача маблағга эга бўлган туристлар сони кескин камаяди. Шунинг учун Ўзбекистонни бой сайёҳлар келадиган туристик манзилга (luxury destination) айлантиришимиз керак. 200 минг шундай тонфадаги сайёҳлар 1,0 миллион ўртача маблағ сарфлайдиган сайёҳлар ўрнини босиши мумкин. Буни амалга ошириш катта маблағни талаб қилмайди. Мамлакатимиздаги меҳмонхоналарда, ресторанларда хизмат сифатини оширишимиз лозим. Анъанавий туристик марказларимиз бўлган Тошкент, Самарқанд, Бухоро, Хиваги меҳмонхоналарни модернизация қилиш эмас, балки туристик ресурсларга бой бўлган Қашқадарё, Сурхондарё, Жиззах ва Фарғона водийсида кичик шинам 4-5 юлдузли меҳмонхоналарни қуришни рағбатлантиришимиз керак. Бой туристлар асосан гавжум жойларни эмас,

аксинча сокин жойларни ёқтиради ва сарфлаётган пулига яраша хизматлар кўрсатилишини талаб қилади. Бунда 4-5 юлдузли меҳмонхоналар кўп хонали бўлиши шарт эмас, у кичкина шинам, лекин хизматлари сифати юкори бўлишига эришиш лозим.

Пандемия шароитида вазиятни ўнглаш учун хаво транспортида қандай ишларни амалга оширишимиз лозим. Бу борада ҳали бир аниқ йўналишни белгилаб олганимиз йўқ. Лекин халқаро тажрибада бу борада бир қатор дастурлар ишлаб чиқилмоқда. Масалан, БААнинг “Emirates airlines” авиакомпанияси йўловчиларни самолётга чиқаришдан олдин натижаси 15 дақиқада чиқадиган коронавируси аниқловчи тестни қўлламоқда. Бир қатор давлатлар туристлардан тест топширгани тўғрисида маълумотнома орқали қабул қилишни жорий этиш бўйича изланишлар олиб бормоқда.

Шу тажрибани ўзимизда амалда қўллаш ҳар бир сайёҳда ишонч ҳиссини уйғотишга ёрдам беради. Самолёт ўриндиқлари ҳимоя қобиллари билан ўралса, ходимлар санитария қоидаларига амал қилса, ишончим комилки, кўп сайёҳлар Ўзбекистонга келишига эришамиз.

COVID-19 пандемияси шароитида Ўзбекистонда меҳмонхоналар фаолиятини йўлга қўйиш учун республика махсус комиссиясининг қарори билан меҳмонхоналар учун ўз хизматларини ташкил этишда пандемия шароитидан келиб чиқувчи қўшимча талаблар белгиланди.

Унга кўра, меҳмонхоналарда қабулхона, кутиш заллари, йўлаклар, зиналар, лифт, санитар-гигиеник нуқталари ҳар 8 соатда ҳамда умумий фойдаланишдаги буюмлар (эшик тутқичи, лифт тугмалари, кутиш залидаги стол, рўйхатта олиш жойи стойкаси ва ундаги ручкалар) ҳар 2 соатда камида 1 маротаба дезинфекция қилиниши;

-умумий фойдаланишдаги объектлар (лифт, санитария-гигиена нуқталари, валюта айрибошлаш шаҳобчалари, овқатланиш жойлари ва бошқалар) антисептик воситалари билан узлуксиз таъминлаши ҳамда қўлни даврий тозалаб туриш бўйича ўзбек, рус ва инглиз тилларида ёзилган огоҳлантирувчи ёзувлар бўлиши;

-бинонинг кириш қисмида ташриф буюрувчиларнинг тана ҳароратини доимий ўлчашни ва дезинфекциялашни йўлга

қўйилиши; ходимлар ва мижозларнинг соиндан келиб чиқиб шахсий ҳимоя воситаларининг (ниқоб, қўлқоп, антисептик восита ва бошқалар) камида беш кунлик захираси шакллантирилиши ва доимий мавжуд бўлиши; меҳмонхонанинг бандлик даражаси 50 фоиздан ошган тақдирда тиббиёт ходимининг доимий фаолияти таъминланиши; меҳмонларни номерларга жойлаштиришда оилавий меҳмонлар сони 3 нафардан, бошқа меҳмонлар сони 2 нафардан ошмаслиги лозимлиги белгиланди. Мазкур талаблар номерлари сони 10тадан кўп бўлган меҳмонхоналарга нисбатан татбиқ этилади.

Коронавирус пандемияси даврида асосий даромад манбаларини йўқотган шахслар, аҳолининг ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламлари ва тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлаш мақсадида уларга Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 19 мартдаги 5969-сонли ва 2020 йил 3 апрелдаги 5978-сонли Фармонлари билан қатор имтиёз ҳамда преференциялар тақдим қилинди.

Мазкур амалий ишларнинг узвий давоми сифатида Ўзбекистон Президентининг 2020 йил 27 апрелда “Коронавирус пандемияси даврида аҳоли ва тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 5986-сонли Фармони қабул қилинди¹⁰².

Унга кўра, тадбиркорлик субъектлари учун қўшимча бир қатор енгилликлар берилди. Жумладан, 2020 йилнинг 1 апрелидан 2020 йилнинг 1 октябрга қадар жисмоний шахсларга турар жойларини жисмоний шахсларга ва коронавирус пандемияси даврида фаолияти тўхтаган тадбиркорлик субъектларига нотурар жойларини ижарага беришдан олинган жисмоний шахслардан олинадиган даромадлар бўйича солиқни фоизсиз кечиктириб тўлаш ҳукуқи берилди. Бунда, жисмоний шахслардан олинадиган даромад солигини тўлаш бўйича берилган кечиктириш суммаси 2021 йил 1 апрелга қадар муддатгача тенг улушларда тўланиши белгиланди. Шу билан бирга, Фармонда тижорат банкларининг кредитлари бўйича фоиз харажатларини Тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлаш Давлат жамғармаси томонидан компенсация қилиш тартиби тадбиркорлик субъектларининг амалдаги кредит

¹⁰² www.uzbektourism.uz

шартномаларига ҳам татбиқ қилиниши кўрсатиб ўтилди. Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 3 апрелдаги 5978-сон Фармонининг 6-бандида назарда тутилган соддалаштирилган тартибда солиқларни тўлаш бўйича фозсиз кечиктириб бериш муддати 2020 йил 31 декабргача узайтирилди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 27 апрелдаги 5986-сон Фармонида белгиланган имтиёз ва енгилликлардан бевосита туризм соҳасидаги тадбиркорлик субъектлари ҳам фойдаланиш ҳуқуқига эга.

Бутунжаҳон туристик ташкилоти (UNWTO)нинг COVID-19 сабаб саёҳатларга чекловларнинг глобал шарҳи оралиқ ҳисоботида кўра, ҳозирги вақтда дунёнинг 96 фоиз мамлақатида саёҳатларга чекловлар жорий қилинган. 2020 йилнинг январь ойи охиридан 6 апрелига қадар 209 мамлақатда коронавирус билан боғлиқ вазият сабаб саёҳатларни чекловчи чоралар қабул қилинди:

- 90 мамлақат тўлиқ ёки қисман ўз чегараларини ёпди;
- 44 давлат ХХР, Корея Республикаси, Эрон, Европа Иттифок мамлақатлари сайёҳлари учун чегараларни ёпди;
- 56 мамлақат тўлиқ ёки қисман халқаро рейсларни тўхтатди;
- 19 мамлақат турли чеклов чораларини қўлламоқда:
  - а) мамлақатга киргандан сўнг 14 кун давомида зудлик билан ўз-ўзини яқкалаш ёки карантин режимида ўтиш талаби;
  - б) мамлақат ҳудудига киргандан кейин визанинг бекор қилиниши ёки виза беришни тўхтатиш;
  - с) маълум жойлардан келаётган йўловчиларнинг саёҳатига тақиқлов;
  - д) COVID-19 аниқланмаган, чегарадан ўтаётган йўловчилардан тиббий маълумотноманинг бўлишини талаб қилиш.

Минтақавий миқёсда оладиган бўлсақ, Африка, Осиё ва Тинч океани, шунингдек Яқин Шарқдаги барча мамлақатлар саёҳатларга чекловлар киритди, Европа минтақасида - 93 фоиз мамлақатда ва Америка қитъасида - 92 фоиз мамлақатларда саёҳатларга чекловлар жорий қилинди. Саёҳатларга чекловлар коронавирус тасдиқланиш кўрсаткичлари ошишига қараб географик жиҳатдан кенгайтиди.

Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти коронавирусни пандемия дея эълон қилганидан кейин, жорий йилнинг 9 мартидан 24 мартигача саёҳатларга чекловлар қабул қилган мамлақатлар

сони 2,2 баробарга (81 тадан 181 тага) кўпайди. Бундан ташқари, ҳисоботда қайд этилишича, 2020 йилнинг 6 апрель ҳолатига кўра, бирорта мамлакат COVID-19 муносабати билан жорий қилинган чекловларни бекор қилгани йўқ.

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, 2020 йилининг 27 апрелида Ўзбекистонга келувчи сайёҳлар бўйича чора-тадбирлар ишлаб чиқилиб, расмий тартибга киритилди. 16 мартда давлат чегараларидан ўтиш тақиқланди ҳамда ички туризмни ташкил қилишга доир чораларни тўхтатиш тавсия этилди. 17 мартдан эътиборан туристик компаниялар, жамоатчилик ташкилотлари ва йирик саноат корхоналарига мамлакатда коронавирус билан боғлиқ вазият барқарорлашгунга қадар ички туризм тадбирларини тўхтатиш тавсия қилинди. 20 мартда халқаро йўналишлар бўйича автобус, автомобиль, темир йўллари ҳамда ҳаво транспортида йўловчи ташиш тўхтатилди. 27 мартдан вилоятлараро транспорт ҳаракати тўлиқ тўхтади. Бугунга келиб чекловлар 2020 йилнинг 31 майга қадар узайтирилди.

Шундай бўлса-да, Бутунжаҳон туристик ташкилоти барча давлатлар билан ҳамжиҳатликда соҳанинг коронавирус таъсиридан жабрланиш даражасини юмшатиш чораларини кўрмоқда, уларга турли тавсиялар ва таклифлар бермоқда.

Шу билан бирга давлатимиз томонидан Ўзбекистонда коронавирус пандемияси даврида иқтисодий ўсиш ва инвестициявий фаолликни рағбатлантириш, ишлаб чиқариш суръатларини тиклаш, аҳоли бандлигини ошириш, даромадларини кўпайтириш ва тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлаш мақсадида:

-2020 йилнинг 1 июнидан 1 сентябригача бўлган даврда кичик тадбиркорлик субъектлари (шу жумладан меҳмонхоналар) мол-мулк солиғи ва ер солиғини тўлашдан озод қилинди:

-кичик тадбиркорлик субъектларига Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 19 мартдаги ПФ-5969-сонли ва 2020 йил 3 апрелдаги ПФ-5978-сонли Фармонларига асосан фойсиз кечиктириш (бўлиб-бўлиб тўлаш) берилган, 2020 йил апрель ва май ойлари учун тўланиши лозим бўлган мол-мулк солиғи ва ер солиғи суммалари, 2020 йил 15 май ҳолатига ер солиғи ва мол-мулк солиғи бўйича 2020 йил 1 январдан бошлаб ҳосил бўлган пеня ва жарима

суммаларни ҳисобдан чиқариш кўринишида давлат томонидан кўшимча қўллаб-қувватлаш тақдим этилди:

-тадбиркорлик субъектларига товарлар (ишлар, хизматлар) импорт қилишда қўшилган қиймат солиғини тўлаш бўйича 120 кун муддатгача кечиктириб олиш ҳуқуқи берилганлиги маълумот учун қабул қилинди;

-2020 йилнинг 1 майдан 1 июлигача бўлган даврда микро-фирма ва кичик корхоналарга (акцизости товарлар ишлаб чиқарувчилар, давлат корхоналари ва устав жамғармасида (устав капиталида) давлат улуши 50 фоиз ва ундан юқори бўлган юридик шахслар бундан мустасно) ижтимоий солиқ ставкаси 12 фоиздан 1 фоизгача камайтирилди;

-тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлаш давлат жамғармаси (кейинги ўринларда – жамғарма) томонидан тадбиркорлик субъектларига Марказий банк асосий ставкасининг 1,75 бараваридан ошмаган миқдордаги фоиз ставкаси билан миллий валютада бериладиган инвестициявий кредитлар бўйича, Жамғарма тўғрисидаги низом талабларини ҳисобга олган ҳолда кредит шартномаси амал қилишининг биринчи йили давомида фоиз харажатларини қоплашга компенсация бериш тарзида тадбиркорликни давлат томонидан кўшимча қўллаб-қувватлаш чоралари жорий этилди;

-2020 йил 1 октябрга қадар тадбиркорлик субъектларига айланма маблағларини тўлдириш учун миллий валютада 500 миллион сўмгача бериладиган кредитлар бўйича Жамғарма тўғрисидаги низом талабларини ҳисобга олган ҳолда кредит шартномаси амал қилиш муддати давомида 10 фоизлик пункт миқдориди белгиланди.

Ҳукуматимиз томонидан олиб борилаётган чора-тадбирлар албатта ўзининг самарасини беради деган умиддамиз.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Рақамли иқтисодиёт ва инновацион технологияларни иқтисодиётга кенг жорий этиш шароитида туризм инфратузилмасини такомиллаштириш ва ривожланиш йўналишларини аниқлаш борасида олиб борилган тадқиқот натижаларида куйидаги хулосаларга келинди:

1. Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришгандан кейин туризм ривожланишига долзарб муаммолари тадқиқ этилган бўлиб, иқтисодиётнинг барча соҳалари каби миллий туризмни ривожлантиришга ҳам алоҳида эътибор берилди бошланди. Булардан келиб чиқиб, соҳада таркибий ва ташкилий ўзгаришлар амалга оширилди, янги давлат бошқаруви жорий қилиниб, соҳада инфратузилмани такомиллаштириш масалаларига ҳам катта аҳамият берилди бошланди. Бунинг натижасида охириги йилларда хорижий мамлакатлардан ташриф буюраётган туристлар соии сезиларли даражада ортиб боришига эришилмоқда. Шу билан биргаликда ҳозирги кунда туризмнинг ЯИМдаги ҳиссаси республикамиздаги мавжуд туристик салоҳиятга нисбатан етарли эмаслиги аён бўлиб қолмоқда. Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда монографияда туризм инфратузилмасини такомиллаштириш ва туристик ресурслардан самарали фойдаланишга тўсик бўлаётган айрим муаммоларни ҳал қилиш борасида бир қатор илмий тавсиялар ишлаб чиқиш зарурияти пайдо бўлди.

2. Тадқиқот жараёнида замонавий туризм инфратузилмаси ривожланишининг илмий-назарий асослари ўрганилиб, замонавий туризм вужудга келиши жараёнлари ва босқичларини таҳлил қилиб, ўрганиб чиққанимизда шу нарса намоён бўладики, у ўзининг ривожланиш жараёнида бир неча босқичларни босиб ўтган бўлиб, қадимдан инсонлар ҳаётида дунёни билишда асосий восита бўлиб келган.

Шу пайтгача туризм соҳаси ривожланишига бағишланган адабиётларда ва тадқиқотларда жаҳон туризми ривожланиши босқичлари тўлиқ асосланмаган эди. Тадқиқотимиз натижаларига асосан жаҳон туризми ривожланиши босқичларини бир тизимга

келтириб, унинг ҳар бир босқичларида амалга оширилган ишлар илмий асосланди. Шу билан бирга халқаро туризмга турли вақтларда берилган таърифлар ўрганиб чиқилган ҳолда замонавий таърифи ишлаб чиқилди. Ўз навбатида халқаро туризмни таснифланиши билан бирга саёҳатларни ташкил қилиш йўналишларига (маршрут) қараб ҳам таснифланади.

3. Туризм инфратузилмасини ташкил қилувчи воситалар ва унинг ривожланишига таъсир этувчи омилларни ўрганиш натижасида инфратузилма элементлари турли хил белгиларига қараб таснифланиши аниқланди. Инфратузилмани кенг миқёсли мезонлари бўйича халқаро, миллий, ҳудудий, шаҳар, қишлоқ инфратузилмаларига ажратилди. Фаолият соҳаси мезонларига кўра, инфратузилма ижтимоий, бошқарув, ва технологик соҳалар билан чегараланиши аниқланди. Шу сингари, туризм инфратузилмаси туризм соҳасининг ажралмас қисми бўлган икки элементни ўз ичига олиши асосланди.

Шу билан бирга тадқиқотимизда туризм инфратузилмасини ташкил қиладиган асосий воситалар устида чуқур таҳлиллар олиб борилган бўлиб, унда инфратузилманинг аниқ шаклланиши соҳанинг ривожланишини таъминловчи куч эканлиги асосланди.

4. Жаҳон туризмнинг ривожланиш тенденцияларини тўлароқ таҳлил қилганимизда, туристик ресурслардан фойдаланиш имкониятлари даражаси минтақалар мисолида ўрганилиб кераклиги аниқланди. Олиб борилган тадқиқотлар натижаси кўрсатишича, Европа минтақаси туризми жаҳондаги энг ривожланган инфратузилма эканлиги ва унинг тажрибаларидан республикамизда фойдаланиш бўйича тавсиялар ишлаб чиқилди.

Шу билан бирга туризмдан олинадиган даромаднинг самарадорлиги мамлакат иқтисодиётига қўшган ҳиссаси билан белгиланади, аммо масаланинг иккинчи томони ҳам борки, туризмни ривожлантириш учун давлат олдин харажат қилиши керак бўлади. Халқаро туризм ривожланишида кўриб ўтилган омилларнинг ҳар бири ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлиб, ҳар бир давлат ўзининг имконият даражасида бу соҳани ривожлантириш ва иқтисодиётини юксалтиришга хизмат қилиши асосланди.

5. Ўзбекистонда туризм инфратузилмасининг шаклланиши ва ривожланиши ҳолати бир тизимга келтирилиб таҳлил қилиниши

натижасида шу нарса аён бўлдики, республикамизда туризм инфратузилмаси шаклланиш босқичлари эволюцион йўл билан ривожлантирилганлиги ўрганилди. Шу билан бирга республикамиз туризми ривожланиши етгита босқичга бўлинди. Ҳар бир босқич бўйича амалга оширилган ишлар ва унинг бўлиниги асосланди. Ўзбекистонда туризмни ривожлантиришнинг стратегик йўналишлари схемаси ишлаб чиқилди.

Юқоридагилардан хулоса қилиниб, бугунги кунда Ўзбекистонда миллий туристик моделни шакллантириш жараёни жадаллик билан амалга оширилмоқда. Республикада бозор иқтисодиёти шаклланаётган шароитда туризм ўзнинг миллий даромадни қайта тақсимлаш хусусияти асосида миллий иқтисодиётни барқарорлаштиришнинг муҳим омили эканлиги асосланди. Бозор иқтисодиётида сайёҳларга асосан хусусий ва тижорат компаниялари хизмат кўрсатади. Бундан ташқарн, агар давлат маъқул иқтисодий ва ҳуқуқий атмосфера яратса туризм барқарор ривожланиши таъминланиши кўрсатиб берилди.

6. Республикамизда туристларга хизмат кўрсатиш шарт-шароитлари ва кўрсатилган хизматларнинг таҳлили кўрсатишича, охириги йилларда туристлар оқими кескин ортиб бораётганлиги аниқланган ҳолда, унинг ривожланишида етакчи омиллардан бири “Буюк Ипак йўли” лойиҳасини ривожлантиришга қаратилиши кераклиги илғари сурилди.

Шу билан бирга туристлар оқимининг яқин кўшни мамлакатлар орасида Қозоғистоннинг улуши юқорилиги бўйича сабаб бўлган омиллар келтирилди. Узоқ хорижий давлатлар бозоридаги етакчи мамлакатлардан ташриф буюрган туристлар тенденциясини кўриб чиққанимизда асосий туристларни етказиб берувчи саккизта мамлакат борлиги аниқланди. Бу давлатлар туристик бозордаги оқимининг ўртача 60-70%ни таъминлаб бериш омиллари асосланди.

7. Туризм инфратузилмаси тармоқларининг такомиллашуви ва ривожланиши бўйича олиб борилган тадқиқотларимиз кўрсатишича, тармоқлар бир-бири билан мувофиқ ҳолда ривожланиб, республикамиз иқтисодиётининг комплекс ривожланиши ва шаклланишида ўзига хос ўрин тутмоғи зарур. Республика иқтисодиётининг шаклланишида бошқа тармоқлар

сингари туризм ҳам ягона моделга боғланиши керак. Республикамизда туризм инфратузилмасини ривожлантиришда давлат ёндашувини талаб қиладиган бир қатор омиллар ҳам мавжуд бўлиб, бу омилларнинг ечимини топмасдан туризм инфратузилмасини ривожлантириб бўлмайди. Бу омиллар қуйидагилардан иборатдир:

- туризм инфратузилмасини ташкил этувчи ташкилотларнинг биргаликда фаолият олиб бормаслиги;

- саёҳатга чиққан туристлар учун авиачипталар нархининг юқорилиги;

- меҳмонхоналардаги хизмат нархларининг халқаро меъёрлардан нисбатан қиммат бўлишидир.

Шу билан бирга тармоқлар ўртасидаги интеграцияни тезлаштиришга тўсиқ бўлаётган муаммолар ечими ҳам ишлаб чиқилган бўлиб, транспорт, овқатлантириш, жойлаштириш муассасаларининг ривожланиши ҳолати ва шарт-шароитлари таҳлил қилиниб ривожланиш йўналишлари кўрсатиб берилгандир.

8. Туризм инфратузилмаси ривожланишида инновацияларнинг қўлланиши шарт-шароитлари ва унинг туризмга таъсири омилларини аниқлаш борасида олиб борилган тадқиқотларнинг кўрсатишича, бир қанча муаммолар ва камчиликлар мавжуд бўлиб:

- иқтисодиётнинг туризм тармоғи билан илмий муассасаларнинг ўзаро ҳамкорлиги даражаси пастлиги;

- Туризм кўмитаси, вазирлик ва идоралар, шунингдек, маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг инновацион ривожланиш соҳасидаги фаолияти лозим даражада мувофиқлаштирилмаганлиги;

- туризм тараққиётини етарли даражада инновацион омиллар эвазига таъминлашда барча имкониятлар ишга солинмаётганлигидир.

Шу билан бирга мамлакат иқтисодиётида, хусусан, туризм соҳасида инновацион иқтисодиётни баҳолашда кўплаб кўрсаткичларнинг мавжуд эмаслиги соҳа тараққиётига салбий таъсир кўрсатмоқда.

Бу каби муаммоларни инновацион технолологияларни қўллаш орқали ҳал қилиш борасида туристик объектларда уни қўллашни босқичлар кетма-кетлигида олиб бориш тавсия этилди. Агар босқичлар муваффақиятли амалга оширилса, ҳар қандай туристик

корхона инновацияни жорий этганда бозорга шиддат билаи кириб боради ва максимал фойда олишга киришади. Шундай муҳит юзага келиши мумкинки, бунда монопол мавқега эга бўлиш ҳам табиий. Шунинг учун бу жараёни жуда мураккаб ҳисобланади. Шунга қарамасдан, кўпгина тармоқларга қараганда туризмда инновацияларни қўллаш кенг тарқалаётган бўлиб, деярли барча туристик компаниялар ва меҳмонхоналарда қўлланилмоқда. Бунда бир туристик фирмадан бошқа туристик фирмага ўтиш характери фарқланади. Айрим туркомпаниялар учун анъанавий профилга кирувчи турмахсулотлар ассортиментини алмаштириш ёки турмахсулотлар сонини сезиларли даражада ошириш, бошқалар учун истеъмол талабларини инobatга олган ҳолда, анъанавий турмахсулотнинг истеъмол сифатининг ортиб бориши аниқланди.

9. Туризмда инновацияларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш механизмлари борасида олиб борилган тадқиқотларимиз кўрсатишича, инновацион фаолият, инновацияларга олиб келадиган илмий, технологик, ташкилий, молиявий, тижорат фаолияти мажмуи эканлиги аниқланди. Шу билан биргаликда инновацияларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш борасида давлатнинг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат бўлиши керак:

-туризм сиёсатининг тамойилларини белгилаш ва ривожлантириш, уларни амалга ошириш дастурлари, фаолият натижаларини мониторинг ва тадқиқ қилиш механизми (статистика ташкилоти, идоравий тадқиқотлар);

-туризм учун қулай шарт-шароитлар яратиш, тегишли инфратузилма, дўстона муҳит яратиш учун турли компаниялар, ташкилотлар ва жамиятларнинг фаолиятини мувофиқлаштириш;

-инновация ва ҳамкорликни рағбатлантириш орқали туризм ва маркетингни қўллаб-қувватлаш, мамлакатнинг жозибали обрў-эътиборини яратишдир.

Инновацияларни яратиш ва жорий этиш турли хил иқтисодий ва ижтимоий соҳаларнинг биргаликдаги саъй-ҳаракатларини талаб қиладиганлиги сабабли, давлат томонидан қўллаб-қувватланмай туриб, инновацияларни жорий қилиш ва ривожлантириш мумкин эмас. Бунинг учун учта схемадан фойдаланишни талаб қилади:

-худудий ва маҳаллий ҳокимиятларнинг махсус мақсадли дастурлари ва ажратмаларини амалга оширишда давлатнинг бевосита иштироки;

-бюджет маблағлари ҳисобидан молиялаштириладиган ва потенциал фойдаланувчиларнинг кенг доираси бепул фойдаланиш учун йирик миллий марказларни (лабораторияларни) яратиш.

-туризм соҳасида минтақавий мақсадли дастурларни амалга ошириши кераклиги тавсия этилди.

Туризм инфратузилмасини мукамал шакллантириш борасида олиб борилаётган ишларимизда етарлича эътиборни тадқиқотларимиз натижаси кўрсатмоқда. Масалан, кўпгина вилоятларда шу кунгача туристларга етарлича маълумот берадиган интернет сайтлари (Жиззах, Сирдарё) мавжуд эмас. Интернет сайтлари мавжудларида ҳам ҳозирги ахборот-технологиялари ривожланган бир пайтда тўлақонли ишламаяпти. Бизнинг фикримизча, муаммоларни атрофича баргараф этиш мақсадида келажакда Туризмни ривожлантириш давлат қўмитаси қошидаги “Миллий PR маркази”нинг фаолиятини кенгайтириб, уни такомиллаштирган ҳолатда “Туризм мультимедиа маркази”ни ташкил қилишимиз лозим. Сабаби, туристларга рақобатбардош ва сифатли хизматлар кўрсатишда бир қатор муаммоларга дуч келинмоқда. Масалан, туристларнинг республикамизда қолиш кунларини узайтиришда муҳим аҳамиятга эга бўлган тадбирларни (кечки пайтларда туристик объектларда туристлар учун махсус тарихий-маданий ва ахборот берувчи саҳналаштирилган томошалар кўрсатиш ва миллийликни тарғиб қилувчи концертлар) ўтказиш ва ташкиллаштиришда хизматлар етарлича амалга оширилмаяпти.

Юқоридагиларни ҳисобга олган ҳолда ташкиллаштирилиши тавсия этилаётган “Туризм мультимедиа маркази” унитар корхонасининг мақсади ва вазифалари куйидагилардан иборат бўлиши керак:

-дунёга машҳур туристик объектларимизда туристлар учун махсус тарихий-маданий ва ахборот берувчи саҳналаштирилган томошалар кўрсатиш (мисол учун, доимий равишда Самарқанддаги Регистон, Шаҳрисабздаги Оқсарой майдонларида бобомиз Амир Темур замонидаги тарихий кўринишдаги саҳналаштирилган театр томошалар);

-машхур туристик объектлар олдида миллийликни тарғиб қилувчи концертларни доимий равишда уюштириш (Хивадаги Ичан-қалада, Бухородаги Лаби-ҳавузда, Самарқанддаги Регистон майдонида, Қўқондаги хон Аркида);

-туризм бўйича ток-шоу жанрларидаги миллий кўрсатувларни тайёрлаш (марказий ва вилоятлардаги телерадио компаниялари билан ҳамкорликда ҳар бир минтақанинг ўзига хос томонларини инобатга олган ҳолда);

-замонавий ахборот берувчи мультимедияли рекламаларни дунёдаги етакчи телеканаллар ва элчихона, консулликлар орқали реклама қилиш (хорижий элчихоналардаги вакиллар орқали);

-миллий туризмни тарғиб қилувчи юқори сифатли мультимедияли телемаҳсулотлар тайёрлаш (“Дунё бўйлаб” телеканалли билан ҳамкорликда);

-туристик фирмалар, меҳмонхоналар ва туристик хизматларни амалга оширувчи ташкилотларга медиа-технологик хизмат кўрсатиш (турфирмаларни ва меҳмонхоналарни реклама қилиш, полиграфик маҳсулотларни ишлаб чиқишга ёрдам кўрсатиш) ва бошқа ташкилий, техник ва технологик ёрдамлар кўрсатиши лозим.

10. Туризм инфратузилмасини ривожлантиришда рақамли инновацион-технологияларни қўллаш фикримизча, “Хизмат кўрсатишда рақамли иқтисодиёт – янги ишлаб чиқиладиган ёки жорий қилиниши лозим бўладиган жараён эмас, бу туризмда инновацион технологияларни туристларнинг кундалик ҳаётига жорий этиш орқали мавжуд хизматларни янгича кўринишга ўтказиш” -деганидир. Бунга мисол қилиб ҳозирда дунё туризми индустриясидаги ўзгаришларни олса ҳам бўлади.

Тадқиқотларимиз натижасида олинган маълумотларга кўра, иқтисодиётга рақамли инновацион-технологияларни жорий қилиш борасида дунё туризмида янги йўналиш бўлиб ҳисобланаётган “Туризм 4.0” платформаси ишлаб чиқилмоқда. Агар илгари саноат соҳасида ишлатиладиган “Саноат 4.0” ёки “Ақлли фабрика” тушунчалари рақамлаштиришни ривожлантириш учун асос бўлган бўлса, ҳозирги пайтда қўллаб ривожланган мамлакатларда ушбу ёндашув хизмат кўрсатиш соҳаси бўлган туризмга нисбатан қўлланилмоқда. Туризмни ривожланган давлатларда аплақачон “Туризм 4.0” платформаси амалиётга босқичма-босқич жорий

қилинмоқда. 2018 йилдан бизга қўшни бўлган Қозоғистон туризмида ҳам “Туризм 4.0” платформасининг баъзи элементлари жорий қилина бошланди ва ривожлантириш йўналишлари белгилаб олинди. Туркия туризми дунёда ўз ўрнини янада мустаҳкамлаш учун “Туризм 4.0” платформаси элементларидан бири ҳисобланган рақамли маркетингга катта маблағлар ажратмоқда. Россия Федерацияси ҳам аллақачон “Саноат 4.0” концепциясидан келиб чиққан ҳолда ўзининг “Туризм 4.0” рақамли платформа моделини ишлаб чиқиш ишларини бошлаб юборган.

Юқоридагилардан келиб чиқиладиган бўлса, бизга қўшни мамлакатларда “Туризм 4.0” рақамли платформа моделини яратиш ишларига киришиб кетилганлиги, яқин кунлар ичида бу йўналишда кучли рақобат юзага келишидан далолат беради. Биз ҳам “Саноат 4.0” концепциясини амалга ошираётган мамлакатлар тажрибасини сарҳисоб қилган ҳолда, туризм ва меҳмондўстликни рақамлаштириш элементлари ва ушбу соҳада ўзимизнинг “Туризм 4.0” рақамли платформа моделини яратиш механизмлари ишлаб чиқилди.

11. Туризм инфратузилмасини шакллантиришда кластер усулларини қўллашнинг самарали йўлларини ишлаб чиқиш борасида олиб борилган тадқиқотлар кўрсатишича, республикамиз туризмида кластер усулини жорий механизми ишлаб чиқилди.

Тадқиқотимизда туристик кластер турлари таснифланиши билан бирга уни қандай қўллаш борасида фикрлар билдирилгандир. Шу билан бирга технологик платформалар устида ҳам изланишлар олиб борилди.

Туристик кластер технологик платформанинг асосий фаолият йўналишларни қуйидагилардан иборат бўлиши керак:

- технология соҳасида башорат (прогноз)-таҳлилий фаолият, стратегик режаларни ишлаб чиқиш, илмий-техник ривожланиш устуворликларини аниқлаш, бизнес намоёндалари ва давлат институтларига платформанинг ишлаш профили бўйича масала-хатлар бериш;

- таълим фаолияти – ходимларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш учун ўқув режалари ва таълим дастурларини ишлаб чиқиш, корхона ва ташкилотларга ёш мутахассисларни жалб қилиш;

- ахборот фаолияти – платформа доирасида янги ишланмалар ҳақида ахборотларни тарқатиш, унинг тадбирларига ахборот кўмагини кўрсатиш, тегишли анжуманлар, симпозиумлар, форумлар, учрашувлар, семинарлар ташкил этиш ва ўтказиш.

Платформаларнинг барқарорлигини таъминлаш учун турли молиялаштириш манбаларидан (молиялаштиришнинг аралаш шакли) маблағларни жалб қилиш керак. Технологик платформалар, барча томонларни ҳисобга олган ҳолда йўналишни ривожлантиришнинг ягона стратегиясини шакллантириш учун саъй-ҳаракатларни бирлаштиришга мўлжалланган механизм бўлиши керак.

12. Изланишларимиз натижасига кўра минтақавий кластерларни ташкил қилишда халқаро тажриба кўрсатишича, давлат-хусусий ҳамкорлик тамойиллари асосида ташкил этиш унинг тезроқ ривожланишига ёрдам беради. Давлат минтақавий туристик кластернинг шаклланиш жараёни ва ривожланишида, айниқса биринчи босқичда, муҳим аҳамиятга эга, бироқ бу туризм бизнесига яқин, кўшимча равишда стратегик иттифоқчиликни амалга оширади.

Тадқиқотларимиз ва Ўзбекистон Республикасининг административ бўлиниши ва минтақаларни комплекс ривожлантириш имкониятларини ҳисобга олган ҳолда ихтисослаштирилган кластерларни ташкил қилишда туристик минтақаларни қуйидагича бўлиш мақсадга мувофиқ бўлади: Тошкент (Тошкент вилояти ва Тошкент шаҳри), Фарғона (Фарғона, Андижон ва Наманган вилоятлари), Жиззах-Сирдарё (Жиззах ва Сирдарё вилоятлари), Самарқанд (Самарқанд вилояти ва Самарқанд шаҳри), Бухоро-Навоий (Бухоро ва Навоий вилоятлари), Жанубий туристик минтақа (Қашқадарё ва Сурхондарё вилоятлари), Хоразм (Хоразм вилояти), Қуйи Амударё (Қорақалпоғистон Республикаси) туристик минтақаларига ажратишни таклиф қиламиз. Кўриб ўтилаётган ва тавсия қилинаётган Ўзбекистондаги саккизта туристик минтақаларни алоҳида ихтисослаштирилган кластер шаклида ривожлантиришни ва уларни туристик жозибадорлик нуқтаи назаридан қуйидаги учта кластерни илгари суриш мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Ўртача туристик жозибаторликка эга минтақалардан иборат биринчи кластерга 4та минтақани киритишни таклиф этамиз. Бу минтақаларда инфратузилма ривожланиши суи бўлиб, туристик юклама ва хорижий туристларнинг улуши маҳаллий туристлар сонидан ўртача даражадан паст. Бу кластерга рекреацион-соғломлаштириш ресурсларга бой бўлган Жиззах-Сирдарё, Фарғона, Куйи Амударё ва Жанубий туристик минтақаларини киритиш мақсадга мувофиқдир.

Иккинчи гуруҳ минтақасига Тошкент ва Самарқандни киритишни мақсадга мувофиқ деб биламиз, сабаби бу ерга хорижий туристлар сайёҳлик мақсадларидан кўра кўпроқ хизмат доирасида ишбилармонлик йўналишида ташриф буюрадilar. Шу билан бирга бу минтақада аралаш туристик ресурсларга (тарихий-маданий, рекреацион) бой минтақа ҳисобланади

Учинчи гуруҳга Бухоро-Навоий ва Хоразм минтақаларини киритишни мақсадга мувофиқ деб биламиз, сабаби бу ерда маданий-тарихий туристик жозибаторлик нуқтан назаридан инфратузилма етарлича ривожланган.

Буни минтақалар мисолида кўриб чиқадиган бўлсак, масалан, Жиззах эркин иқтисодий зонасида таҳлилларимиз кўрсатишича, кластерларни (қишлоқ хўжалиги, тоғ-кончилик, туристик-дам олиш ва бошқалар) ривожлантириш учун инфратузилманинг имкониятлари етарли эканлигини кўрсатади.

Республика ва халқаро аҳамиятга эга бўлган тарихий-маданий ва табиий ёдгорликлар сақланиб қолган ҳудудлар ва табиатни муҳофаза қилиш мавқеига эга бўлган ҳудудларда алоҳида кўриқланадиган ерларнинг мавжудлиги, дам олиш ва фаол рекреация учун яроқли бўлган турли-туман табиий ресурсларига эга бўлган Жиззах минтақасининг беқиёслиги вилоятни республикада энг жозибали рекреацион туристик йўналишларидан бирига айлантириш мумкин.

Жиззах минтақасидаги мавжуд вазиятни таҳлил қилиш асосида республикада туризмни ривожлантириш имкониятлари тўғрисида куйидаги хулосалар бериш мумкин:

-соғломлаштириш туризмни ривожлантириш учун асос бўлиб хизмат қиладиган санаторий-курорт муассасаларининг ривожланган тизими мавжудлиги;

-тоғ-қишки туризм, соғломлаштириш туризми, спа-хизматлар, маданий, сув ва саргузаштли туризмни ривожлантириш учун салмоқли салоҳиятнинг мавжудлиги;

-тоғ-чанғи спортини янада ривожлантириш имкониятларини белгилайдиган замонавий туризм инфратузилма элементларининг мавжудлиги;

-республикамизнинг бошқа ҳудудларга қараганда етарли даражада ривожланган турар жой тизимининг мавжудлиги (асосан миллий уй меҳмонхоналари).

Минтақада кластерни ривожлантиришнинг асоси қилиб олинаётган рекреацион-соғломлаштириш йўналиши бўйича имкониятларни кўриб чиқадиган бўлсак, бу борада санаторий ва соғломлаштириш объектларининг нисбатан ривожланган инфратузилмаси борлигини кўрамыз.

Кластерга киритилиши тақлиф қилинаётган ҳудудларда санаторий ва соғломлаштириш объектларининг жойлашуви бўйича, 2019 йил ҳолатига Жиззах шаҳрида 10та, Зомин туманида 5та, Бахмал ва Ғаллаорол туманларида 1тани ташкил этади.

Ҳудудий жиҳатдан ташкил қилинаётган кластернинг умумий туризм инфратузилмасини шакллантиришда (Жиззах шаҳри, Зомин, Бахмал, Ғаллаорол, Фориш туманлари) туризм турлари ва ихтисослигини аниқлаб олиш ҳам муҳим масала ҳисобланади. Бу борада олиб борилган кузатишлар натижасида 5та салоҳиятли туристик-рекреацион ресурсларга бой ҳудудларнинг ҳар бири учун туризмни ривожлантиришнинг устувор йўналишларини акс эттирувчи ихтисослиги аниқланди.

13. Мамлакатимизда туризм инфратузилмасини шакллантиришда қишлоқ туризми ривожлантириш дастурини ишлаб чиқишимиз керак. Бунга асосан қишлоқ туризмни ривожлантириш дастурига қуйидагиларни киритиш лозим. Биз учун бу дастур анча муҳим бўлиши мумкин;

-қишлоқ туризмни ривожлантиришнинг ҳуқуқий ва меъриий асосларини такомиллаштириш;

-салоҳиятли туристларга ва ривожланаётган тармоқларнинг ахборот бюроларига қишлоқ туризми ҳақидаги барча маълумотларни, ахборотларни бепул етказиб бериш;

-дастурда қатнашувчи деҳқон хўжаликларини манзили бўйича молиявий қувватлаш;

-қишлоқ инфратузилмаларини такомиллаштириш бўйича мақсадли маблағлар ажратиш;

-қишлоқ туризми корхоналарини хусусийлаштиришда давлатнинг фойзли қатнашувини таъминлаш;

-қишлоқ жойларининг ҳолати мониторингини доимий ўтказиб бориш;

-фермерларни дотациялаш ва имтиёзли солиқлар белгилашда рағбатлантириш сиёсатини қўллаш;

-лойиҳаларни амалга ошириш учун инвесторларни излаш.

Мамлакатимизда қишлоқ туризмининг ривожлантиришда халқаро моделлар, тан олинган технологиялар ва стратегик режаларни қўллаш масаласини таҳлил қилганимизда шундай хулоса келиб чиқадики, ушбу моделлар, технологиялар ва стратегик режаларда бирон бир қойил қиладиган ёки ҳайратга тушадиган томонлари йўқ. Бу технологиялар ва стратегик режаларда белгиланган жараёнлар ва воқеликлар, ташкилий жиҳатларни ҳеч қийналмасдан ташкил қилишимиз ҳам, бажаришимиз ҳам мумкин.

Халқаро тажрибалардан келиб чиққан ҳолда мамлакатимизда қишлоқ туризмининг ривожлантиришда биринчи навбатда Туризм қўмитаси таркибида “Қишлоқ туризмининг ривожлантириш” бўлимининг ташкил қилишимиз зарур.

Мамлакатимизда қишлоқ туризмининг ривожлантиришнинг стратегик дастурини ишлаб чиқиш ҳозирча анча мураккаб ҳисобланади. Чунки, қайд қилганимиздек, бу соҳада кенг қўламли тадқиқотлар бошланганича йўқ. Лекин, Президентимиз ва Вазирлар Маҳкамасининг туризмининг ривожлантириш тўғрисидаги фармонлари ва қарорлари асосида қишлоқ туризмининг ривожлантиришнинг стратегик дастурини дастлаб лойиҳа вариантларда ишлаб чиқишни бошлашимиз керак.

14. Ҳозирги кунда жаҳон туризми, шу сингари республикамиз туризми ҳам COVID-19 пандемияси туфайли жуда катта муаммога дуч келди. Бу муаммонинг имкон қадар туризмга таъсирини камайтириш ва камроқ зарар кўриш бўйича ишларни амалга ошириш борасида жаҳоннинг етакчи экспертлари томонидан турли

хил фикрлар билдирилмоқда. Биз ҳам республикамизда коронавирус пандемиясининг туризмга таъсири, хусусий сектордаги вазият, онлайн туризм, соҳадаги ишсизликка барҳам бериш учун инновацион ечимлар, авиация бозоридаги ҳолат каби қатор муаммолар бўйича тадқиқотларни олиб боришимиз натижасида куйидаги хулосаларга келдик.

Тадқиқотлар кўрсатишича, жаҳон туризми пандемия бошланган кундан энг кўп зарар кўрадиган соҳалардан бири эканлиги яққол кўриниб қолди. Сабаби, туризм инфратузилмаси 50дан ортиқ тармоқлар (транспорт, саноат, қишлоқ хўжалиги) билан бевосита боғлиқ бўлиб, бу тармоқларсиз саёҳатни амалга ошириб бўлмайди.

Жаҳон туризм ташкилотининг (UNWTO) дастлабки тезкор ҳисоботига кўра, дунё туризми пандемия туфайли 2020 йилда 1 трли. АҚШ долларида ортиқ зарар кўриши айтилмоқда.

COVID-19 пандемияси бошлангунча туризм соҳасида 100 миллиондан ортиқ аҳоли банд бўлиб, уларнинг аксар қисми (75 миллионга яқин) ҳозир ишсиз қолмоқда. Жаҳон туризми пандемиядан олдинги кўрсаткичга қачон чикиб олишнинг энг қисқа муддати 1-1,5 йил деб белгиланмоқда. Бу муддатнинг аниқ вақти вакцинанинг яратилишига боғлиқ бўлиб қолмоқда. Вакцина яратилмагунча инсонлар саёҳат қилишдан воз кечишади. Бу эса яқин икки йил ичида жаҳон туризми ривожланиши тикланмаслигини кўрсатади.

Пандемиядан кейин саёҳат қилиш нархи қимматлашиши тахмин қилинмоқда, натижада бу тонфа сайёҳларнинг ташрифи ҳам қутилган натижаларни бермаслиги мумкин. Чунки, олдинлари Ўзбекистонда 1 ҳафта саёҳат қилиш ўртача 2000 АҚШ доллари бўлган бўлса, энди у икки бараварга ошиб кетиши мумкин. Масалан, ижтимоий масофа талабларига риоя қилган ҳолда самолётларда 3 кишилик жойда 1 киши жойлашади ва чипга нархи ҳам ошиб кетади. Келаси 1-1,5 йил ичида самолёт орқали (узок масофадаги туристик сафарга чиқадиганлар) учадиганларнинг катта қисмини фақат бой сайёҳлар ташкил қилади.

Бу каби қутилмаган вазиятларда туризм ривожланишини кўллаб-қувватлашнинг бир қатор вариантлари бўлиб, улардан бири ички туризмни кенг тарғиб қилишни илгари суришдир. Бу борада

Туризмни ривожлантириш давлат қўмитаси асосий вазифаларни ўз зиммасига олиши лозим. Турistik компаниялар, меҳмонхоналар, кафе, ресторанлар ёпилиб қолмаслиги, туризм мутахассислари бошқа ишга ўтиб кетмаслиги учун имкон даражасида уларга ички туризмни қўллаб-қувватлаш орқали шароит яратиб бериш йўлларини излаш керак бўлади.

Пандемиядан кейинги вақтда туризмни тезда оёққа турғазиб олишнинг яна бир варианты туризмни диверсификациялаш лозим. Ўзбекистонга асосан узоқ хорижлик туристлар ҳаво йўлари орқали кириб келади. Бизда чипта нархи халқаро даражага қараганда нисбатан қиммат бўлганлиги сабабли ўртача маблағга эга бўлган туристлар сони кескин камаяди. Шунинг учун Ўзбекистонни бой сайёҳлар келадиган туристик манзилга (luxury destination) айлантиришимиз керак. 200 минг шундай тоифадаги сайёҳлар 1,0 миллион ўртача маблағ сарфлайдиган сайёҳлар ўрнини босиши мумкинлиги ўрганилди.

Умуман хулоса қилиб оладиган бўлсак, ҳозирги тез ўзгарувчан шароитда туризм ҳам мослашувчан бўлиши керак. Шундагина биз рақобатга бардошли инфратузилмани ярата оламиз.

Фойдаланилаган адабиётлар

I. Ўзбекистон Республикаси қонунлари

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2003, 36 б.
2. “Туризм тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 19.07.2019 й., 03/19/549/3446-сон.

II. Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармон ва қарорлари

3. “Ўзбекистон Республикаси Туризмни ривожлантириш давлат қўмитаси фаолиятини ташкил этиш тўғрисида”ги ПҚ-2666-сонли Қарори. 2016 йил 2 декабрь.
4. “Ўзбекистон Республикаси Туризмни ривожлантириш давлат қўмитасининг фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3510-сонли Қарори. 2018 йил 6 февраль. ҚҲММБ: 06/18/5611/2430-сон. 06.01.2019 й.
5. “Ўзбекистон Республикасининг туризм соҳасини жадал ривожлантиришни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4861-сонли Фармони. 2016 йил 2 декабрь.
6. “Чорвоқ” эркин туристик зонасини ташкил этиш тўғрисида”ги ПФ-5273-сонли Фармони. 2017 йил 5 декабрь.
7. “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармон. 2017 йил 7 февраль //Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 йил, 6-сон, 70-модда.
8. “Ўзбекистон Республикасида туризмни жадал ривожлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-5611 -сонли Фармон. 2019 йил 5 январь. ҚҲММБ: 06/18/5611/2430-сон. 06.01.2019 й.

III. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари

9. “Ўзбекистон Республикаси туризмни ривожлантириш давлат қўмитасининг моддий-техника базасини янада мустаҳкамлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Вазирлар Маҳкамасининг 356-сонли қарори. 2017 йил 5 июнь.

10. “Ўзбекистон Республикасида рақамли иқтисодий жорий қилиш ва янада ривожлантириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Вазирлар Маҳкамасининг қарори. 2018 йил 31 август.

IV. Ўзбекистон Республикаси Президенти асарлари

11. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. Мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий яқунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маъруза, 2017 йил 14 январь. – Тошкент: «Ўзбекистон», 2017, 104 б.

12. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон маифаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маъруза. 2016 йил 7 декабр Ш.М.Мирзиёев. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2017, 48 б.

13. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курашимиз. Мазкур китобдан Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2016 йил 1 ноябрдан 24 ноябрга қадар Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳри сайловчилари вакиллари билан ўтказилган сайловолди учрашувларида сўзлаган нутқлари ўрин олган. Ш.М.Мирзиёев. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2017, 488 б.

V. Асосий адабиётлар

14. Александрова А.Ю. Международный туризм: Учебник/ А.Ю. Александрова. –М.: Аспект Пресс, 2002, 470 с.

15. Александрова А. Ю. Международный туризм. Учебное пособие для вузов. – М.: Аспект Пресс, 200, 464 с.

16. Абдувоҳидов А. Туризмда ахборот технологиялари. Дарслик. –Т.: ТДИУ. 2019 й.

17. Абдурахмонов К.Х. Менежмент туризма: Учебное пособие. - Т.: Филиал ФГБОУ ВПО «РЭУ им. Г.В. Плеханова» в г. Ташкенте.

18. Алиева М. Меҳмонхона менежменти. Дарслик. –Т.: ТДИУ. 2010 – Т.: ТДИУ, 2010 й. 320 б.

19. Алимова М.Т. Худудий туризм бозорининг ривожланиш хусусиятлари ва тенденциялари (Самарқанд вилояти мисолида) иқтисодийёт фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. -С.: СамИСИ, 2017, 265 б.

20. Абдусаломова Н.М. Халқаро туризмда маркетинг жараёнининг ривожланиши: номзод. дисс.автореф., 2001, 22 б.

21. Боголюбов В.С. Экономика туризма / В.С. Боголюбов, В. П. Орловская. – М.: Академия, 2005, 192 с.

22. Балабанов И.Т., Балабанов А.И. Экономика туризма. – М.: Финансы и статистика, 2003, 176 с.

23. Биржаков М.Б. Введение в туризм. - Издание 9-е переработанное и дополненное. - СПб.: «Издательский дом Герда», 2007, 576 с.

24. Баумгартен Л.В. Управление качеством в туризме. Практикум: учебное пособие / – М.: КНОРУС, 2008, 288 с.

25. Борисова А.В. Курортное дело и оздоровительный туризм: учебное пособие / - Ярославл: ЯрГУ, 2009, 114 с.

26. Ветитнев А.М., Журавлева Л.Б. Курортное дело: учебное пособие/. – М.: КНОРУС, 2006, 528с.

27. Горішевський П. Сільський зелений туризм: організація надання послуг гостинності/ П. Горішевський, В. Васильев, Ю. Зінько. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2003, 148 с.

28. География туризма: учеб. /кол. Авторы; под ред. А.Ю. Александровой. 2-е изд., испр. и доп. – М.: КНОРУС, 2009, 592 с.

29. Дмитриев М.Н., Забаева М.Н., Малыгина Е.Н. Экономик туристского рынка: учебник для студентов вузов, обучающихся по

направлениям сервиса и туризма / – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2012, 311с.

30. Жукова М.А. Менеджмент в туристском бизнесе. Учебное пособие. – М.: КНОРУС, 2006, 160 с.

31. Зорин И. В. Туризм как вид деятельности / И. В. Зорин, Т. П. Каверина, В. А. Квартальнов. – М.: Финансы и статистика, 2005, 288 с.

32. Ибадуллаев Н.Э. Туристтик ресурслардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш имкониятлари (Самарқанд вилояти мисолида). – Иқт.фан.дисс.автореф. – Самарқанд, 2010.

33. Ибрагимов Н.С. Ўзбекистонда халқаро туризмни ривожлантиришда дестинацион менежмент концепциясини қўллаш. – Номзод. дисс.автореф, 2008, 23 б.

34. Кабушкин Н.И. Менеджмент туризма: Учебник. 4-е изд., стереотип. – Минск: Новое знание, 2004, 409 с.

35. Кабушкин Н. И. Менеджмент туризма : Учеб. пособие/ Н. И. Кабушкин. — Мн.: БГЭУ, 1999, 644 с.

36. Квартальнов В. А. Туризм. – М.: Финансы и статистика, 2002. 320 с.

Квартальнов В.А. Туризм: история и современность: Избранные произведения: В 4-х т. -М.: Финансы и статистика, 2002, 499 с.

37. Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні/ В.Ф. Кифяк. – Чернівці: Книги-XXI, 2003, 300 с.

38. Кузнецова А. И. Инфраструктура: Вопросы теории, методологии и прикладные аспекты современного инфраструктурного обустройства. Геоэкономический подход/ А. И. Кузнецова. –М.: КомКнига, 2006, 456 с.

39. Мухаммедов ва бошқалар «Хизмат кўрсатиш соҳаси ва туризмни ривожлантиришнинг назарий асослари» –С.: Зарафшон 2007, 299 б.

40. Мирбабаев Б.Ю. Ўзбекистон туризмида маркетинг ва унинг глобаллашув шароитида такомиллашуви. – номзод. дисс.автореф., 2008, 23 б.

41. Норчаев А.Н. Халқаро туризм ривожланишининг иқтисодий ўсишга таъсири (Испания мисолида): иқт.фан.номз. дисс. – Т., 2004. 136 б.

42. Пардаев А, Норчаев А. Халқаро туризм. Дарслик. –Т.: ТДИУ, 2010, 320 б.

43. Пўлатов М.Э., Мирзаев Қ.Ж., Султонов. Ш.А, Шавқиев Э. Глобал иқтисодий ривожланиш (туризм иқтисодиёти). Ўқув қўлланма.Т.: Фан ва технолоҗия, 2018, 296 бет.

44. Пардаев М.Қ., Атабаев Р. Туристтик ресурсларни таҳлил қилиш ва баҳолаш. Ўқув қўлланма. – Самарқанд: СамИСИ, 2006, 137 б.

45. Рўзиев С.С. Ўзбекистон маданий туризм бозори ва унинг истиқболлари: –номзод.дисс. автореф.2009, 216.

46. Раҳимов Ҳ.А. Меҳмонхона хўжалиқларида самарадорликни баҳолаш ва таҳлил қилишни такомиллаштириш.- иқтисодиёт фанларидан фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – 2018, 62 б.

47. Скобкин С.С. Менеджмент в туризме: учеб. пособ. – М.: Магистр, 2007. – 447 с.

48. Сафаров Б.Ш. Миллий турistik хизматлар бозорини инновацион ривожлантиришнинг методологик-услубий асосларини такомиллаштириш: иқтисодиёт фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – С.: СамИСИ, 2016. – 254 б.

49. Тухлиев И.С., Ҳайитбоев Р., Сафаров Б.Ш., Турсунова Г.Р. Туризм асосларн. Дарслик.–Т.: Фан ва технолоҗия, 2014.- 332 б.

50. Тимохина Т.Л. Организация приема и обслуживания туристов: учебное пособие. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2008. – 352 с.

51. Тураев Б.Х. Развитие организационно-экономических механизмов функционирования регионального туризма: -док.дисс. автореф., 2011, 38 с.

52. Тухлиев Н., Абдуллаева Т. Менеджмент и организация бизнеса в туризме Узбекистана. –Т.: Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси.–2006, 367 с.

53. Ушаков Д.С. Экономика туристской отрасли: учебное пособие / - Ростов на Дону: «МарТ»; Феникс, 2010. – 446 с.

54. Харрис Г., Кац Р. Становление международного туризма в XXI веке. - М.: Финансы и статистика, 2006.

55. Хамидов О. Х. Выбор конкурентной стратегии предприятий на рынке туристических услуг Узбекистана: канд. дисс. автореф, 2006-22 с.

56. Чудновский А.Д. Управление индустрией туризма: учебное пособие. – 2-е изд. / А.Д. Чудновский, М.А Жукова, В.С. Сенин. – М.: КНОРУС, 2005. – 448 с.

57. Эштаев А.А. Глобаллашув шароитида туризм индустриясини бошқаришнинг маркетинг стратегияси (Ўзбекистон Республикаси туризм тармоғи мисолида). Doctor of science диссертация автореферати –Самарқанд. 2019.

VI. Монография, илмий мақолалар ва тезислар

58. Alieva M.T. Assessment of the development potential of the tourism industry in Uzbekistan.// Journal of Management Value & Ethics Jan.-March 19, Vol.9 No.1, India ISSN-2249-9512.

59. Alieva M.T. Tourism in Uzbekistan: status, problems and prospects. //Harvard Journal of Fundamental and Applied Studies, No.1. (7) (January-June).Volume VII. “Harvard University Press”, 2015. - 865 p.Source Normalized Impact per Paper (SNIP): 3.538

60. Alieva M.T. Macro-economic aspects of development of regional tourism in Uzbekistan.// Science and Education Studies. No.2.(16), July-December, 2015. Stanford University Press.2015.

61. Алиева М.Т. Иқтисодий эркинлаштириш шароитида туризм хизматлари соҳасини бошқаришнинг иқтисодий жиҳатлари. Монография. –Т.: Ўзбекистон Республикаси фанлар академияси “Фан” нашриёти. 2013 й. -239 б.

62. Алиева М.Т. Туризмда замонавий бошқарув тизимини жорий этиш механизми. //Иқтисодий ва таълим. –Т., 2019, №2. – 199–204-б.

63. Алиева М.Т. Маркетинг тадқиқотлари орқали туристик хизматлар сифатини ошириш йўллари. //Миллий товарлар рақобатбардошлигини оширишда замонавий маркетинг концепцияларидан фойдаланиш. Республика илмий-амалий анжумани. Тошкент 2018 й. 27 ноябрь.89–93-б.

64. Асланова Д.Х. Модели формирования туристского кластера за рубежом // Сервис, 2013. - №1. - С: 4-9.

65. Гулямов С.С., Жумаев Н.Х., Рахманов Д.А., Тошходжаев М.М. Ижтимоий соҳада инвестицияларнинг самарадорлиги. Монография. – Т.: IQTISODIYOT, 2019. – 203б.

66. Навруз-зода Б.Н., Ибрагимов Н.С., Навруз-зода З.Б., Навруз-зода Ш.Б.. Туристик худуд рақоба бардошлиги. Монография. Бухоро: “Sadriddin Salim Buxoriy” Durдона nashriyoti, 2017 - 156 б.

67. Норчаев А.Н. Жиззах минтақасида туристик-рекреацион кластерни жорий қилишнинг ташкилий механизмлари // Иқтисодиёт ва таълим. 2020. -№2. –Б. 201-206.

68. Норчаев А.Н. Влияние туризма на социально – экономическое развитие //Научные горизонты. Международный научный журнал. - №2(30) I 2020, Россия, ISSN-2587-618X. –С. 118-125.

69. Норчаев А.Н. Ўзбекистонда туризм инфратузилмасининг шаклланиши ривожланиши истиқболлари //Иқтисодиёт ва таълим. 2019. -№3. – Б. 200-204.

70. Norchaev Asatullo. Changes and Opportunities at Tourism Infrastructure //Asian journal of Technology & Management Research, Volume: 9 Issue: 01, 2019, India, ISSN-2249-0892.

71. Норчаев А.Н. Қишлоқ туризми инфратузилмасини шакллантириш ва ривожлантириш имкониятлари //Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар. Илмий электрон журнали. -№4, июль-август, 2019 йил.

72. Норчаев А.Н. Ўзбекистонда туризмнинг ривожланиш йўналишлари ва инфратузилмадаги қутилаётган ўзгаришлар //Сервис. 2019. - №2. – Б. 85-89.

73. Норчаев А.Н. Туризм инфратузилмасида қутилаётган ўзгаришлар ва имкониятлар //Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар. Илмий электрон журнали. -№1, январь-февраль, 2019 йил.

74. Норчаев А.Н. Туризм инфратузилмасини шакллантиришда кластернинг имкониятлари // Мейморчилик ва қурилиш муаммолари. 2019. -№1. –Б. 123-127.

75. Норчаев А.Н., Абулқосимов Х.А. Туристик бозорларни ривожлантиришда ахборот технологияларидан унумли фойдаланиш // Иқтисодиёт ва таълим. 2009 -№3. –Б. 116-119.

76. Норчаев А.Н. Ўзбекистонда туризм: ислохотлар, муаммолар, истиқболлар// Иқтисодиёт ва таълим. 2011.-№5.-Б. 72-75.

77. Норчаев А.Н. Туризм инфратузилмасини ривожлантиришнинг стратегик йўналишлари //VIII Глобальная наука и инновации 2020: Центральная Азия. Международный научно-практический журнал. Нур-Султан, Казахстан. №3(1) Февраль-март, 2020. –Б.32-35.

78. Норчаев А.Н. Взаимодействие государства и частного бизнеса в сфере развития инфраструктуры туризма //Тенденции и проблемы развития туризма и гостеприимства в XXI веке. Сборник статей по итогам межвузовской (с международным участием) научно – практической конференции. (25 апреля 2019 г). Москва. 2019. – С. 64-70.

79. Норчаев А.Н. Туризмни кластер усулида ривожлантиришнинг самарали йўллари //Жаҳон иқтисодиёти глобализацияси шароитида туризм индустрияси ривожланишининг устувор йўналишлари. Халқаро илмий - амалий анжуман материаллари (2019 йил 10 октябрь). Тошкент, 2019. –Б. 86-90.

80. Норчаев А.Н. Ўзбекистонда экологик туризм ривожланишини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш // Туризм бизнесини ривожлантиришнинг илғор хорижий тажрибалари ва уни Ўзбекистонда қўллаш истиқболлари. Халқаро илмий - амалий анжуман материаллари (2017 йил 6 октябрь). Тошкент, 2017. –Б. 46-47.

81. Норчаев А.Н., Туризм бозори сигимини аниқлаш услубияти //Ўзбекистонда аҳолига хизмат кўрсатиш соҳаси ва туризм: ривожланиш муаммолари ва истиқболлари. Халқаро илмий-амалий анжуман материаллари (2016 йил 6 октябрь) Тошкент, 2016. –Б. 353-355.

82. Норчаев А.Н. Туризмда илмий-тадқиқот институтларини ташкил қилишда хориж тажрибаси //Иқтисодий, демографик, экологик барқарорлик ва хавфсизликни мустаҳкамлашнинг устувор вазифалари. Республика илмий - амалий анжумани материаллари. (30 январь 2010 й). Урганч. 2010. –Б. 9-11.

83. Норчаев А.Н. Замоनावий туризм инфратузилмасининг ўзгариши ва ривожланиши йўналишлари //Туризм иқтисодий

ўсишнинг муҳим таянчи сифатида. Республика илмий-амалий анжумани материаллари. (2009 йил 30 май). Тошкент, 2009. –Б. 135-136.

84. Норчаев А.Н. Туризмда рақамли инновацион-технологияларни қўллаш йўналишлари //Ўзбекистонда рақамли иқтисодиётни шакллантиришда менежмент ва корпоратив бошқарувнинг аҳамияти. Халқаро илмий - амалий конференцияси тезислари (2020 йил 20 май). Тошкент, 2020. –Б. 333-336.

85. Норчаев А.Н. Туризм ривожланишидаги муаммоларни кластер ёрдамида ҳал қилиш //Жаҳон иқтисодиёти глобализацияси шароитида туризм индустрияси ривожланишининг устувор йўналишлари. Халқаро илмий - амалий анжуман материаллари (2019 йил 10 октябрь). Тошкент, 2019. –Б. 359-364.

86. Норчаев А.Н. Туристтик корхоналарда инсон ресурсларини бошқариш // Туризм бизнесини ривожлантиришнинг илғор хорижий тажрибалари ва уни Ўзбекистонда қўллаш истиқболлари. Халқаро илмий - амалий анжуман материаллари (2017 йил 6 октябрь). Тошкент, 2017. –Б. 151- 154.

87. Норчаев А.Н., Норбўтаев Ж.Р. Мехмонхона бизнесини ривожлантиришда инновацион стратегияларни танлаш. // Ўзбекистонда аҳолига хизмат кўрсатиш соҳаси ва туризм: ривожланиш муаммолари ва истиқболлари. Халқаро илмий-амалий анжуман материаллари (2016 йил 6 октябрь) Тошкент, 2016. –Б. 454-458.

88. Норчаев А.Н., Сангиров У. Х. Модернизация системы управления и модели государственного регулирования туризма // Двадцат четвертые международные Плехановские чтения. Тезисы докладов. (2 февраля 2011 г). Москва, 2011. –С. 284-285.

89. Норчаев А.Н., Раббимов Э.Т. Ўзбекистонда туристик хизматлар бозорини ривожлантиришда экологик туризмнинг ўрни. // Барқарор ижтимоий-иқтисодий ривожланишни таъминлашда туризмнинг роли. Халқаро илмий -амалий анжуман материаллари. (2010 йил 24-26 ноябрь) Самарқанд, 2010. –Б. 163-165.

90. Норчаев А.Н. Туризм соҳасида кадрларни профессионал тайёрлаш ва уларни бошқаришни такомиллаштириш //Информационно – ресурсное обеспечение высшего экономического образования в условиях модернизации экономики: опыт, результаты

и переспективы. Сборник докладов и тезисов международной научно-практической конференции. (5 ноября 2009 г). Ташкент. 2009. –С. 239-241.

91. Норчаев А.Н., Воҳидов Л. Туристик бозор сизимини аниқлаш методикаси //Туризм соҳасини ривожлантириш муаммолари ва истикболлари. Халқаро илмий - амалий анжуман материаллари. (2008 йил 5-декабрь). Тошкент. 2008. –Б. 56-58.

92. Норчаев А.Н., Набиев Н. Туризм соҳасида кадрлар тайёрлашни такомиллаштириш йўллари //Иқтисодий ва ижтимоий модернизациялаш шароитида туризм индустриясини ривожлантириш: салоҳият ва имкониятлар. Республика илмий-амалий анжуман материаллари. (15 апрель 2011 й). Тошкент. 2011. – Б. 165-167.

93. Норчаев А.Н. Замонавий туризм ривожланишида диснейлендларнинг аҳамияти //Туризм иқтисодий ўсишнинг муҳим таянчи сифатида. Республика илмий-амалий анжумани материаллари. (2009 йил 30 май). Тошкент. 2009. –Б. 87-89.

МУНДАРИЖА

КИРИШ	3
I ЗАМОНАВИЙ ТУРИЗМ ИНФРАТУЗИЛМАСИ	
БОБ. РИВОЖЛАНИШИНИНГ ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ	
АСОСЛАРИ	9
1.1. Замонавий туризмнинг вужудга келиши жараёнлари ва босқичлари.....	9
1.2. Туризм инфратузилмасини ташкил қилувчи воситалар ва унинг ривожланишига таъсир этувчи омиллар.....	24
1.3. Халқаро туризмнинг ривожланиши тенденциялари.....	42
II ЎЗБЕКИСТОНДА ТУРИЗМ ИНФРАТУЗИЛМА-	
БОБ. СИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ ВА РИВОЖЛАНИШИ	
ҲОЛАТИ	63
2.1. Туризм инфратузилмасининг шаклланиши босқичлари.....	63
2.2. Туристларга хизмат кўрсатиш шарт-шароитлари ва кўрсатилган хизматларнинг таҳлили.....	75
2.3. Туризм инфратузилмаси тармоқларининг такомиллашуви ва ривожланиши ҳолати.....	89
III ТУРИЗМ ИНФРАТУЗИЛМАСИ РИВОЖЛАНИШИДА	
БОБ. ИННОВАЦИЯЛАРНИНГ ҚЎЛЛАНИШИ ШАРТ-	
ШАРОИТЛАРИ	104
3.1. Туризм инфратузилмаси ривожланишига инновацияларнинг таъсири.....	104
3.2. Туризмда инновацияларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш механизмлари.....	117
3.3. Туризм инфратузилмасини ривожлантиришда рақамли инновацион-технологияларни қўллаш йўналишлари.....	130
IV ТУРИЗМ ИНФРАТУЗИЛМАСИНИ ШАКЛЛАН-	
БОБ. ТИРИШДА КЛАСТЕР УСУЛЛАРИНИ ҚЎЛЛАШ-	
НИНГ САМАРАЛИ ЙЎЛЛАРИ	142
4.1. Туризм инфратузилмасини шаклантиришда кластерлаштириш усуллари.....	142
4.2. Минтақавий туризм кластерларини жорий қилиш механизмлари.....	154

V	ЎЗБЕКИСТОНДА ТУРИЗМ ИНФРАТУЗИЛМАСИНИ	
БОБ.	ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ СТРАТЕГИК	
	ЙЎНАЛИШЛАРИ	170
5.1.	Қишлоқ туризми инфратузилмасини шакллантиришда хориж тажрибасини қўллаш.....	170
5.2.	Ўзбекистонда COVID-19 пандемиясининг туризмга таъсирини юмшатиш йўллари.....	182
	ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР	194
	Ф О Й Д А Л А Н И Л А Г А Н А Д А Б И Ё Т Л А Р	208

**НОРЧАЕВ АСАТУЛЛО
НОРБЎТАЕВИЧ**

**ЗАМОНАВИЙ ТУРИЗМ ИНФРАТУЗИЛМАСИНИНГ
ШАКЛЛАНИШ ВА РИВОЖЛАНИШ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ**

Тошкент – «Инновацион ривожланиш
нашриёт-матбаа уйи» – 2020

Мухаррир: М. Ҳайитова
Мусаввир: А. Шушунов
Мусахҳих: Ш. Мирқосимова
Саҳифаловчи: А. Нарманов

Босишга рухсат этилди: 24.08.2020 й.
Бичими 60x84 1/16. Times.uz гарнитураси.
Офсет босма усулида босилди. Шартли босма табоғи 14,5.
Нашриёт босма табоғи 13,75. Адади 100. Буюртма № 113

«Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи»
босмаҳонасида чоп этилди.

100066, Тошкент ш., Олмазор кўчаси, 171-уй.